

BONDEFORTELLINGER

Fremmedgjort eller fri?

Tore S. Rasmussen
Hovedoppgave i sosiologi, Cand. polit 1992
mars 2006

Universitetet i Oslo
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

SAMMENDRAG

Denne oppgaven handler om hvordan bønder i dag oppfatter sin egen situasjon. Fokuset ligger på bonden, som yrkesutøver, sin egen vurdering av situasjonen. For å få et innblikk i hvordan bøndene oppfatter sin situasjon gjorde jeg elleve intervjuer med bønder av begge kjønn fra Alvdal. Landbruket i Alvdal består for det meste av mellomstore til små gårder, hvor hovedbruker som oftest har noe arbeid utenom. Disse bøndene, som driver det som kan kalles mangesysleri, er de mest utsatte og omdiskuterte innen landbruket nå. Samtidig utgjør de storparten av norske bønder.

Bondeyrket kalles ofte en livsstil, fordi livet i helhet og bondeyrket i veldig stor grad henger sammen. Det er vanskelig å skille mellom fritid og jobb, noe som medfører både fordeler og ulemper. Jobben får en større betydning som en integrert del av livet, men bonden slipper heller aldri unna, og har aldri helt fri. Bønder har alltid hatt en spesiell posisjon i samfunnet. De har hatt mye makt, fordi de var viktige for landet både materielt og symbolsk. Denne posisjonen er sterkt forandret, og landbruket har problemer med å legitimere sine krav. Landbrukets spesielle posisjon og hvordan den har forandret seg, blir diskutert i historiekapittelet.

I oppgaven har jeg vært så empirinær som mulig, og derfor har problemstillingen og teoriene jeg bruker blitt funnet etter at jeg gjorde intervjuene, og med grunnlag i det jeg fant i intervjuene. Under intervjuene var det et aspekt ved situasjonen som alle informantene mine la stor vekt på. Kontrollen over egen arbeidssituasjon, det "å være sin egen herre" er veldig viktig. Derfor er det denne følelsen av kontroll og selvstendighet som jeg fokuserer på i oppgaven. Frihet og selvstendighet kan defineres i forhold til Marx sitt fremmedgjøringsbegrep. Marx har fire punkter som må oppfylles for at et arbeid ikke skal være fremmedgjort. I analysen ser jeg på informantene sine utsagn i lys av disse punktene. For å ha et mer moderne og praktisk rettet syn i tillegg, har jeg brukt krav/kontroll modellen, en arbeid og stress teori utarbeidet av Karasek og Theorell. Problemstillingen min er som følger:

Jeg vil bruke intervjuer med elleve bønder fra Alvdal og teorier om fremmedgjøring til å belyse bøndenes selvoppfatning som fri, selvstendige og uavhengige i arbeidssituasjonen, og vurdere om denne oppfatningen er realistisk.

Sett i lys av punktene fra fremmedgjøringsteorien er det tydelig at bøndene legger stor vekt på sin posisjon som fri og selvstendige. De vegrer seg ikke for å si at de ikke tjener så mye som de mener de fortjener, og at de jobber mye. Samtidig sier de veldig klart at det er andre aspekter ved bondeyrket som er viktigere enn inntekt og arbeidsmengde. Det viktige er at de bestemmer over sin egen situasjon. Arbeidet deres er en integrert del av livet deres, de kan legge opp arbeidet som de vil, de kan variere arbeidsoppgavene sine for å benytte alle sine evner, og de føler seg som samfunnsnyttige matprodusenter. Dette er viktig for selvfølelsen deres, denne identiteten har sterke røtter i den historiske posisjonen til landbruket, og den mer personlige følelsen av familietradisjon.

Samtidig kan det i intervjuene virke som svarene om selvstendighet og kontroll kommer raskt og er veldig standardisert. Det romantiske synet om den fri bonden er gjerne også det som ikke-bønder ser som det fine ved å være bonde, og det kan høres ut som en klisjé. Ideen om den uavhengige bonde er en sterk fortelling som ofte kan virke som en rasjonaliseringsmekanisme. Mennesker prøver gjerne å overbevise seg selv om at de har det bra. Da er det lett å forsterke positive sider ved en situasjon, og dekke over de negative. Oppgaven vil ikke gi en konklusjon på dette punktet, men det blir diskutert om selvstendigheten og friheten ved å være bonde overkommuniseres, for å veie opp for de tyngre aspektene ved yrket.

FORORD

Takk til alle som har hjulpet meg gjennom denne oppgaven.

Først og fremst hovedveileder Per Otnes og biveileder Elsa Fjeldavli. De har sett oppgaven min fra to litt forskjellige vinkler, og gitt meg mange gode råd og ideer.

Arnfinn Helleve for et par uoffisielle, nyttige og svært rimelige veiledningstimer.

Per Arne Aaen og Alvdal kommune for støtte og hjelp til å finne informanter.

Mine informanter for at de tok seg tid til å snakke med meg (og for kaffe og kaker).

Mamma og Karoline for korrektur og omformulering av de mest uleselige setningene mine.

Tilslutt de jeg eventuelt har glemt og oversett som føler seg berettiget til en plass på denne siden.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Per Otnes'.

INNHALDSFORTEGNELSE

SAMMENDRAG	ii
FORORD.....	iv
INNHALDSFORTEGNELSE	v
1. INNLEDNING	2
1.1 Hvorfor bønder	2
1.2 Situasjon i forandring	3
1.3 Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra?	4
1.4 "Sju og tredve mil nordover, litt øst og oppover..."	7
1.5 Problemstilling	8
1.5.1 Oppgavens gang	8
2. METODE	10
2.1 Det kvalitative intervju	11
2.2 Vi er alle alvdøler	13
2.3 De utvalgte	14
2.3.1 Forskere for etisk behandling av informanter	17
2.4 Bøndene intervjuet	18
2.5 Analyser dette.....	20
3. HISTORIE.....	22
3.1. Lenge lenge siden, ikke så veldig langt unna.....	23
3.2. Hamskifte?	24
3.3. Moderne tider	26
3.4. Krig!	27
3.5. Fred og splittelse	28
3.5.1. Størrelse betyr noe.....	28
3.5.2. kamp for tilværelsen.....	29
3.6. Krig gjenbesøkt	29
3.7. Frihet, likhet og alt gratis	30
3.8. Grønn makt.....	31
3.8.1 Bondereising II.....	31
3.9. Begynnelsen på slutten.....	32
3.9.1. Med Øyangen tilbake til fremtiden	33
3.9.2. Det viktigste punkt i historien er nå	34
3.10. "Sju og tredve mil nordover, litt øst og oppover..." (del 2).....	34
3.11. Historisk nødvendighet	35
4. ANALYSE	37
4.1 Frihet, Uavhengighet og Selvstendighet	37
4.1.1 Hva innebærer det?.....	38
4.2 Frihet er bare et annet ord for å ikke ha noe igjen å tape	39
4.2.1 Fremmedgjøring	41
4.2.2 Krav/kontroll	44
4.3 fremmedgjort eller ikke fremmedgjort.....	47
4.3.1 Gjenstand for vilje og bevissthet.....	47
4.3.2 Uttrykke sine evner på omfattende måte.....	51
4.3.3 Uttrykke sin sosiale natur gjennom arbeidet.....	56
4.3.4 Ikke utelukkende et middel, men også et mål.....	63

4.3.5 Vi er alle fremmedgjort, men noen er mer fremmedgjort enn andre	68
4.4 Grader av frihet	70
4.4.1 Staten vs. bøndene (aka Mørk fremtid)	71
4.4.2 Å ha bundet seg til masten	73
4.4.3 Odelsplikt	75
4.4.4 En stakkars ensom kugutt.....	77
4.5 Fortellinger om frihet	82
5. AVSLUTNING	86
5.1 Den tynne røde linje	86
5.1.1 Uforbeholdent forbehold	90
5.2 Den lange veien videre	91
5.2.1 Fra tilskuerplass.....	91
5.2.2 Som deltager.....	92
5.3 Mange spørsmål, få svar.....	94
LITTERATURLISTE	95
VEDLEGG.....	i
Vedlegg I (Intervjuguide).....	i
Vedlegg II (introduksjonsbrev)	v
Vedlegg III (Brev fra kontakt i kommunen)	vi
Vedlegg IV (Kart)	vii

1. INNLEDNING

Det er jo et kjempeyrke for såvidt, du blir aldri rik. Aldri rik på penger, det blir du ikke. Men det er veldig mye bra med å være bonde ei ikke ville bytte bort. Du er din egen herre, kort vei på jobben, ingen sjef. Mye bra. (...) Slepp å sitte en time eller to i bilkø om morran ell kvelden. Det er fritt. Sjøl om du er bøtte opp til visse tider i døgnet så er du din egen herre. Det vil ei si.
(M1,118)¹

1.1 Hvorfor bønder

Gjennom arbeidet med hovedoppgaven har jeg hatt to mål. Først og fremst vil jeg som spesifisert nærmere i problemstillingen prøve å finne ut hvordan bøndene ser på sin egen situasjon i forhold til at de lever et noe annerledes liv enn de fleste andre yrkesgrupper. På mange måter lever de et veldig fritt liv og har i stor grad kontroll over sin egen arbeidssituasjon. Mange av de jeg snakket med dro frem denne friheten og selvstendigheten som noe av det grunnleggende positive ved å være bonde. Dessuten har det vært en grunntanke i landbrukspolitikken at bønder er villig til å ofre noe inntekt i bytte med en friere arbeidssituasjon (Rye 2000). Denne situasjonen vil jeg prøve å sette meg litt nærmere inn i, og jeg skal se på den i forhold til Marx sin fremmedgjøringsteori for å sette et lys på situasjonen slik den blir beskrevet av mine informanter.

Jeg kommer selv fra gård, og har odelsrett på den. Dette har vært utslagsgivende for valg av tema, og på det personlig plan er det et like viktig spørsmål jeg parallelt med oppgaven vil lete etter svar på. Er det noe å hente i å drive en gård? Er det verdt hardt arbeid, lange dager, mye kritikk og dårlig lønn? Mange setter uavhengighet på toppen av listen over ting som gjør det verdt det, men er friheten så stor som det kan virke som? Mange er bønder, og mange ser tydeligvis ikke for seg en annen tilværelse, så noe må det jo være der. På den annen side

¹ Referansene til intervjuene i oppgaven feks. (K4,155) henviser til intervjuet, og linjen i intervjuet slik den kom frem i programmet Open code som jeg brukte for å kode intervjuene.

legges det gjennomsnittlig ned litt over seks gårder per dag (Bondelaget 2004), og det er lett å spørre seg selv om det egentlig er igjen noe av verdi der. Kanskje de som ikke gir opp er så låst i situasjonen at de uten synlige alternativer godtar situasjonen de er i som den beste, og til tross for motgang forsvarer den med nebb og klør. I en sosiologisk hovedfagsoppgave er det vel ikke så enkelt å finne entydige og definitive svar på slike komplekse spørsmål. I denne oppgaven håper jeg å kunne være med på å bygge ut og moderere bildet vi har av samfunnet. Når det gjelder det personlige spørsmålet tror jeg heller ikke det er et klart svar på slutten av oppgaven, men kanskje jeg kan finne en liten pekepinn.

1.2 Situasjon i forandring

Bondeyrket er et gammelt yrke. Vi kaller det et yrke selv om det er en betegnelse mange vil være uenig i eller som i alle fall ikke dekker alt det innebærer å være bonde. Bondeyrket har vært under kontinuerlig forandring etter hvert som samfunnet og teknologien har forandret seg. Fra en som slo seg ned med en liten hage, og et dyr inngjerdet 4000 år før Kristus til en leilending på 1600-tallet, innom en storbonde hundre år senere, og til et deltidsbruk nå, har inneholdet i hva det vil si å være bonde vært i gjennom mange forandringer. Men kjernen har alltid vært den samme: Å være selvstendig, selvberget og leve av det du kan dyrke er grunnleggende i hva vi forbinder med å være bonde². Siden skillet mellom fritid og arbeid er veldig uklart er det også mulig å se på bondeyrket som en livsstil. Dette uklare skillet er en del av det som gjør yrket spesielt. Det kan være en ulempe med tanke på at en bonde da alltid er på jobb. Samtidig er det et interessant aspekt når vi ser det sammen med friheten og selvstendigheten som ligger i yrket. Da kan det, som jeg skal diskutere mer i analysen, gi store muligheter for å inkorporere alle aspekter av livet sitt inn i en helhet.

De største forandringene for bøndene og bygda kom med det Inge Krokann dømte det store hamskiftet som skjedde mellom 1870 og 1900 (Krokann 1942). Da ble bøndene dratt inn i moderniteten. De måtte forholde seg til markedet i mye større grad enn før, og den teknologiske utviklingen tok sjumilssteg. Etter det har landbruket vært i kontinuerlig forandring, noen ganger har ting blitt mye bedre, men sakte men sikkert har forandringene har nok gjort situasjonen litt vanskeligere for flertallet av bøndene. Landbruket slik vi kjenner det

²”Landbruk er et begrep som omfatter ei rekke næringsgreiner der dyrking av jord er grunnleggende for produksjonen.(...) Landbruk er i all hovedsak å produsere mat, fôr, næring og fiber ved å dyrke visse planter. I tillegg gjelder det oppdrett av husdyr. Hagebruk, skogbruk og meieribruk er greiner av landbruk. (...) En person som driver landbruk kan kalles «landbruker», «jordbruker» eller «bonde».” (Wikipedia 2005)

i Norge har alltid vært tilpasningsdyktig. Grunnlaget for denne tilpasningen har stort sett vært varierende grader av organisering. Flere historikere har påpekt at det å organisere seg er noe norske bønder har vært veldig gode til (bla. Østerud 1978 og Koht 1975). Det kan virke som om det samarbeidet som har vært grunnlag for landbrukets overlevelse stort sett har forsvunnet. Hvis bøndene ikke lenger kan samarbeide og ser sin situasjon som låst og problemene som uoverkommelige er det ikke rart at det norske landbruket som vi kjenner det kan se ut til å være på vei ned i en av sine verste (og siste) bølgedaler.

Norske bønder blir i et internasjonalt (vestlig) syn småbrukere. I Norge er det likevel klare skiller mellom de større og de mindre brukene. Oppgaven vil forholde seg til norske bønder generelt, men hovedvekten vil ligge på de som kalles "the disappearing middle" (Almås, 2005). Disse bøndene er de som faller utenfor de to favoriserte kategoriene, som er de som produserer stort, enten for seg selv eller i samdrift, og de som satser på små bedrifter basert på nisjeproduksjon. Mellom de to står alle som vil drive en gård med konvensjonell drift, men som ikke vil eller kan effektivisere og spesialisere driften. Disse driver små- og mellomstore gårder, og nesten alle driver med noe ekstra ved siden av. Det kan være vanlig lønnsarbeid, leiekjøring, skogsdrift, videreforedling og så videre, det kan være hva som helst. Almås kaller det mangesysleri (Almås 2005), og vi skal se i historiekapittelet at det er et liv norske bønder har levd lenge. I oppgaven er det disse bøndene jeg fokuserer på. Det gjør jeg fordi opp gjennom tiden er det den uavhengige, selvstendige og allsidige småbonden som har vært det romantiske idealet, og det folk ofte ser for seg som den norske "Bonden". Videre er det disse bøndene som står ovenfor de største problemene i møter med markedet, og som i de siste åra har hatt en tendens til å bli nedprioritert i departementavgjørelser. De fleste bøndene i Alvdal er innenfor denne kategorien, og det er deres situasjon jeg kommer til å prøve å få innsyn i.

1.3 Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra?

Bønder blir ofte beskyldt for å klage mye. Om de faktisk klager mye eller ikke skal jeg ikke gå inn på her, men det er klart at det er en del rettfærdig misnøye, det kan være hardt og være bonde. Undersøkelser viser at bønder jobber mye. Statistisk sentralbyrå sier at gjennomsnittet for alle norske bønder er at de jobber 36 timer i uka på garden, og 17 timer utenom.

Heltidsbønder jobber gjennomsnittlig 48 timer i uka, og hobbybønder jobber 21 timer på garden og 37 timer utenom. Hvordan slike tall samles inn og tolkes gir alltid grunn for diskusjon. Men selv om vi skulle gå ut fra at det er noen overdrivelser der, blir det likevel

mange timer i uka. Dessuten er det viktig å merke seg at denne undersøkelsen går ut fra timeantall gjennomsnittlig fordelt på alle årets uker. Mjølkebønder som stort sett er heltidsbønder jobber gjennomsnittlig 51 timer i uka (Løwe 2004(II)). Det er selve mjølkinga som gjør at timetallet blir så stort. Mjølkinga er også det som skiller disse fra andre bønder med at den er veldig bindende, det er ikke bare, bare å be noen andre om å gjøre det, og det må for de fleste gjøres 365 dager i året. Mange av mine informanter er mjølkebønder og både statistikk og de selv sier klart at de jobber mye:

Det er bra... Det er brukbart, men det er nå fra speken går om våren til det speke at, så er det nå itte en fridag er det itte, men sånn er det nå.

(M5,17)

Det er stor forskjell, i perioder så driv ei til ho er seks, sju, åtte, ni, ti, ellers no (desember), er det jo mørkt i den tia.

(M5,117)

Mange av bøndene (spesielt de mannlige) er raske med å påpeke at det varierer veldig ut i fra årstida, og påpeke at: "...er en glad i å jobbe så er det ikke noe problem" (M1,222). Men som statistikken viser jobber alle bønder mye, også de av mine informanter som ikke er mjølkebønder, og de fleste har andre jobber ved siden av.

Arbeidsmengden til en vanlig bonde er en ting, det finnes andre grupper som jobber 46+ timer i uka, men i tillegg tjener ikke bønder særlig godt på det arbeidet de utfører på gården. "... har vel aldri tent så lite penger som ei gjør no (ler), og jobba så mye som ei gjør no." (K1,63).

Eller som en annen informant sa:

Synes ikke det er noe romslig, du må vende på hver krone. Lånet har lett for å øke på hvis du ikke passer deg. Og det er det største aberet med det. At regne du timebetaling er det elendig betaling, men som ei sa i stad, det er mye anna som ... du går ikke å tenker på ta hele tida. Gjør du det får du finne deg no anna og gjør.

(M1,190)

Han får støtte av en SSB undersøkelse. Den viser at den gjennomsnittlige næringsinntekt³ fra jordbruket i 2002 hvis du ser det per jordbruksbedrift var 141 000 kroner. Videre viser den at den gjennomsnittlige næringsinntekten for hovedbruker var 115 000 kroner (SSB 2004). Nå er det vanskelig å sette timeantallet fra forrige avsnitt direkte opp mot inntekten her. Norsk institutt for landbruksforskning sier at timelønnen til gjennomsnittsbonden var på 65,82 kroner i 1998 (Rye 2000). Det er diskusjoner om hvordan disse utregningene utføres, og mange mener tallene blir unaturlig lave. Samme hvor raust det regnes er det likevel klart at timelønnen ikke kommer til å være norsk jordbruks hovedargument i rekrutteringskampanjer.

Samtidig finnes det mange som mistenker bønder for å ikke jobber så mye som de gir uttrykk for.

...du er nå heme bare, du er nå gardbrukar da, har da itte no arbe ... så ei har hørt det er kolleger tå meg som har begynt å sagt som så, at når en er i fjøset så er en på arbe. Dem er itte i fjøset, for det var itte no arbe det, sånn sett ... definere og kalle det arbe.

(M5,287)

Dessuten er det en del mennesker som føler at de betaler lønna til bøndene uten at vi har behov for det landbruket vi har, og at de derfor ikke har rett til å kreve så mye som de gjør. Noe av grunnlaget for den svake samfunnsposisjonen til nåtidens bønder kan ligge her. Bønder står på mange måter atskilt fra resten av samfunnet, og de er ikke lenger så flinke til å styre andres oppfatninger av seg selv. De blir ikke lenger sett på som samfunnets grunnpilarer, de oppfattes av mange som forgylte sosialstøttmottakere. Bondestanden har gjennom historien vært veldig god til å legitimere sin posisjon i samfunnet. Det kan se ut som bøndene av i dag ikke er like gode til å legitimere sine krav, og dermed blir de ofte oppfattet som sytepaver. Undersøkelser sier likevel at bønder stort sett er fornøyd med livet sitt (Bla. SSB 2003, Løwe 2004(III)). Den direkte inntekt fra bruket oppfatter de fleste som alt for lav, og i tillegg har de en uoversiktlig fritid. Men både deres generelle økonomi og selve arbeidet er flertallet helt klart tilfreds med (SSB 2003). Det største problemet for veldig mange er at de

³ Næringsinntekt fra jordbruk er overskudd fra næringsoppgaven for jordbruk inkludert sjukepenger til selvstendig næringsdrivende i jordbruk, skogbruk og fiske. Fradrag, som blant annet kontingent til næringsorganisasjon, tidligere underskudd i næringa, gjeldsrenter og jordbruksfradrag, er ikke trukket fra. (SSB, 2004)

ikke føler seg verdsatt av resten av befolkningen (Rye 2000). De mener at de gjør en veldig viktig jobb, men føler at folk bare kritiserer norske bønder, og heller kjøper billig, dårlig mat fra utlandet. Samtidig forsvinner sakte men sikkert livsgrunnlaget deres. Noe de i hvert fall ikke vil, er å bli statsgartnere (Salomonsson 1999), de vil være frie matprodusenter (Rønningen 2005). Dette kan være noen av bøndenes problemer i forhold til resten av samfunnet, hvordan de fremstiller seg og hvordan de blir oppfattet. I oppgaven er disse spørsmålene viktige når vi setter dem opp mot diskusjonen om bonden er fremmedgjort eller fri. Forholdet til andre grupper i samfunnet er viktig når en ser på seg selv som selvstendig og uavhengig. Når en gruppe vil definere seg på en måte, må de komme frem til denne definisjonen i forhandlinger med de andre gruppene i samfunnet.

1.4 "Sju og tredve mil nordover, litt øst og oppover..."

Jeg visste hele tiden at jeg ville snakke med bønder fra Alvdal (Vedlegg IV: kart). Siden jeg kommer fra bondeslekt der, og det er der jeg eventuelt en gang kan ta over en gård sier det seg selv at det er mest interessant for meg. Alvdal er en ganske gjennomsnittlig bygd som har likhetstrekk som også andre fra mindre steder vil kjenne seg igjen i.

Alvdal kommune er en fjellbygd i Nord-Østerdal og har litt i underkant av 2500 innbyggere. Den viktigste næringa er jordbruk, men den har også industri- og servicenæringer. Mange av disse i større eller mindre grad jordbruksrelaterte. Som i resten av Nord-Østerdal domineres jordbruket av relativt små gårder med husdyrhold, først og fremst storfe og sau. Produksjon av kumjøl, storfekjøtt, og sauekjøtt er de største driftsformene. På mange gårder har geitkjøtt vært en stor del av produksjonen, men er nå nesten helt forsvunnet. Det har vært gjort et par forsøk på strutsehold, det er relativt mye pelsdyrdrift (ofte ved siden av annen gårdsdrift), noen bruk har egg- og kyllingproduksjon, og det er en grisebonde. Skogen i Alvdal er jevnt fordelt mellom mange brukere og er lite effektiv til større drift. Den har blitt drevet som bigeskjeft, og som oftest til eget bruk eller ved behov for kapital til investering i bruket. Høyden over havet (500 - 900 m.) gjør at planteproduksjon stort sett begrenses til grovfor. Det har likevel blitt mer kornproduksjon i det siste, og det dyrkes mye mandelpotet (Alvdal kommune 2003).

1.5 Problemstilling

Da jeg startet arbeidet på oppgaven begynte jeg med å lese en del om landbruket og mulige sosiologiske vinklinger på det. Med grunnlag i det jeg leste og hva jeg selv synes er interessant i forhold til bondeyrket satte jeg opp en vid problemstilling som lød omtrent som følger: Å gjøre et forsøk på å finne ut noe om hvordan den enkelte bonde oppfatter sin egen situasjon, og hvordan han oppfatter situasjonen for bondestanden generelt (se intervjuguide; vedlegg I). Etter at jeg ble ferdig med intervjuene og har fått et nærmere innblikk i bøndenes syn har jeg kommet frem til en mer spesifikk problemstilling. Dette har jeg gjort på grunnlag av hva mine informanter selv har lagt vekt på og på grunnlag av hva jeg synes var det interessante som kom fram i intervjuene. Problemstillingen min har gjennom prosessen utviklet seg til følgende:

Jeg vil bruke intervjuer med elleve bønder fra Alvdal og teorier om fremmedgjøring til å belyse bøndenes selvoppfatning som fri, selvstendige og uavhengige i arbeidssituasjonen, og vurdere om denne oppfatningen er realistisk.

1.5.1 Oppgavens gang

Målet mitt under arbeidet har vært å holde meg så empirinær som mulig, og oppgaven har blitt lagt opp deretter. I innledningen har jeg gått gjennom en del generelle punkter som legger grunnlag for situasjonen til bøndene. I metodekapittelet beskrives fremgangsmåten min. I historiekapittelet kommer den historiske konteksten. Teoriene jeg ser empirien i lys av blir beskrevet først i analysekapittelet. Dette er gjort for å understreke at de er underlagt empirien, og er valgt ut på grunnlag av empirien.

I oppgaven vil jeg først i kapittel 2 beskrive og vurdere de metodiske valg jeg har gjort. Jeg skal diskutere om det kvalitative intervju er riktig her. Jeg vil videre gjøre en vurdering av utvalget mitt og det faktum at jeg kommer fra samme sted og til en viss grad kjenner dem fra før. Utførelsen av intervjuene skal vurderes, og målet og grunnlaget for analysen skal belyses.

I kapittel 3 skal jeg gå nærmere inn på landbrukets historie med vekt på det som setter det norske landbruk i en særstilling. Den relativt store graden av frihet den enkelte bonde har hatt i Norge i forhold til sammenlignbare land la grunnlaget for den store grad av organisering som også er spesielt for Norge. Dette bildet av den frie bonden ligger som grunnlag for

situasjonen slik den er i dag. Til slutt vil jeg kort gå gjennom historien for Alvdal som er der informantene mine bor.

Kapittel 4 er analysekapittelet. Der vil jeg først presentere de to teoretiske perspektivene jeg har valgt å bruke, Marx sin fremmedgjøringsteori, og Karasek og Theorell sin krav/kontroll modell. Deretter vil jeg se på empirien jeg har fra intervjuene i lys av disse, da hovedsakelig fremmedgjøringsteorien, og vurdere om denne friheten er så sterkt til stede i bøndernes liv som det kan virke som. Der blir det også diskutert om den frie bonde er like mye en del av den historiske fortellingen om landbruket som en nåværende tilstand.

Som avslutning vil jeg i kapittel 5 samle det jeg har funnet og se om jeg har noen svar der på de spørsmålene jeg har stilt. Til slutt vil jeg prøve å trekke noen linjer fremover både for landbruket og forskningen på det innenfor de temaene jeg har vært innom.

2. METODE

Denne oppgaven er basert på analyse av elleve kvalitative intervjuer. De intervjuede er bønder fra Alvdal kommune i Nord-Østerdalen (Vedlegg IV: Kart). Bøndene er fra flere aldersgrupper, gårdene deres er av ulik størrelse, har forskjellig produksjon, og noen er mer moderne enn andre. Bøndene i utvalget blir omtalt grundigere senere i kapittelet. Med intervjuene forsøkte jeg å fange opp flest mulig aspekter ved det å være bonde. Først og fremst er målet å si noe om hvordan det er å være bonde i dette utvalgte området, samtidig er det mulig å anta at mye av det som er typisk for bøndene i Alvdal vil gjenspeile det som er typisk for andre norske bønder.

For å vise at bøndene som er plukket ut til denne oppgaven er noenlunde lik andre bønder, og for å sette analysen inn i et større perspektiv, vil oppgaven også diskutere funn gjort i flere større kvantitative undersøkelser om bønders levekår og generelle livssituasjon gjort av bla. MMI og SSB. Disse har jeg forholdt meg til gjennom rapporter og sammendrag (bla. Rye 2000 og Løwe 2004(II)(III)). Når det gjelder forholdet mellom metoder er det nå, spesielt innenfor samfunnsfagene, gjengs mening at kvalitative metoder ikke står tilbake for kvantitative, men at de har litt andre bruksområder. Alt for mange føler at de må legitimere eller nærmest "unnskyld" at de bruker kvalitative metoder (Kalleberg 2003). Kvalitativ metode er helt klart den foretrukne metode både for meg personlig, og for å få svar på det jeg vil i denne oppgaven. Imidlertid, på samme måte som en historisk oversikt hjelper til å sette ting i et historisk perspektiv, hjelper det å ha en større oversikt over samfunnet for å få et samtidig og institusjonelt perspektiv til å ramme inn oppgaven i (Kalleberg 2001 s.36). Opplevelsene til mine informanter er det viktige her, men det er en fordel å vite om de skiller seg ut eller om de er like andre norske bønder på de punktene jeg tar for meg i oppgaven.

Behovet for kvalitetskriterier som validitet og reliabilitet er ikke det samme ved bruk av kvalitative metoder som ved bruk av kvantitative metoder. Bøndene jeg har intervjuet har gitt "*...flerfoldige konstruksjoner av virkeligheten*" (Ryen 2002 s.177), og det vil bli feil å kreve at de skal settes opp mot en fastsatt "sannhet". Likevel må det finnes en mulighet for å kontrollere at det som gjøres i oppgaven er basert på vitenskapelige kriterier. I denne oppgaven ligger den garantien i at jeg i dette metodekapittelet prøver kritisk å vurdere alle delene av undersøkelsen, og begrunne valgene jeg har tatt.

I dette kapittelet vil jeg ta for meg og diskutere relevante metodiske problemer. Dette innebærer en vurdering av det kvalitative intervju som metode i denne oppgaven. Effekten av at jeg selv er fra Alvdal, som informantene mine også er, skal diskuteres. Utvalgsmetoden som brukes i kvalitative undersøkelser har ikke de samme strenge formelle krav som i de kvantitative, og derfor kan det være greit å forklare grunnlaget for det utvalget jeg har gjort. Jeg skal også se på de etiske aspektene rundt intervjuene og empiribruken. Den faktiske utførelsen av intervjuer kan være veldig forskjellig og er ikke bare lett, så hvor vellykket de ble skal diskuteres. Til slutt vil jeg vurdere fremgangsmåten for analysen av intervjuene.

2.1 Det kvalitative intervju

I utgangspunktet hadde jeg, som det står i innledningen, ikke en klar ide om hva oppgaven skulle fokusere på. Jeg ville finne ut noe om hvordan den enkelte bonde oppfatter sin egen situasjon, og hvordan han oppfatter situasjonen for bondestanden generelt. Det finnes mange statistikker og tall om bøndenes situasjon og jeg kommer inn på noen av dem i oppgaven, men jeg ville gå litt dypere i bøndenes eget syn på situasjonen. Statistikkene sier mye om inntekt, arbeidstid og om folk sier seg fornøyd eller ikke. Spørsmål som "Hvor fornøyd er du?", med fem alternativ å krysse av fra veldig fornøyd til lite fornøyd, gir ikke de intervjuede muligheten til å utdype eller reflektere over svarene de gir. Det ligger mer bak hvordan folk har det, enn det som kommer frem av slike undersøkelser. Med intervjuene mine ønsket jeg å få en dypere innsikt i bøndenes forståelse av sin egen og kollegaers situasjon. Jeg ville høre deres refleksjoner rundt temaer som påvirker situasjonen deres. Derfor var ikke valget mellom kvantitativ og kvalitativ metode vanskelig.

Innen kvalitativ metode finnes det mange forskjellige fremgangsmåter å velge mellom. Observasjon sammen med intervjuer er kanskje den metode som kan gi en forsker det beste innsynet i livet til de han studerer, folk oppfører seg ofte annerledes enn de sier at de gjør. I starten tenkte jeg at det kunne vært interessant med noe observasjon ved siden av intervjuene. Dette ble vanskelig å gjennomføre fordi det ville krevd alt for mye tid, og jeg slo det tidlig fra meg. Dessuten var jeg interessert i forklaringen rundt det, hvordan de fortalte om det mer enn hvordan jeg eventuelt ville tolket situasjonen ut fra observasjon. Tekstanalyse ble også foreslått for meg, men jeg hadde lyst til å studere Alvdal hvor jeg kommer fra, og da hadde det blitt vanskelig å finne kilder. I tillegg ville jeg ha et helt eget materiale, og jeg hadde rett og slett lyst til å prøve intervju som metode.

Med dette som utgangspunkt satte jeg opp en vid intervjuguide (vedlegg I). Guiden var innom mange forskjellige temaer jeg mente kunne være interessante, og som kunne gi meg en empiri det ville være mulig å bygge en oppgave rundt. Temaene valgte jeg på grunnlag av min kunnskap om landbruket som baserer seg på egne opplevelser etter oppvekst på en gård, og det jeg hadde lest om landbruket i tiden før jeg startet med intervjuene. Intervjuguiden inneholdt mange spørsmål, men de var først og fremst der for å ha noe å starte opp samtalen med, styre den hvis den skulle skli for langt ut, og passe på at jeg var innom alle temaene jeg ville vite noe om. En så vid intervjuguide hadde jeg fordi jeg ikke hadde en klar ide om akkurat hvor jeg ville legge fokuset, og håpet var at det ville gi informantene muligheten til å komme inn på det som var viktig for dem. Intervjuene mine var som det Anne Ryen (2002) kaller semistrukturert intervju. Jeg hadde klare hovedspørsmål og temaer, men ingen detaljert utforming eller rekkefølge. Mitt mål var å få frem informantenes perspektiv, og da "*...vil mye forhåndsstruktur virke mot intervjuets hensikt*" (Ryen 2002 s.97). Av samme grunn ble intervjuene holdt hjemme hos informantene⁴. Møtene foregikk enten på stua eller ved kjøkkenbordet. Der var de i en situasjon som minte mer om et kaffebesøk, i omgivelser de var vant med. Noe som forhåpentligvis gjorde at de slapp seg mer løs og snakket litt bredere enn bare å svare kort på spørsmålene jeg kom med. Denne fremgangsmåten hadde den ønskede effekt. Hvis jeg hadde gjennomført mer fastlåste intervjuer, og i større grad valgt hovedfokuset mitt på forhånd hadde jeg nok fått andre resultater. Slik jeg gjorde det fikk jeg frem nye temaer og nye tanker rundt gamle temaer jeg ikke hadde sett for meg på forhånd, og som jeg ikke hadde funnet hvis jeg hadde fulgt en strammere intervjuguide. Når det gjelder hovedtemaet jeg har valgt å ta for meg var jeg klar over at selvstendighet var viktig. Det å styre dagen sin selv og eie utstyret er noe som folk alltid påpeker i forhold til det å være bonde. Men alle aspektene av det og hvor mye vekt mange faktisk legger på det viste seg først i intervjuene. Følgene av å ta for meg et tema jeg ikke hadde tenkt ut i forveien er at jeg ikke fikk stilt spørsmål som går direkte på det jeg tar for meg i oppgaven. Hadde jeg visst hvilke tema jeg skulle fokusere på hadde jeg hatt muligheten til å lage spørsmål som kunne gitt grundigere svar rundt dem. Dette kunne gitt et bredere materiale og jobbe ut fra. Imidlertid, siden jeg fant hovedproblemstillingen min i intervjumaterialet og ikke hadde den på forhånd var ikke dette mulig, så et alternativ hadde vært å gå en ny intervjurunde for å utdype det valgte tema. Noe som ville tatt mer tid enn jeg har, og selv om det er klart at jeg ville fått en

⁴ Så klart også fordi det var den mest praktiske måten å gjøre det på.

grundigere oversikt over emnene, så ville det ikke nødvendigvis gitt meg noe ny informasjon, eller bedre grunnlag å analysere på.

2.2 Vi er alle alvdøler

At jeg selv kommer fra gård i Alvdal og muligens kan ende opp som bonde der, har implikasjoner for oppgaven. Bare når det gjaldt å finne informanter hadde det, sammen med at jeg hadde med brev fra kommunen, en effekt. Et veldig tydelig eksempel er en bonde som sa "*Pleie ikke og vær med på sånne ting, men når det er noen frå bygda så må en nå nesten vær med*". Videre er det klart det var mye lettere for meg å få oversikt over hva slags bønder jeg hadde å velge mellom, og hvordan komme i kontakt med dem. Jeg slapp å bruke mye tid for å lære om stedet og forholdene der, og jeg hadde et sted jeg kunne oppholde meg når jeg ikke var ute og intervjuet. Av de jeg intervjuet var det bare en jeg kjente i noe større grad fra før, men stort sett alle visste hvem jeg var, og jeg visste hvem de fleste var. Dessuten har de fleste hatt en eller annen forbindelse til foreldrene mine. Posisjonen jeg dermed hadde ser jeg i utgangspunktet på som positiv. Alle kjenner til hvem jeg er og hvor jeg kommer fra, så de er trygge på meg. At jeg var "en av dem" i motsetning til å være en forsker utenfra kan gi en viss trygghet om at jeg fremstiller dem på en riktig måte. På den annen side kjenner de meg ikke så godt, det var ikke noe personlig som kom i veien, og intervjuene ble ikke bare en kaffeprat. Under intervjuene ble stemningen, som følge av det åpne intervjuopplegget, den dagligdagse plasseringen og min tilhørighet, veldig uformell, og de foregikk flytende og avslappet.

Problemet med tilhørighet er at informanten kan tillegge intervjueren en del bakgrunnskunnskaper og generell enighet som intervjueren ikke har. Selv om intervjueren skulle ha den kunnskapen, gjør det seg best for analysen at informanten sier det slik han ser det. Etter intervjuene satt jeg igjen med en følelse av at dette hadde skjedd, men det er ingen klare punkter i utskriftene mine som skulle tilsi det, det gjelder i så fall bare detaljer. Et annet problem med for stor nærhet mellom forskeren og stedet det forskes på er at det kan være vanskelig å få dem til å snakke om et tema som på stedet oppfattes som problematisk. Dette kunne være lettere med en intervjuer utenfra som ikke har noe subjektivt forhold til bygda. Nå er det ingen situasjon jeg kan peke på at det var et problem, og ingen av spørsmålene mine tar opp spesielt kontroversielle tema. Derfor kan jeg trygt gå ut fra at tilhørigheten min og den medfølgende tryggheten til informanten hadde atskillig flere positive enn negative følger. Foruten informasjonsinnsamlingen har min tilhørighet også en effekt på oppgaven i helhet. På

samme måte som Bourdieu, slik han beskriver det i *Ungkarsballet* (2004), synes jeg det er rart å skrive om et sted og en situasjon som har så mye betydning for meg rent personlig. Det kan være vanskelig å opprettholde den ønskede objektivitet (Bourdieu 2004). Min sympati ligger hos disse bøndene som jeg i og for seg kan regnes som en av. Disse bøndene med små og mellomstore gårder er ikke lenger høyt prioritert i politikken og har ikke overveldende støtte i samfunnet generelt. Men de er nødvendige for at livet på bygdene kan opprettholdes, og de fortjener bedre rammebetingelser. Dermed ligger det et ønske om å fremstille dem i best mulig lys, og jeg ble veldig forsiktig hver gang jeg skulle skrive noe som kunne sees som kritikk av informantene mine eller landbruket ellers. På den annen side er dette noe jeg er klar over, som jeg har tenkt mye på, og jeg har gjennom hele prosessen prøvd å være så objektiv som mulig.

2.3 De utvalgte

Til sammen ble det elleve jeg snakket med, men det er ti intervjuer jeg siterer fra. Et intervju ble slettet på vei fra mp3-spilleren til pc-en, så jeg henviser til det i mer generelle former. Et intervju er strengt tatt et prøveintervju, og ble ikke helt fullført. Likevel kom det frem mye interessant der, så det ble med i analysen. I oppgaven blir de jeg intervjuet stort sett omtalt på to måter, som informanter og som bønder. I intervjuundersøkelser blir den intervjuede ofte omtalt som respondent (Ryen 2002). Respondentbegrepet gir assosiasjoner til et objekt som bare gir "mekaniske" svar på veldig avgrensede bestemte spørsmål fra den som intervjuer. En respondent bare svarer, han forteller ingenting, og gjør den som intervjuer til den styrende. Selv om det er riktig at jeg som intervjuer stilte spørsmål, så var målet at de som ble intervjuet skulle holde kontrollen og fortelle meg noe jeg ikke visste. Derfor blir informantbegrepet som også er vanlig innen kvalitativ metode, men ikke fullt så ofte brukt ved intervju, foretrukket her.

Ordet bonde impliserer mye forskjellig for mange, og for mange er det vel nærmest et skjellsord. Informantene mine hadde ikke noen spesielt negative følelser i forhold til det, men de fleste ga inntrykk av å foretrekke begrepet gårdbruker. En ordla seg slik:

Like vel heller å sei gardbrukar. Men om noen sei bonde, ei vet ikke om ei legg så mye negativt i det sånn ... tar det ikke ille opp. Det var en som sa det en gong; en

bessfar var bonde og en far var gardbrukar og ei er agronom. Så liksom det er ei sånn utvikling der, på titler.

(M4,131).

Denne forklaringen høres rimelig ut, at det har foregått en utvikling av hva slags ord som brukes, og at gårdbruker er et mer moderne ord. Ut i fra et perspektiv med grunnlag i symbolenes makt er en annen forklaring mulig. Bønder er ikke en dominerende gruppe med full kontroll til å definere sine egne symboler. Betegnelsen "bonde" kan da i mange situasjoner brukes som en fornærmelse. Derfor har bøndene gått over til å bruke andre ord som mer konkret beskriver yrket, og som til en viss grad er løsrevet fra livsstilen (Bourdieu 2004). Personlig liker jeg ordet bonde, som eier og bruker av en gård ville jeg vært bonde. I historiekapittelet beskriver jeg "Bonden", den selvstendige, frie, jevnbyrdige bonde, som symbol for det norske. Derfor er de først og fremst bønder i oppgaven her.

Elleve intervjuer er ikke veldig mange. Derimot lever alle i en ganske lik situasjon, og jeg fikk under de siste intervjuene en klar ide om at det som ble sagt hadde jeg hørt i en eller annen form før. Mange av de samme tankene og synspunktene kom frem, meninger kunne være direkte motstridende, men det sirklet rundt de samme tankene. Dermed regner jeg med at jeg har møtt det punktet som Bertaux omtaler som metningspunktet, hvor det i hvert nye intervju ikke ville komme noen viktig ny informasjon (i Ryen 2002). Med flere informanter kunne jeg nok fått et bredere bilde av situasjonen, men jeg tror ikke det hadde kommet frem noen nye synspunkter, bare utbrodering av de jeg har. Som et validitetskriterium⁵ vil jeg henvise til et møte som ble holdt i Alvdal omtrent samtidig som jeg var ferdig med intervjuene mine. Jeg var på møtet som ble holdt i regi av landbrukskontoret i Alvdal den 27. april. Formålet med møtet var å legge frem en handlingsplan for landbruket som akkurat var fullført, og det var en diskusjon som fulgte på slutten. På dette møtet var det litt i underkant av 40 bønder som deltok. Ikke alle deltok i diskusjonen, men det var en del som hadde noe og si, og det var tydelige tegn til enighet i salen. Selv om det som ble diskutert ikke var helt det samme som jeg var interessert i å få frem med intervjuene, var det som ble sagt i stor grad innen de samme rammene som det jeg hadde funnet under intervjuene mine. I etterkant ser jeg at informantene mine må kunne regnes å være relativt aktive og optimistiske personer. Ikke

⁵ Dette er et begrep som hører til i positivistiske vitenskap, men i mangel av enighet om hvilke begreper som passer best og erstatter disse begrepene med bruker jeg det. Her i betydningen; noe utenforstående som bekrefter det jeg har funnet.

nødvendigvis optimistiske i forhold til betingelsene for landbruket, men i forhold til egne muligheter for å takle det som kommer. Om det er slik bøndene i Alvdal er, om det er slik de liker å fremstille seg, eller om jeg bare ikke fant de mer passive og forsiktige er vanskelig å si. En av de siste informantene mine ga meg rett når jeg sa det var rart å ikke finne flere med mer negative holdninger blant informantene mine, og han mente det kunne forklares med alder

Nei men no er det ikke søkkert du råke rette gruppa, det er de yngste du prate med. Ei tru du skulle ha prate med noen milla 50-60 år som driv for seg sjøl.

(M6,737)

Han har sikkert rett i at det er mer pessimisme blant de eldre bøndene, men jeg intervjuet også bønder rundt seksti, og jeg fikk stort sett samme svar. To muligheter står igjen. Passive og tilbakeholdne mennesker er vanskeligere å få med i en slik undersøkelse, uansett alder, så det er mulig jeg rett og slett ikke fant dem. Folk liker ikke å fremstille seg selv som pessimister, så det er mulig informantene mine fremstilte seg som mer positive enn de egentlig er og at jeg ikke klarte å stille de riktige spørsmålene for å få frem et slikt syn.

Måten informanter ble valgt, var ved at jeg snakket med en på landbrukskontoret i kommunen som hadde oversikt over gårdsbrukene i Alvdal. Han ga meg en liste med omtrent tjue navn. På grunnlag av den informasjonen han hadde, og den kjennskap mine foreldre hadde til folk i Alvdal valgte jeg noen fra den listen. For å sikre en viss spredning plukket jeg også ut noen litt mer spesielle som jeg selv visste om og syntes virket interessante. Etter det sendte jeg et introduksjonsbrev (Vedlegg II) til femten stykker som jeg kunne tenke meg å snakke med. Der presenterte jeg meg og forklarte kort hva oppgaven min gikk ut på. Min kontakt i kommunen la også med et brev (Vedlegg III) for å vise at jeg hadde godvilje derfra. En uke etter ringte jeg rundt og spurte om de gikk med på å bli intervjuet, og avtalte møtetider. Stort sett sa de fleste ja. Av de jeg spurte var det bare en som sa direkte nei. En sa at det kunne bli vanskelig med tid, og hørtes ikke særlig lysten ut, så jeg gikk ikke videre i forhold til han. Informantene valgte jeg på en slik måte at jeg fikk en viss fordeling på variabler som alder, kjønn, produksjon, samfunnsdeltagelse, og bakgrunn. Ideen var og få informasjonsrike informanter med en så stor som mulig spredning av typer og dermed mange forskjellige synspunkter. Dette fokuset ga best mulighet til å fange helheten og oppdage mønstre innen den spesielle konteksten jeg var interessert i (Ryen 2002). Jeg gjorde intervjuer med bønder i alder fra tretti til pensjonsalder. Storparten av dem var rundt førti år. Rundt den alderen antar

jeg at de har kommet seg inn i livet som bonde, men at de fremdeles er engasjerte og åpne for nye muligheter. Produksjonen i Alvdal er stort sett mjølk, men jeg snakket med bønder som driver med forskjellige attåtninger⁶, som driver med sau, som har en del skog, som driver økologisk, og som driver med gris. Politisk tror jeg også at det er et spredt felt, selv om dette går på antagelse ut fra hvordan jeg oppfattet dem. Jeg regner med de fleste føler seg nærmest Senterpartiet⁷. Fire av mine elleve informanter er kvinner. Det er færre kvinner enn menn, men de er likevel i prinsippet overrepresentert siden fordelingen i det norske landbruk er at ni av ti er menn (Løwe 1998). Grunnen til denne fordelingen, er at siden jeg ikke diskuterer noe kjønnsperspektiv i oppgaven passer det å la begge komme til ganske likt. I empirien min er de grunnleggende synspunktene på de temaene jeg skriver om ganske lik hos de kvinnelige og de mannlige informantene. Begge snakker om at friheten i arbeidssituasjonen gir muligheter, men det er nyanser mellom kjønnene i hvordan de utnytter disse mulighetene. Flere av mennene snakker om muligheten til å drive med andre prosjekter ved siden av, og mange av kvinnene snakker om muligheten til å fokusere på gården og livet på den. Et høyt antall kvinnelige informanter kan være en fordel. Kvinner har sannsynligvis gjort seg opp flere tanker rundt hele situasjonen enn de fleste menn. En slik antagelse tar jeg på grunnlag av at når en jente skal bestemme seg for å ta over eller ikke er nok det i de fleste tilfeller et valg hun bruker mye tid på å vurdere. Mer enn en gutt i samme situasjon, som i større grad er sosialisert inn i rollen av foreldre, venner og det storsamfunnet sine holdninger. Dermed har han kanskje ikke reflektert over det i like stor grad.

2.3.1 Forskere for etisk behandling av informanter

I forbindelse med intervjuene opplyste jeg om at alt som ble sagt ville bli presentert anonymt. De fleste mente de ikke sa noe de var redd for å si offentlig, så det hadde ikke noe å si. Siden alle informantene mine er voksne mennesker er det ikke behov for veldig mange etiske forbehold i denne situasjonen. Hva som blir sagt kontrolleres av den intervjuede, og voksne mennesker behøver sjelden å beskyttes mot seg selv. Temaene jeg tar for meg er heller ikke kontroversielle, det blir sagt lite i oppgaven som ikke tåler offentlighetens lys. Noen av spørsmålene mine handlet om lokale saker, og svarene der er kanskje de mest følsomme, men disse spørsmålene var med mest for å gi meg et klarest mulig bilde av helheten, og blir knapt omtalt i selve oppgaven. Likevel har jeg fjernet navnene i oppgaven, når alder oppgis skriver

⁶ Binæringer som ikke faller direkte inn under de tradisjonelle bondeaktivitetene (Vedsalg, videreforedling av potet, lage skigarder osv.), og som drives ved siden av.

⁷ Innen senterpartiet er det ganske mange forskjellige ideologier. Men distriktpolitikken holder dem sammen.

jeg ikke den faktiske alder, men forandrer den så den ikke er akkurat rett, men fremdeles innen et relevant segment for det jeg skriver om. Jeg har i det hele tatt prøvd å ikke gi for mange sporbare opplysninger. Fremdeles er det nok slik at lokale folk som kjenner informantene, og leser litt grundigere enn bare å skimme gjennom oppgaven vil forstå hvem som er hvem.

Videre er det et mål under analysen å legge fram informanten sine meninger og synspunkter så sannferdig som mulig. Det innebærer å ikke klippe for mye i sitatene, og ikke tillegge dem mer enn det som er rimelig. Fra et etisk synspunkt er det klart at når en forsker putter alt en informant sier inn i diskurser og påstår at han nærmest mener noe annet enn det han sier kan det være ubehagelig for informanten (Widerberg 2001), dette er noe jeg vil prøve å unngå. Senere i kapittelet skal jeg vurdere de mer faglige farene ved overfortolkning av empirien. Sitatene som blir brukt i oppgaven er direkte transkribert fra bånd. De har gått gjennom en mindre oppryddingsprosess, men er så nært som mulig slik det ble sagt. Det viktige her er meningen, så det har ikke vært noe behov for å få med hver eneste ehh.. og hmm.., gjentakelse og pause. Dialekten er prøvd beholdt, så langt jeg synes det var mulig å skrive det direkte og forståelig fra muntlig. Hvis jeg ikke har funnet en bra måte å skrive et dialektord på, eller jeg ikke tror det er forståelig for de fleste, har jeg gjort det om til bokmål.

2.4 Bøndene intervjuet

Tanken bak et kvalitativt intervju er at det skal være en konversasjon med hensikt. Intervjueren har noen spesielle ting han vil vite, men håpet er å få frem nye tanker og holdninger som han ikke har sett for seg på forhånd. For å få frem informantens versjon og hans egen formulering skal situasjonen være så åpen som mulig. Hvor bra denne konversasjonen går, er i ganske stor grad avhengig av intervjuerens framgangsmåte og teknikk (Ryen 2002). Selve intervjuprosessen syntes jeg ofte var hyggelig, men vanskelig. Ser ikke meg selv som den aller beste "samtalepartner", og jeg føler at det noen ganger vises i intervjuene. Flyten i intervjuet forsvant en gang i blant. Dermed ble det noen stakkato spørsmål/svar sekvenser, hvor det burde ha vært mulig å få informanten på gli med de riktige ord, bevegelser eller spontane oppfølgings spørsmål. Dessuten var jeg kanskje litt for redd for å mase om utdyping hvor de var overfladiske, og på forklaring der jeg ikke helt forsto hva de mente. Imidlertid ser jeg ikke dette som noe problem. Jeg kunne kanskje fått noen mer saftige sitater og litt videre fordykning i noen temaer, men mine informanter var veldig velvillige og

stort sett glad for å kunne snakke om det de driver med. Som en sa: "*Det er ålreit for meg og det, å få prate gjennom det her en gong i blant.*"(M2,822). Til syvende og sist fikk jeg mye informasjon å ta for meg i analysen selv om jeg noen ganger følte at det gikk litt tregt.

Da jeg skrev intervjuguiden (vedlegg I) hadde jeg noen grunnleggende og grove ideer om hva jeg ville vite. Først og fremst: Hvordan oppfatter bøndene sin egen situasjon? Jeg hadde også noen temaer i bakhodet som jeg så for meg kunne være interessante for å belyse situasjonen deres. For eksempel var jeg interessert i organisering og samarbeid. Organisasjonene har vært veldig avgjørende for at landbruket er som det er i dag, men de har blitt profesjonaliserte og så store at det ikke lenger føles som den enkelte bonde har noe å si. I etterkant da jeg begynte å få oversikt over materialet så jeg at det ikke kom frem så mye som kunne belyse utviklingen av bøndenes forhold til organisasjonene. For å studere organisering ville det vært bedre å bruke en større kvantitativ oppgave som gir et annet grunnlag for å lese trender og se oppførselen til mange mennesker i forhold til hverandre. Derimot var det veldig tydelig at selvstendigheten og det å være sin egen herre er veldig viktig for mange bønder. Derfor har jeg lagt hovedfokuset i oppgaven min på denne selvstendigheten og kontrollen de har over sin egen arbeidssituasjon.

Under intervjuene var det et par ganger informantene ga klart uttrykk for at de ikke helt forsto hva jeg ville frem til og at de ikke helt visste hva de skulle svare. I noen tilfeller var det klart at jeg spurte om noe som informanten ikke hadde tenkt noe særlig på, og ikke hadde gjort seg opp noen spesiell mening om. I slike tilfeller er det vanskelig å gi fylldige svar på stående fot. Det kunne kanskje vært lurt og sendt ut et brev som gikk gjennom hva jeg ville vite, og samtidig også bedt informantene om å prøve å ta seg tid til og tenke gjennom en del utvalgte temaer, og hvis mulig skrive ned noen av de tankene de gjorde seg. På den annen side kunne det låst dem i en tankegang. Det dukket opp temaer som tydeligvis var viktig for dem jeg intervjuet og som jeg synes er interessante å ta for meg. Derfor mener jeg at selv om noe av det jeg tenkte på i starten ikke kom med, så er det et greit bytte for å få frem noe som kanskje er viktigere for dem enn det jeg trodde.

Som nevnt over synes jeg det er passende med tilnæringsvise validitetskriterier også i kvalitative oppgaver. I det henseende vil jeg her påpeke at tankene og synspunktene som kom frem under intervjuene er generelt sett veldig like de som kommer frem i større undersøkelser. Undersøkelser viser at usikkerhet om fremtiden er et stort problem for mange (SSB 2003), og

at frihet i arbeidssituasjonen blir tatt frem som noe av det viktigste ved å være bonde (Bla. Løwe 2004(II)). Derfor kan vi si at temaene som kom frem i intervjuene, og synspunktene rundt dem har en viss holdbarhet i forhold til hva som er vanlige tanker blant bønder flest.

2.5 Analyser dette

Ideen med denne oppgaven er ikke å finne landbrukets diskurser, men å få frem informantene sitt eget personlige syn⁸. Derfor har jeg i analysen holdt meg så nær empirien som mulig, og latt den styre analysen. Denne fremgangsmåten kalles empirinær, og innebærer at man finner temaene i det empiriske materialet (Widerberg 2001). Det informantene fortalte meg i intervjuene har bestemt hva som ble problemstillingen, og bestemte hvilke teorier jeg skulle forholde meg til. Teoriene som jeg bruker til å belyse empirien har jeg valgt fordi de passer til å forklare det jeg har funnet. Det teoretiske perspektivet har lett for å tvinge analysen inn i en retning. For å unngå dette valgte jeg teori etter at jeg hadde satt meg godt inn i empirien. Hvordan tolkningene bør være og hvordan jeg prøvde å forholde meg til empirien beskrives bra i et sitat av Francis Bacon, "*Read not to contradict and confute; nor to believe and take for granted; nor to find talk and discourse; but to weigh and consider*" (i Khan 1995 s.18). Dette innebærer at jeg har gått ut fra at det som informantene mine sier er gjennomtenkte, reflekterte og riktige utsagn om virkeligheten. Jeg ønsker ikke å anta at alle snakker innen diskurser og gir meg innlærte fortellinger som bare avspeiler holdninger de er sosialisert inn i. På den annen side har jeg prøvd å forholde meg objektiv til det de har sagt, og prøvd å unngå "*treating the actor's point of view as an explanation*" (Silverman 2001 s.287). Alle blir sosialisert inn i et syn på virkeligheten avhengig av konteksten, og alle bygger seg bevisst eller ubevisst fortellinger som forklarer situasjonen de er i. På slutten av analysen skal jeg se litt nærmere på konsekvensene av det. Hovedmålet i analysen er å ta for meg det informantene sier og diskutere det så objektivt som mulig, "veie og vurdere", men jeg har også påpekt at noe av det de sier kan tolkes som innlærte diskurser om landbruket. Sett ut fra denne målsettingen ble noe av det vanskeligste i analysen å balansere på denne linjen. På den ene siden vil jeg ikke bare gjengi det informantene sa. På den andre er faren for å overfortolke dem, og trekke slutninger som går langt ut over det de faktisk sa. Analysen ble en pågående kamp mellom disse to ekstremene.

⁸ I den grad disse to kan skilles fra hverandre.

Hvordan selve analysen skulle foregå kom til meg litt etter hvert. Jeg samlet alt materialet, transkriberte det, så gjennom det flere ganger, organiserte det etter noen oppdelinger jeg hadde satt opp etter intervjuene, og prøvde å finne noen linjer. Resultatene av denne gjennomgangen av intervjuene ga meg et grunnlag for å spisse problemstillingen. Analysen ble gjort med utgangspunkt i temaer som dukket opp jevnlig i intervjuene, og som så ut til å være viktige for alle informantene. Den er forsøkt å gjøre så empirinær som mulig. Det var et mål å ha grunnlag i det som ble sagt, for så å finne teorier som kunne belyse empirien. Over påpekte jeg at følgene av å ikke ha en klar ide før intervjuene, var at jeg ikke fikk spurt direkte om temaet. Noe av det samme gjelder for teoribruken. Hvis jeg hadde fastsatt noen teoretiske rammer på forhånd kunne jeg ha stilt spørsmål utledet fra disse. En slik fremgangsmåte kunne gitt empiri som var lettere å kategorisere og svarene kunne vært litt grundigere og forholdet til teoriene jeg brukte kunne blitt klarere. På den måten hadde teorien og mine forhåndsider blitt veldig styrende på intervjuene og jeg hadde kanskje ikke funnet det som er viktig for informantene. Her kunne også alternativet vært å gjøre en ny intervjurunde med spesifiserte spørsmål. Tid og muligheten for at jeg faktisk ikke ville funnet noe mer nyttig, er grunnen til at det ikke ble gjort for denne oppgaven.

3. HISTORIE

For å sette mine informanter i et større perspektiv vil jeg før jeg går inn i analysene av intervjuene prøve å gi en historisk oversikt over hvordan bøndenes situasjon og deres oppfattelse av den har forandret seg. Historieoversikten vil først og fremst baseres på firebinds utgivelsen *Norges landbrukshistorie* fra 2002 (Almås m.fl.). Siden jeg i oppgaven ønsker å si noe om hvordan bøndene oppfatter situasjonen sin, vil det ikke være så lett å finne mye historie som forteller meg det direkte. Historieforfatterne beskriver i større grad den generelle situasjonen slik de tolker den ut fra sitt materiale, og bøndene selv har ikke hatt mulighet til å skrive så mye av historien, den er ofte skrevet av folk som har stått ganske fjernt fra bondens liv og situasjon. I dette kapitlet vil fokus ligge på å beskrive bøndenes situasjon gjennom tidene slik den er beskrevet i historiebøkene. I tillegg til de mer generelle beskrivelsene må det være mulig å se hva bøndene selv mener om sin situasjon ut fra hvordan de handler. Jeg vil først gjøre noen antagelser om hvordan bøndenes oppfattelse av sin situasjon kan leses ut fra deres handlinger slik de er beskrevet i historiebøkene. Deretter vil jeg gi en oversikt over bøndenes situasjon opp gjennom tidene, og samtidig håper å få frem litt om deres egen oppfattelse av den.

Når det gjelder hvordan bøndene har oppfattet sin situasjon gjennom tidene vil nok et viktig tegn være hvordan de har reagert på forandringer i livsbetingelser. Dette kan sees i bøndenes grad og type av deltagelse i politikk og samfunnsorganisering. Hvis nye betingelser gjør det lettere å være bonde kan det føre til konkrete forandringer som større produksjoner, og investeringer eller mer fritid. Hvis nye betingelser takles på direkten uten spesielt store forandringer, vil vi heller ikke se store ringvirkninger i resten av samfunnet. Nye betingelser kan også gjøre det vanskeligere å være bonde. Forandringer som fører til nedleggelse og trangere kår har alltid vekket bøndenes kamplyst, og det vises på forskjellige måter i samfunnet ellers. Det kan være i form av streiker, blokkader, uttalelser i media, større politisk deltagelse og spesielt det som norske bønder har vært flink til opp gjennom tidene, nemlig organisering, blant annet i meieri og kjøtt samvirkelag (Almås 1977). Organiseringen har blant annet grunnlag i en sterk likhetstanke. Det er stor enighet om at det har vært et unikt trekk ved norske bønder som skiller vår landbrukshistorie fra den vi hører om fra andre land (Østerud 87 og Lunden 92).

3.1. Lenge lenge siden, ikke så veldig langt unna

I *Norges landbrukshistorie* bind I (2002) skriver Myhre at det har vært jordbruk i Norge siden ca. 4000 f.Kr., og de at eldste spor gir grunn til å anta at de første åkrene og beitene lå rundt Oslofjorden. 2000 år senere kom det virkelige gjennombruddet for landbruket, da var det gårdsbruk spredt utover hele Norge (Myhre 2002). I stort sett hele Sør-Norge som hadde blitt et bofast samfunn, var jordbruket den dominerende levevei, og den forble dominerende helt til slutten av 1800-tallet. I hele denne perioden fra 2000 f.Kr. til slutten av 1800-tallet, kan Norge kalles et bondesamfunn fordi hele samfunnets form har grunnlag i bondestanden. Storparten av all produksjon foregikk i bondehusholdet, og når vi ser tilbake på historien, spesielt perioden etter vikingtiden så er det bondekulturen som definerer de fleste trekk ved samfunnet, som matlaging, økonomi, kjønnsrelasjoner, mat og generell kulturhistorie (Lunden 2002). Alle var stort sett bønder, med unntak av adelen og presteskaper, som begge forsynte seg så godt de kunne av det som ble produsert (Koht 1975). Denne perioden er ikke direkte interessant i forhold til en oppgave om bøndenes situasjon fordi alle utenom adelen og prestene er bønder og livet for det store flertall er hardt og de har nok med å fø seg selv og familien. Men i denne perioden viste bøndene (som betyr det meste av Norges befolkning.) at de ikke godtok hva som helst, ikke lot seg kue og slo tilbake i samlet flokk hvis de følte seg urettferdig behandlet. Boken *Norsk bondereising* (1975), omhandler tiden fra det 15. århundre til starten av 1800-tallet. Der beskriver Halvdan Koht spesielt perioden fra midten av 1500-tallet til slutten av 1600-tallet som en tid hvor bøndene krevde sin rett, og gjorde opprør mot overmakta når de følte seg tråkka på. Bondereisingene hadde veldig forskjellige resultater og ofte førte det til verre kår, men det satte ingen demper på trangen til å kreve sitt. Denne epoken omtaler Koht som, "... *den åndelege og sosiale voksteren som førde bønderne fram til den politiske og kulturelle makta dei vann i 19de hundreåre.*" (Koht 1975 s.1), altså overgangen fra undertrykkelse og reaksjonene, i form av bondereisinger, til bondepolitikken. Samtidig skjedde flere forandringer for bonden, bondestanden ble dratt inn i moderniteten, med alt som følger av det. Større frihet for individet og mindre direkte undertrykkelse, men også kastet ut i en hard markedskonkurranse. Orvar Löfgren kaller skandinaviske (først og fremst i de nordligste områdene) bønder fra denne perioden "jack-of-all-trades", og peker på noe spesielt, som var med på å gjøre den norske bonden så selvstendig og fri som han var, og noe som på mange måter fremdeles henger igjen. Den norske geografien gjorde store spesialiserte gårder vanskelig, og det var en stor tilgang på mange forskjellige ressurser. Derfor drev de norske bøndene veldig allsidig, "... *agriculture, livestock raising, dairy*

production, fishing, hunting, forestry, various crafts and trades were interwoven in the yearly cycle to secure a stable economy." (Löfgren 1980 s. 191). Dette kan være med å forklare hvorfor det var så stor selvstendighet og likhet blant bønder i Norge sammenliknet med land som for eksempel Danmark, hvor det var et annet grunnlag og det var store spesialiserte gårder med stort behov for arbeidskraft, og et sterkt hierarki.

Den siste folketelling hvor bønder var over 50 % av befolkningen ble gjort i 1890 (Skirbekk 1970 s.35). Dermed ble bønder en gruppe i likhet med andre som krangler om politiske og materielle ressurser, noe som er mye den samme posisjon som de er i nå. Derfor er 1800-tallet og fremover den mest interessante perioden for denne oppaven, og vil bli gjennomgått noe grundigere enn de foregående 6000 år av landbrukets historie.

3.2. Hamskifte?

På 1800-tallet skjedde det store forandringer for bonden. Det er uenighet om forandringene var dyptpløyende nok til å kalles et hamskifte, men det er enighet om at i løpet av 1800-tallet skjedde det store omveltninger både for Norges bønder, og for befolkningen generelt (Østerud 1987).

1814 er et viktig årstall for de fleste i Norge, ikke minst for bøndene. Rent politisk førte det til at de fikk en framstående posisjon i forfatningen. Kanskje er det viktigere at odelsbonden ble trukket fram som et nasjonalt symbol, og de uregjerlige bøndene som fra vikingtiden var blitt sett på som late, opprørske og mindreverdige, plutselig var ærlige og stødige mennesker som bygde landet og som alle nordmenn kunne være stolt av. Grunnlaget for at bonden plutselig fikk forbedret sin posisjon såpass betraktelig er diskutert. De fleste historikere går til en viss grad med på at den norske bonden alltid har hatt en noe sterkere posisjon enn i land det er rimelig å sammenlikne oss med, og at det hadde vært en trend som pekte mot en større demokratisering og en mer anerkjent tilværelse for bondestanden gjennom hele 1700-tallet. Men samtidig er det klart at den "Bonden", som fra 1814 var den styrende modellen, ble basert på en ganske idealisert karakter. Det kan sees som en måte å få støtte fra flertallet som tross alt var bønder, og som en legitimering for å danne en særnorsk stat (Lunden 2002). Uansett hvorfor bonden kom i denne posisjonen ble resultatet at bøndene fikk et mye bedre grunnlag for å legitimere sine krav. I det 19. århundre dukket det også opp organisasjoner som ble dannet for å skape samarbeid og fremme landbrukets interesser. Selskapet for Norges vel i

1809 og Bondevennerørsla som kom i kjølvannet av avisa *Folketiende* i 1865. Selv om det tok mesteparten av 1800-tallet før de fikk grepet på det, fikk de i form av en likeverdig plass i politikken, et nytt format å fremføre kravene gjennom.

Videre skjedde store tekniske forandringer på 1800-tallet. Det sies at utenom poteten skjedde det ingen kvalitativt betydningsfulle fornyelser i det norske jordbruk mellom 1350 og 1850 (Lunden 2002), men da løsnet det for nyvinninger på alle områder innen landbruket. Store vitenskapelige fremskritt og nytt fokus på utdanning ga et bedre kunnskapsnivå og førte til bedre utnyttelse av jorda, ved at bedre gjødsling og variert bruk av jordene økte produktiviteten pr. mål. Det førte til et systematisk og gjennomtenkt avlsarbeid, som gjorde at en gård kunne ha færre dyr med bedre kvalitet. Med utdanning av veterinærer minsket sjansene for epidemier, som kunne ødelegge livsgrunnet for store deler av bøndene i en bygd. På produksjonssiden ble det også mer samarbeid, de første samvirkene startet på midten av århundret, med brennerisamvirke som det første i 1843. Disse gjorde videreføring og distribusjon av landbruksvarer mye billigere og enklere, dessuten ga det bøndene mer kontroll over prisene. Innen redskapsutvalget kom de mest betydningsfulle nyvinningene. De gamle jernbeslåtte spadene og treplogene ble byttet ut med jern- og stålredskaper. Dessuten begynte de første maskinene og gjøre sitt inntog, damptreskeverk til kornhøstinga og separatoren som skiller fløten fra melka. Det var først i starten av forrige århundre at de nye redskapene virkelig fikk sin utbredelse, men effekten kom umiddelbart. Bonden tok et langt steg mot et liv likt det bonden har i vår tid, med stor mekanisering og lite behov for ekstra arbeidskraft. Dette førte til bedre økonomi for bøndene, men også til stor fraflytting fra bygdene til byene som begynte å bli sosiale og økonomiske sentre.

På samme tid fullføres også bøndenes overgang fra en tilnærmet selvbergingsøkonomi til markedsøkonomien som de til da delvis hadde holdt seg unna, og delvis var blitt holdt ute fra. Bøndene hadde lenge vært avhengig av penger for å betale skatter og avgifter som fra slutten av 1600-tallet hadde blitt formalisert i faste pengesummer. De var deltakere på markedet ved salg av egne produkter. Etter hvert som det ble mer og mer spesialisering, ble de mer avhengig av å kjøpe det de selv ikke produserte eller ikke produserte nok av. Frem til midten av 19. århundre kunne bøndene variere graden av deltagelse på markedet ut fra om markedsforholdene var gode eller ikke. Men etter hvert ble handelsprivilegiene til byborgerne opphevet, varetransporten lettere og hypotekbanken opprettet (Østerud 1987). Dermed ble det større interesse blant bøndene for å delta på markedet, og øke spesialiseringen, men da hadde

de ikke lenger mulighet til å trekke seg ut av markedet når prisene ble lave. Bonden slik han er fremstilt i det mer romantiske bildet, døde nok i denne perioden da "*Jordbruk ble i større grad et yrke; i mindre grad en særegen livsform.*" (Østerud 1987 s. 26). Men bondestanden fikk det bedre, både i form av et mer likeverdig forhold til de andre klassene (byborgere, embetsmenn, geistlige) og en høyere levestandard. Forandringer kom kontinuerlig hele det 19. århundre for bøndene, og på slutten av hundreåret var ikke bare bøndene en gruppe som alle andre, men de var på vei til å bli en av de sterke gruppene i samfunnet. Noe som kan understrekes med at landbruksdepartementet ble opprettet i 1900.

3.3. Moderne tider

Selv om 1800-tallet stort sett var en god tid for bøndene førte nye tider til nye problemer, og rundt 1890 begynte problemene å hope seg opp. Som følge av alle forandringene krevde gårdsdriften store investeringer og omstillinger i produksjonen. Dessuten førte den sterke økonomiske liberalismen, som da var gjeldende ideologi i hele Vest Europa, til krav om fri handel av alle varer. Dette betydde at tollvern ble fjernet og konkurransen ble betraktelig hardere, spesielt for februksvarer. Tollspørsmålet ble saken som utløste det første virkelig store samarbeid blant bønder (Gjerdåker 2002). Bønder var da en stor og potensielt mektig gruppe, men med veldig store interne forskjeller og uenigheter. Fra 1833 var det mange bonderepresentanter på Stortinget, men de hadde ingen helhetlig ideologisk basert politikk, det var mer en samling av egennyttige tilpasninger som de fleste bønder kunne enes om (Østerud 1978). Tollspørsmålet ble endelig en sak alle kunne samles om. Selv om for eksempel kornbøndene akkurat da ikke var direkte påvirket, var de i det minste ikke uenig. De antok kanskje at manglende tollvern om ikke lenge også kunne ramme dem. Så i 1896 ble Norsk Landmandsforbund dannet (Norsk Bondelag siden 1922). Norsk Landmandsforbund er spesielt, ikke bare fordi det er den første store landbruksorganisasjonen, men det er den første landsomfattende fagpolitiske organisasjonen i Norge. Forbundet ga uttrykk for krisetilstander og krevde statlig inngripen for å få næringen på beina igjen. Situasjonen som la grunn for kravene var på langt nær noen krise, men den la et sterkt press på landbruket som nå var i en posisjon hvor de ikke behøvde å godta hva som helst (Gjerdåker 2002). Med det fikk bøndene vist hvilke krefter de hadde når de samarbeidet.

Reidar Almås (1993) har foreslått en modell for å analysere landbrukspolitikk (Almås 1993). Den kaller han det landbrukspolitiske triangel, og den vil bli brukt her for å se på tiden fra

slutten av 1800-tallet og fremover. Den består av tre dimensjoner; den velferdspolitiske, den markedsstyrte, og den reguleringsbaserte. Hovedfokuset i politikken ligger til enhver tid på en av disse, men de to andre er alltid til stede og skaper en viss balanse. Landbrukspolitikken som føres er alltid et uttrykk for et kompromiss mellom dimensjonene. I den velferdspolitiske dimensjon ligger fokuset på å beskytte bøndenes velferd, spesielt de små og mindre lønnsomme brukene. Da er det bøndene og bondeorganisasjonene som kommer igjennom med kravene sine. Når fokuset ligger på markedsdimensjonen betyr det at man lar markedet styre utviklingen i landbruket. Reguleringsdimensjonen innebærer at staten stort sett styrer utviklingen mot det som den går ut fra er det beste for landet i helhet. Planøkonomi er reguleringsdimensjonen sin ytterste konsekvens. Almås bruker denne triangelen på landbrukshistorien fra femtitallet. Han mener den passer best innen et sosialdemokratisk styresett, men den kan brukes på historien helt fra da bondestanden ble en likeverdig gruppe i samfunnet på slutten av 1800-tallet. På de vesentligste punkter var det, også da, de tre dimensjonene som sto opp mot hverandre. Vi ser allerede fra dannelsen av Landmandsforbundet hvordan de virker inn. Markedet er den styrende ideologi, men opp mot det settes den nydannede bondeorganisasjonens krav om at staten skal gripe inn med en tollpolitikk som vil gagne bøndene. Kravene fikk gjennomslag, men det ble et veldig moderat tollvern. Liberalismen var fremdeles sterk og det var først ved utbruddet av første verdenskrig det skjedde betraktelige endringer.

3.4. Krig!

Liberalismen forble sterk helt frem til første verdenskrig. Da fikk styringsdimensjonen overtaket i alle næringer. Norge tok steget over i reguleringsstaten (Gjerdåker 2002). Dette hadde både positive og negative følger for landbruket. Matvarer ble priskontrollert, minstepriser ble satt for å øke den nasjonale produksjonen, og maksimumspriser ble satt så alle skulle ha råd til mat. Alle påleggene som kom fra staten ble veldig upopulære blant landbruksbefolkningen, men til syvende og sist kom de fleste bønder ut av krigen med en viss gevinst. Arbeidersjiktet og forbrukerne hadde det mye tyngre, og følte at bøndene fikk urimelige fordeler. Dette skapte en del bondehat, og i løpet av og etter krigen polariseres forholdet mellom by og land. Utover i mellomkrigstiden ble det tendensen. Samfunnsgrupper mobiliserte seg politisk, og det oppsto store og klare skiller mellom arbeiderne, kapitalen og bøndene. Samtidig viste krigen at hele landet i stor grad er avhengig av landbruket, og i mellomkrigstiden står bøndene sterkt både på et nasjonalsymbolsk og et økonomisk nivå. I

Norges landbrukshistorie bind III (2002) skriver Gjerdåker at Rune Slagstad og Trond Nordby tillegger bøndene og organisasjonene deres fra den tiden sterke fremmedfiendtlige og antimoderniserings holdninger. Han skriver videre at det ikke er rettfærdig å beskyldde bøndene spesielt for slike holdninger. Slike holdninger var ganske utbredt i hele samfunnet, men bøndene var i gang med en vidtgående organisering. Dermed hadde de satt seg i en selvforsvarsposisjon og ble veldig synlige (Gjerdåker 2002). Denne tosidige holdningen til bøndene har vært mye den samme helt frem til nå. På den ene siden en romantisering av den frie naturlige bonden, og på den andre bondehatet basert på et bilde av den bakstreverske og selvgode bonden som krever og krever.

3.5. Fred og splittelse

I mellomkrigstiden begynte skillelinjene i samfunnet å avdekkes, både mellom bønder og andre og innen bondesamfunnet, da spesielt mellom småbønder og storbønder. Etter hvert ble Landmandsforbundet mer og mer sett på som en beskytter av rettighetene til de største bøndene, og i 1913 ble Norsk småbrukerforbund (senere omdøpt til Norsk bonde- og småbrukarlag) dannet.

3.5.1. Størrelse betyr noe

Skillelinjene mellom store og små bønder vises i at Bondelaget samarbeidet med Høyre, mens Bonde- og småbrukarlaget hadde støtten sin i Venstre og Arbeiderpartiet. Dette skillet kom klart frem etter første verdenskrig, men uenighetene hadde vært i utvikling lenge. Dette kommer blant annet frem i K.D.Jacobsens bok *Teknisk hjelp og politisk struktur* (1964). Fra moderniseringen halvveis ute i 1800-tallet ble det gjort klart fra staten, stort sett representert ved landbruksdirektør Jonas Smitt, at det ut i fra effektiviseringshensyn var de store gårdene som burde prioriteres. Samtidig var den frie selvstendige bonden idealet, og ønsket om å eie sitt eget og være sin egen sjef var sterkt. Alle som hadde muligheten til å tilegne seg et jordstykke var villig til å slåss for det. Dessuten har det siden starten av 1800-tallet og utviklingen av leilendingsystemet vært de frie småbøndene som har dominert landbruket både i antall og legitimitet. Denne perioden var som tidligere nevnt påvirket av krisestemming, og bondeorganisasjonene klarte å få gjennom en del av sine krav. Mye på grunn av støtte fra en ganske stor gruppe akademikere med småbrukerbakgrunn som ga kravene legitimitet, kom dette først og fremst de mindre bøndene til gode (Jacobsen 1964). Skillelinjene mellom store

og små bønder har holdt seg helt frem til dette århundret. Hvem som til enhver tid har hatt de beste betingelsene har bølget frem og tilbake. Når liberalismen er sterk og markedet får styre er det storbøndene som har fordelene. Når velferdsideen står sterkt har småbøndene ofte fordelene.

3.5.2. kamp for tilværelsen

Byen og industrien begynte å tilkjempe seg et befolkningsflertall og en legitimitet som representanter for nye tider og nærstående høykonjunkturer. Samtidig hadde bøndene mistet mye velvilje under 1. Verdenskrig, og gjennom hele mellomkrigstiden ble landbruket stående i en forsvarsposisjon (Almås 2002). I noen saker kjempet bøndene internt, i andre fant de sammen mot andre grupper. I 1921 ble det bestemt å splitte Landmandsforbundet i Norges Bondelag og Bondepartiet. Bondepartiet klarte å få en ganske bred støtte blant bøndene, og gjorde umiddelbar suksess på Stortinget ved å få inn 17 representanter. På slutten av 20-tallet begynte det å bli en del overproduksjon, og man var på grensen til en mjølkekrig. Alle ville helst levere mjølk til de bynære meieriene. Der var markedet stort for mjølk til konsum, og prisene var bedre enn hos bygdemeieriene. Ved bygdemeieriene tok de inn mest produksjonsmjølk som skulle behandles og selges som smør og andre produkter. Bøndene klarte i dette tilfellet å samarbeide, og komme med en løsning som så godt som alle støttet. Med Bondelaget i spissen ble "Felleskomiteen for melkeomsetning" opprettet. De kom frem til en ordning hvor meieriene var tilsluttet sentraler som regulerte prisene så det ble likt for alle. Liknende ordninger kom etter hvert også for andre landbruksprodukter. Disse ordningene la grunnlaget for reguleringsystemet som har vært rådende i jordbrukspolitikken helt frem til nå (Furre 1996). Oppbyggingen av disse sentralene ser Berge Furre som en videreføring av bondereisingene. Med det mener han at bøndene har en bevissthet om seg selv som gruppe, med medlemmer som har mye av de samme unike interesser, og at de kan utføre koordinert handling som fremmer disse interessene (Furre 1971).

3.6. Krig gjenbesøkt

Før andre verdenskrig var stemningen blant mange bønder veldig romantisert i forhold til "Bondens" fortid, og det var stor misnøye med hvordan de i samtiden ble behandlet av stat og bybefolkning. Når den nazistiske ideologi samtidig var sterkt nasjonalromantisk og veldig klar på at bøndene var den viktige yrkesgruppen i samfunnet, var nok ikke veien lang for mange. Dette førte til at NS la stor vekt på rekrutteringen fra landbruket og var veldig aktive

på alle bondestemnene som det var mange av på 30-tallet. Det var nok mange bønder som følte en tiltrekning mot den kanten. Først og fremst gjaldt nok det de større bøndene med tilknytning til Bondelaget, allerede godt plassert til høyre. Men i det store og hele var ikke rekrutteringen større blant bønder enn blant resten av befolkningen (Almås 2002). Bøndene ble også i stor grad beskyldt for å sko seg på krigen. Det er riktig at denne krigen som den forrige førte til en viss økonomisk gevinst for de fleste i landbruket. De var selvforsynte på mye, og etter hvert som krigen varte gikk hele landbruket mer og mer tilbake til en slags selvforsyningsøkonomi, med små- og byttehandel. Etter at eget behov var dekket og de hadde levert det de var pålagt å levere var det fremdeles en del igjen som de kunne selge gjennom mindre offisielle kanaler. Dette ga bøndene en fordel i forhold til andre grupper, en fordel mange følte de misbrukte. Men misunnelse gjorde nok at mistanken var større enn det faktiske misbruket (Furre 1996).

3.7. Frihet, likhet og alt gratis

Etter krigen tar regjeringen tak og begynner den store reguleringsperioden. Målet er et effektivt og rasjonelt samfunn hvor alle samarbeider for at hele samfunnet skal ha det bra. Umiddelbart må det nødvendigvis gå ut over noen og da gikk det mye ut over landbruket, spesielt småbrukerne, som igjen må ta støyten. Det legges opp til at landbruket skal avgi arbeidskraft til industrien, og landbruket effektiviseres. All leid arbeidskraft og familiemedlemmer (Utover kone og en sønn, som utgjorde det nye familiebruket) ble byttet ut med maskiner som ble lettere tilgjengelige og billigere. For eksempel ble importreguleringene på traktor fjernet. Samtidig ble det gjennom jordloven av 1955 blant annet forbudt å dele opp bruk for derved å hindre en oppvekst av flere småbruk. Staten kunne kjøpe opp bruk og selge til andre bruk for dermed å få større, og ved hjelp av maskineringen mer effektive bruk. De store brukene fikk også lån til utbygging (Almås 1993). Disse grepene fører til at den store flukten fra bygda som hadde startet allerede under krigen eskalerte. Ungdom som ikke hadde en drivbar gård å ta over forsvant til byene og bygdebyene (Furre 1996). På gårdene ble den "ensomme bonde", slik vi kjenner han nå, sittende igjen. Den daglige driften gjøres stort sett av en person på en ellers folketom gård.

Denne hurtige effektiviseringen hadde som mål å bygge nasjonen så fort som mulig opp igjen etter krigen. Det førte til at overproduksjonen som hadde vært et problem før krigen igjen ble en umiddelbar fare på starten av sekstitallet. Dette førte til behov for en hardere

strukturrasjonalisering, en økt regulering som prioriterte de større brukene. Det ble blant annet satt en målsetting om utjevning av inntektene i landbruket i forhold til resten av befolkningen. Utjevningen skulle gjøre det mulig å ha en god inntekt på bruk over en viss størrelse. Hele denne perioden som startet etter krigen var ganske gode tider for disse, men for mange småbrukere innebar det bare å klare seg frem til pensjonen for så å legge ned. Ikke alle småbruk forsvant. Sterke småbrukervennlige krefter i Arbeiderpartiet og sentrumspartiene førte til at det aldri ble tatt et definitivt steg for å tilpasse landbruket til markedet. Utviklingen i Norge ble derfor helt annerledes enn i for eksempel Sverige hvor kravene til rasjonalisering ble veldig strenge på starten av 60-tallet.

3.8. Grønn makt

For norsk landbruk etter krigen var slutten av 70-tallet, om enn kortvarig, så helt klart en gullalder. Tiden fra midten av 70-tallet til tidlig på 80-tallet var gode tider, og for en gangs skyld fikk de mindre brukene en del av godene. Da var det velferdsdimensjonen som fikk forrang. Skatte- og avgiftsletter, økte subsidier og gode lånevilkår var noe av det bøndene kunne glede seg over. Mange faktorer var med på å legge grunnlag for denne vrien i politikk. Det var blant annet en miljøbevissthet og en draging mot det naturlige liv utenfor byen i befolkningen generelt. Bønder, og da spesielt de med små bruk som ga mat til bonden og familien og som verken var noens sjef eller tok ordre fra noen ble plutselig bildet på idealbonden igjen. Denne holdningen viste seg tydelig i EEC-kampen i 1972 som samlet en brokete gjeng av bygdefolk, akademikere, studenter og arbeidere. Så klart var det også veldig viktig at den siden vant kampen. Hadde den endt annerledes ville nok landbruks- og distriktpolitikken i Norge vært mer lik den svenske, og nedbyggingen hadde eskalert. På en mer global skala var matvarekonferansen i Roma (1973) avgjørende. Som følge av stor matmangel mange steder i verden ble det i Roma sagt at alle land var ansvarlig for å samarbeide om dette problemet blant annet ved å ha en høy selvforsyningsgrad på det landet selv produserte (Almås 2002).

3.8.1 Bondereising II

Mange mener at det som virkelig utløste de gode tidene på 70-tallet var at det skjedde noe som ikke hadde skjedd siden mellomkrigstiden. En relativt samlet bondestand gjorde opprør mot en urettferdig politikk og passive organisasjoner i noe som kunne minne om de gamle

bondereisingene. Bøndene reiste seg og sa at denne utviklingen ville de ikke lenger godta. Det startet med en ganske liten gruppe bønder på Hitra som reagerte på det dårlige resultatet av jordbruksforhandlingene i 1974. Nedleggelsene av fiskerbondebruk i området hadde vært ekstremt det siste året, og med et så dårlig resultat ville det fortsette til det ikke var noen bruk igjen. Dette var først og fremst en lokal sak, men med et nasjonalt tema. Aksjonen utviklet seg fort og fikk etter hvert bred støtte. Mye av støtten kom som følge av en smart bruk av media, og da spesielt det nye TV-mediet som gjorde mindre grupperinger uavhengig av en organisasjon for å få spredt budskapet sitt til en stor gruppe mennesker. TV gir også store muligheter for de som vet å få frem et positivt bilde av seg selv. Noe som ikke var veldig vanskelig i en tid hvor det å tale mot makta var populært (Almås 2002). Om Hitra aksjonen var en utløsende faktor eller mer et symptom på noe som var på gang er vanskelig å si. Sammen med hele Hitra situasjonen var det flere faktorer som førte til at opptrappingsvedtaket gikk gjennom kort tid etter. Nei-sidens seier i EEC-kampen hadde satt en støkk i politikerne. Samtidig satt et distriktsvennlig SV i en vippeposisjon med Berge Furre som formann i landbrukskomiteen. Opptrappingen innebar først å fremst at utjevningen av inntekt skulle gjennomføres, og strukturrasjonaliseringen skulle roes noe ned. Endelig hadde bøndene fått sin rettmessige plass i samfunnet igjen.

3.9. Begynnelsen på slutten

Gleden i landbruket varte ikke lenge. Allerede tidlig på 80-tallet ble det overproduksjon på både kjøtt og melk. Samtidig kom høyrebølgen til Norge med full kraft. Den nye tenkemåten som fulgte ga ikke særlig rom for å støtteordninger og skjerming av markedet, spesielt ikke for et landbruk som produserte mer enn vi trengte. Fremdeles skulle staten ta ansvar for bøndenes inntekt og levekår, men det var helt klart markedsdimensjonen som hadde forrang (Almås 1993). Samtidig som markedskravene ble presset på fra høyresiden, ble landbruket angrepet fra venstresiden for miljøsynder. Først og fremst de store, spesialiserte og industrialiserte brukene var harde mot naturen, men også små bruk (særlig hvis det var mange med lik og ensidig produksjon tett i tett) hadde en betraktelig effekt på miljøet. Disse problemene ødela helt for det gode samarbeidet som hadde vært mellom miljøbevegelsen og landbruket under EF striden (Almås 2002). Mye er gjort for å minske forurensningen fra landbruket og økologisk jordbruk har etter hvert blitt ganske utbredt. Men på grunn av spesielt rovdyrproblematikken ser det ikke ut til at forholdet mellom bøndene og miljøvernere, sammen med store deler av venstresiden og akademikerne, har blitt bedre inn i det nye

århundret. Holdningene til bønder blant befolkningen generelt var nede i sin dypeste bølgedal tidlig på 90-tallet (Almås 2002 s. 378). Opp mot årtusenskiftet har dette bedret seg og ligger nå på samme nivå som de gjorde på 70-tallet. Både når det gjelder spørsmålet om vi vil ha et landbruk som vi har, og når det gjelder hva slags status bøndene blir tillagt (Almås 2002). Spørsmålet om bøndenes legitimitet utgjorde mye av problemet på 80-tallet. Det ble produsert for mye mat, noe ble rett å slett kastet. Mat kostet for mye å produsere, import eller omlegging kunne gjort den atskillig billigere. Dessuten ble mat nå produsert på bekostning av miljøet, og ikke i pakt med det. Hva er egentlig da igjen av den uavhengige naturnære bonde som alle setter sin lit til for føden? Hva er egentlig forskjellen på en subsidiert bonde og en arbeidsledig på tiltak, som klipper plenen utenfor kommunehuset?

3.9.1. Med Øyangen tilbake til fremtiden

Stikkordene for tiden etter at Gunhild Øyangen tok over som landbruksminister i 1986 har vært omlegging, omstilling og utvikling/tilbakegang (ut fra hvem en spør). Hun blir nok ofte sett på to måter. Enten er hun den som reddet landbruket ut av den legitimitetskrisa det var i, eller hun er den som satte den siste spikeren i kista for bøndene. Samme hva som kan sies om henne så er i alle fall hennes tid som landbruksminister en tydelig markør for en ny periode i landbrukets historie. En periode som startet med overproduksjonen på starten av 80-tallet, og som har vart helt til nå. Hele tiden med nye store forandringer i driftsbetingelsene, som stort sett har kommet gjennom pålegg fra Stortinget. En av de viktigste var at fra 1984 ble investeringsstøtte gitt til nye næringer som for eksempel pelsdyroppdrett og turisme og ikke til utbygging av tradisjonelle bruk. Støtteordninger ble omlagt, forbrukersubsidiene ble fjernet, men i stedet ble momskompensasjon innført. Landbruksinstitusjonene gikk gjennom en rekke reformer. Blant annet ble riksoppgjøret gjort om til markedsordningen for melk og flyttet ut av Tine Norske meierier. Det ble også gjort en del konkrete skritt for å tilpasse seg etter hvert sterkere internasjonale krav, spesielt i forhold til vernetoll. Mange av forandringene startet før Øyangen ble landbruksminister. Men under hennes ledelse ble det i 1987 opprettet et eget kontor for bygdeutviklingssaker, og det var hun som sloss både med bøndene og de andre departementene for å få gjennom omstillingspolitikken (Almås 2002). I 1992 ble *Stortingsproposisjon* nr. 8 (1992-93) lagt frem. Med den så godt som forsvant utjevningensmålet for inntekt fra 1976. Bøndene fikk fortsatt støtte, men bonden skulle fra da av være en selvstendig næringsdrivende med en bedrift som ideelt sett burde klare å skape et

overskudd på egen hånd uten hjelp fra staten. Følgene av denne omdefineringen av bonden skal diskuteres nærmere i kapittel 4.6.1.

3.9.2. Det viktigste punkt i historien er nå

Gjennom historien har bøndene gått gjennom store forandringer i sine livsbetingelser. Ikke ulikt de fleste andre grupper. Men bønder har hatt en spesiell posisjon både symbolsk, som bildet av den opprinnelige nordmann, og materielt som matprodusent. Derfor har de alltid vært langt fremme i den offentlige diskusjon både som deltakere og tema. Norske bønder har taklet situasjonen enten ved å slåss eller ved å tilpasse seg, og har utformet en særegen historie i forhold til land som vi ofte sammenlikner oss med. De har ikke vunnet noen endelig seier i løpet av historien, det kan jo for så vidt diskuteres om de i det hele tatt har vunnet noen slag. Viktigere er det at de har holdt stand og ikke gitt opp. Verden forandrer seg og bøndene må forandre seg med den, men de har ikke gjort det uten hver gang å tilkjempe seg retten til å være med på å bestemme hvordan forandringene skal foregå. Derfor har Norge mange gårdsbruk av alle størrelser og varianter spredd ut over hele landet.

Forandringene er der fremdeles, nå raskere enn noen gang. Dette skaper en veldig uforutsigbar fremtid, noe som bekymrer flere av mine informanter og respondenter i samtidige spørreundersøkelser (SSB 2003). Fremtiden ser usikker ut og mange er oppgitt, men alle vil helst fortsette livet som bonde, og vil gjerne at etterfølgende generasjoner også skal få muligheten til det. Spørsmålet er derfor ikke når er det slutt på Norges spesielle landbruk, det er heller hva er den neste utfordringen bøndene møter og hvordan skal de takle den.

3.10. "Sju og tredve mil nordover, litt øst og oppover..." (del 2)

Utviklingen for landbruket i Alvdal har vært mye det samme som i resten av landet. Det er vanskelig å si hvor lenge jorda har blitt drevet, og de første kildene som omtaler jordbruk er fra rundt 1650. I 1657 var det 31 bruk i Alvdal, og ut århundret skjedde det ikke store forandringer. Fra 1725 er så godt som alle bøndene i bygda selveiere, "*I 1727 er det att bare 2 leilendinger i bygda*" (Steimoeggen og Nørstebø 1994 s. 92). Samtidig begynner en betydelig bergverksdrift, og i årene fremover forgår en veldig vekst i bygda. Mange drev gård og jobbet

i gruvene ved siden av. Fedrift har alltid vært den viktigste næringen for bøndene (Steimoeggen og Nørstebø 1994).

Hele Nord-Østerdalen har alltid vært preget av å være et av områdene i Norge som besto av små gårder med selvbergede familiebruk, og det tok litt tid før alvdølene så behovet for større organisering. Den første organisering var Nordre Østerdalens landbruksforening som ble dannet i 1880. Siden Alvdal lå lite tilgjengelig til, har bøndene måtte være selvberget med korn selv om forholdene er langt fra ideelle, og flere år var det stor kornmangel i bygda. Lettere ble det fra 1792, da ble det startet opp et kornlager. Lilleelvdalens bygdemagasin førte til at ingen behøvde å sulte som følge av et dårlig år. Samarbeid rundt mjølkelevering gikk tregt i starten. Bøndene ble dratt mellom tryggheten i samarbeidet og mistroen til at de andre leverte dårligere mjølk, men fikk samme pris. Likevel ble de første forsøkene så vellykkede at i 1895 startet byggingen av et andelsmeieri, Lilleelvdalens Dampmeieri. Meieriet hadde opp- og nedturer, med et klimaks på 30- tallet, da det som følge av flere dårlige somre måtte innstille betalingene sine. Til slutt ble det et gjeldsoppgjør som endte godt fordi mange var med og kjøpte andeler (Steimoeggen og Nørstebø 1994). Meieriet utviklet seg etter hvert til i større grad å være en bedrift med et ganske fjernt forhold til andelseiere og produsenter, og produksjonen ble flyttet fra Alvdal og tomten med utstyr ble solgt til Synnøve Finden på 90-tallet.

I Alvdal har det vært et godt utviklet maskinsamarbeid. Etter andre verdenskrig var det mangel på maskiner. Disse samarbeidene ga flere tilgang på utstyr, og gjorde at så mange kunne klare gårdsdrifta. Noen maskinlag finnes ennå, men det er atskillig færre som deltar. Trenden er nå enten å ha utstyret selv, eller etter behov å leie utstyr, gjerne med fører.

3.11. Historisk nødvendighet

I analysen i neste kapittel skal jeg ta for meg oppfatningen av bøndene som selvstendige og uavhengige. Ut fra empirien min er det tydelig at ideene bøndene selv og andre har om livet som bonde, er sterkt påvirket av historien. Den idealiserte bonden fra 1800-tallet er fremdeles sterkt til stede i fortellingen om bondelivet. Gjennom historien har det vært lagt vekt på at bonden er fri og selvstendig, og at han produserer mat som kommer fra naturen. Informantene mine gir uttrykk for at dette er slik de vil se seg selv. Samtidig er det klart at betingelsene har forandret seg hele tiden, og det er mulig dette synet har mistet sin relevans. Ikke-bønder sitt

syn er også påvirket av denne ideen om bonden som fri, men de knytter det ofte til en veldig romantisk ide som er typisk for nasjonalromantisk kunst. Bonden er fri til å jobbe når han vil, og han gjør det når solen skinner og dyrene er medgjørlike. Samtidig har holdningene beveget seg mot at det tradisjonelle landbruk som matprodusent ikke lenger gjør en nyttig jobb. I dette historiekapittelet har jeg skrevet at bøndene har til tider vært flinke til å kreve sin plass i samfunnet, kjempe for det de mener de har krav på, og være med på å definere sin virkelighet. I analysekapittelet skal jeg diskutere om det nå kan se ut som landbruket i stor grad består av enkeltindivider som sitter isolert på sin egen gård, og dermed mangler grunnlaget for organisert motstand.

4. ANALYSE

Hvilke grunner som ligger bak yrkesvalget til folk er mange og varierte, det samme gjelder grunner for å bli bonde. Bønder svarer mye forskjellig når de blir spurt om hvorfor de er bonde. Det kan være nærhet til naturen, glad i dyr, glad i gården og så videre. Men det er en grunn som nesten alltid blir trukket frem og som veldig mange nevner som det beste ved å være bonde. Det er friheten i arbeidssituasjonen, at en har kontrollen og kan bestemme over sin egen tid. Dette er veldig tydelig i intervjuene mine, og her skal det belyses og diskuteres som det viktige punktet det ser ut til å være. Denne friheten skal diskuteres først og fremst i lys av fremmedgjøringsteorien, med støtte i krav/kontroll modellen. Disse teoretisk perspektivene ble valgt ut etter at det ble tydelig i intervjuene hvor stor vekt bøndene legger på kontrollen over egen arbeidssituasjon. Grunnlaget for avgjørelsen om å bruke disse teoriene blir beskrevet sammen med en grundigere beskrivelse av dem i dette kapitlet. Samtidig som bøndene gir uttrykk for at selvstendighet og kontroll er veldig viktig, så er det lett å se at dette snakket om frihet kan virke som en diskurs bøndene, og alle andre, er veldig vant til. Dermed tenker de ikke to ganger over om det kan være flere bakenforliggende årsaker som er vel så viktige, men kanskje ikke like legitime. Derfor avsluttes kapitlet med å diskutere denne muligheten for andre litt mindre åpenlyse svar på hvorfor noen blir og forblir bønder.

4.1 Frihet, Uavhengighet og Selvstendighet

Når jeg snakker med folk som ikke kommer fra gård, drar de nesten alltid frem et punkt som de mener må være noe av det fine med å være bonde. Det kommer ofte i form av utsagn som: "Det må jo være fint å være sin egen sjef og bestemme over tiden sin selv.". De oppfatter det som en veldig fordel å være fri og selvstendig i forhold til jobben en har. I undersøkelser ser vi at to tredjedeler av bønder mener de har stor frihet i arbeidssituasjonen. Ved sammenlikning med andre sysselsatte generelt ser vi at bønder føler en større grad av frihet og egenkontroll i arbeidshverdagen, også sammenliknet med andre selvstendig næringsdrivende (Løwe 2004 (II)). Nesten alle mine informanter dro uoppfordret frem et aspekt av dette som hovedgrunn til å være bonde. Jevnlige blir det utført undersøkelser hvor livskvaliteten til Norges befolkning skal vurderes, og forskjellige yrker og grupper sammenliknes. Uavhengigheten er da et punkt som er med på å dra opp livskvaliteten til bonden, som for

eksempel i statistisk sentralbyrå sin levekårsundersøkelse fra 1995 (Rye 2000). Slike undersøkelser kan brukes til å sammenlikne bønder som har lav inntekt men med relativt stor kontroll over sin arbeidstid, mot for eksempel en industriarbeider som har bedre inntekt men ingen kontroll over sin egen arbeidstid. Hvordan disse faktorene verdsettes og sammenliknes, og om de i det hele tatt kan sammenliknes er kilde til en uendelighet av mulige diskusjoner. Poenget her er at denne lite gripelige og målbare frihet- og selvstendighetsfølelsen har blitt veldig viktig i enhver diskusjon rundt bondeyrket.

4.1.1 Hva innebærer det?

En eller annen form for frihet, selvstendighet eller uavhengighet, er noe alle mine informanter kom inn på i løpet av intervjuene, med utsagn som: "*Først og fremst at du er din egen herre da.*" (M2,197). Hva dette innebærer er litt uklart, og mange forskjellige ord brukes til å dekke de mange aspekter av den personlige kontrollen en bonde har over sitt eget bruk. Frihet, uavhengighet, og selvstendighet som allerede er nevnt, og videre er kontrollaspektet viktig for denne følelsen av frihet, og skal diskuteres mer senere. En god grunnleggende definisjon av denne friheten er å si at bonden er "*...i liten grad styrt av andre mennesker eller av maskiner, og han kan langt på vei selv definere sine arbeidsoppgaver, bestemme arbeidsrekkefølgen og sette sine egne "tidsfrister" for arbeidet.*" (Løwe 1998 s.58). Det går på at ingen andre enn bonden selv bestemmer direkte over hva som skal gjøres og når på dagen det skal gjøres. Bonden har muligheten til å legge om driften, drive mer med noe han liker og finner interessant, og mindre med det han synes er kjedelig eller slitsomt. Bonden er en selvstendig næringsdrivende som innenfor en del rammer driver sin "bedrift" slik han vil.

For å få en følelse av hva som kan legges i denne friheten kan vi gjennom ordene til fem av mine informanter se at den innebærer mange forskjellige aspekter som alle bunner i denne muligheten til fritt å kontrollere arbeidstid- og måte som en integrert del av den større tilværelsen, og ikke bare som en påtvunget og atskilt nødvendighet:

Det er et av de største plussan syns ei, at ei kan legg opp dagen min sammen med ungan.

(K1,54)

...slepp å sitte en time eller to i bilkø om morran ell kvelden.

(M1,122)

Men ei vil heller ha litt mindre penger, bare ei klare meg sei ei sånn, og heller slepp å gå borte i jobb.

(K4,375)

Også så er det, det er jo veldig allsidig. Du kan jo drive med så veldig mye, og du kan jo drive å småforske litt på egenhånd.

(M2,198)

...om vinteren kan du sei, det blir jo mer fritt midt på dagen kan du sei, sånn at ei kan ta meg en skitur.

(M5,112)

Disse fem aspektene sirkler inn begrepene rundt dette som mange oppfatter som det beste ved bondeyrket, og gir en viss ide om hva som menes når friheten, selvstendigheten og uavhengigheten ved yrket blir diskutert i dette kapittelet.

Frihet har som kjent alltid en annen side som innebærer et tilsvarende ansvar, og den enkelte bonde har ene og alene ansvar for å drive hele gården hver eneste dag. Ofte med mange levende vesener som er avhengig av daglig stell. Ansvar behøver ikke bli sett som en negativ side ved selvstendighet, men det er en nødvendig del. Derimot kan det stilles spørsmål ved hvor stor friheten og selvstendigheten i yrket faktisk er. For å få satt friheten ved bondeyrket i perspektiv blir det en diskusjon om det senere i kapittelet.

4.2 Frihet er bare et annet ord for å ikke ha noe igjen å tape

Av de begrepene jeg bruker for å beskrive bøndernes posisjon så er det frihet som ligger i bunn. Gunnar C. Aakvaag prøver i en artikkel i *Sosiologisk tidsskrift* (vol. 13, 2005) å klargjøre frihetsbegrepet. Han mener at bruken av det har fått en renessanse i de siste tjue - tredve årene, sammen med en generell individualiseringstankegang i samfunnet. Dog er det mye uklarhet i henhold til begrepets innhold, det ligger forskjellig mening i det ut fra hvor det

brukes, og har ingen klar betydning som alle er enig om. Derfor ser han et behov for å rydde opp og klargjøre bruken av begrepet. I denne oppgaven forholder jeg meg til det han kaller "Frihet som selvrealisering". Dette er en utvidelse av det mer umiddelbare frihetsbegrepet, og innebærer mer enn bare fravær fra tvang eller frihet fra lyst og begjær. Begrepet slik det er definert her krever en aktiv deltagelse av enkeltmennesket. Frihet betyr her: "*...å være i kontakt med og utvikle sin indre essens, kjerne eller natur. Det å være fri betyr å leve autentisk, på den måten at det er et samsvar mellom indre kjerne og ytre virksomhet.*" (Aakvaag 2005 s.165). Altså at mennesket får aktualisert sitt "egentlige" jeg, gjøre det som er riktig for det spesielle mennesket, og ikke lar seg styre av lyst eller plikt. Som eksempel på sosiologisk teori som bruker begrepet på denne måten drar han frem Marx (Aakvaag 2005), og det er hans fremmedgjøringsbegrep jeg skal bruke i oppgaven for å ha et klart utarbeidet begrep og forholde frihet, selvstendighet og uavhengighet til. I oppgaven handler det først og fremst om frihet i forhold til arbeidssituasjonen, og da er fremmedgjøringsbegrepet veldig passende siden kjernen i det er mennesket som et arbeidende vesen. Fremmedgjøring er en tilstand hvor frihet slik han definerer det er fraværende. Slik jeg bruker det her innebærer det en liten vri i forhold til Aakvaag sin definisjon. Her er det viktigere at det i posisjonen personen har ligger muligheter for å oppnå en slik frihet enn at det enkelte mennesket som omtales har oppnådd denne noe kravstore tilstanden. For å ha en litt mer moderne og konkret teori å utfylle fremmedgjøringsteorien med, vil jeg bruke Karasek sin krav/kontroll modell (Karasek og Theorell 1990). Denne teorien passer bra med fremmedgjøringsteorien fordi den diskuterer balansen mellom krav til en arbeider og den kontrollen han har over arbeidet. Graden av fremmedgjøring vil vi kunne si at som oftest er høy hvis en har liten kontroll over arbeidssituasjonen sin og lav når en har stor kontroll. Krav har en litt annen virkning på fremmedgjøring. Krav kan være positivt, og behøver ikke bare komme fra andre mennesker. I kapittel 4.4.1 og 4.4.2 vil jeg gå gjennom disse to teoriene før jeg benytter dem på materialet mitt i kapittel 4.5.

4.2.1 Fremmedgjøring

...arbeidet er noe utenfor arbeideren, dvs. ikke tilhører hans vesen, at han derfor ikke bekrefter seg i sitt arbeid, men forneker seg, at han ikke føler seg vel, men ulykkelig, at han ikke utvikler noen fri fysisk og åndelig energi, men sliter ut sin kropp og ødelegger sin ånd.(...) Og endelig kommer dette at arbeidet er noe utenfor arbeideren selv til uttrykk ved at det ikke er hans eget, men en annens, at det ikke tilhører ham, ved at han under arbeidet ikke tilhører seg selv, men en annen.

(Marx 1992 s. 30)

Som sagt er fremmedgjøring som samfunnsvitenskapelig begrep klarere definert og innarbeidet enn de mer generelle begrepene frihet, uavhengighet og selvstendighet. Frihet og selvstendighet er ønsket i en arbeidssituasjon, og fremmedgjøring kan sees som en motsetning, og noe de færreste ønsker. Fremmedgjøring blir i denne oppgaven benyttet først og fremst slik det er beskrevet av Karl Marx. I motsetning til Marx selv og en del av hans politiske slutninger er ikke fremmedgjøringsbegrepet i seg selv kontroversielt. Det som har vært diskutert i forhold til det begrepet er hvordan det best kan spesifiseres og brukes i praktisk samfunnsforskning. Noen Marxkommentatorer (f.eks. Elster 1985) mener Marx brukte to fremmedgjøringsbegreper. Det ene kaller Elster "spiritual alienation" som er fremmedgjøring som mangelen på muligheten til å realisere potensialet sitt i arbeidet. Det andre fokuserer på fremmedgjøring som produktenes makt over produsenten (Elster 1985 s.74). I oppgaven min forholder jeg meg til det første, som er sammenfallende med Aakvaag sin frihetsdefinisjon.

Fremmedgjøring blir her brukt i betydningen fremmedgjort arbeid som betyr at utøveren blir fremmedgjort i forhold til selve arbeidsprosessen. Slik Marx ser det er arbeid kreativ, egenvalgt bearbeidelse av omgivelsene. Arbeidet gir mennesket muligheten til å realisere sitt "vesen", det som skiller oss fra dyrene. Dyrene tilpasser seg naturens krav, både umiddelbart og over generasjoner ved evolusjonen. Gjennom arbeidet påvirker, og i ekstreme tilfeller, fjerner mennesket naturen og skaper dermed sine egne omgivelser. De menneskeskaptede omgivelsene har videre en effekt på mennesket, som dermed er med på å skape seg selv. Når et menneske da er fremmedgjort fra arbeidet sitt blir det samtidig fremmedgjort fra seg selv og sin egen skjebne. Dette er typisk for materialistiske systemer, hvor verdi vanligvis måles i

materielle objekter (Karasek og Theorell 1990 s.189). Innen disse systemene blir arbeidet kun et middel for å dekke et behov, hvor mennesker bare jobber for å få penger som gjør at de kan få det de trenger for å overleve, som mat og tak over hodet. I en utvidet betydning kan "overleve" innebære alle små aktiviteter man gjør utenom jobben og som man kanskje heller bruker for å definere seg selv ("jeg ser mye film", "jeg er veldig interessert i klassisk musikk", "jeg spiller fotball tre ganger i uka, og trener laget til sønnen min". Fremfor de yrkesrelaterte: "Jeg er hjelpepleier", "jeg jobber på Rema"). Mennesket som produserer har ikke et eierforhold til produktet det selv skaper, og mennesket vil da i praksis under produksjonsprosessen tilhøre noen andre enn seg selv. Dessuten utfører en person ofte bare en del av prosessen. Et ekstremt eksempel kan være en mann som hele dagen står ved et samlebånd og vrir en ny skrue en halv dreining i en fabrikk hvor det produseres en del, som et helt annet sted settes sammen til noe mye større denne ene mannen ikke vet hva brukes til, og aldri kommer til å ha bruk for.

Som et verktøy for å gi analysen av mine data en retning og orden vil jeg i underkapittel 4.5 bruke de fire punktene Marx mener må oppfylles for at aktivitet skal være skapende, og for at mennesket skal kunne aktualisere sitt potensial. Disse fire punktene vil først og fremst fungere som en tematisk oppdeling av selvstendigheten og friheten bøndene omtaler i intervjuene. Punktene er dratt sammen og beskrevet av Joachim Israel i boka *Om fremmedgjøring* fra 1972:

Og arbeidet er skapende: 1. Når mennesket gjør "selve sin livsvirksomhet til gjenstand for vilje og for bevissthet", 2. hvis mennesket kan uttrykke sine evner på omfattende måte, 3. hvis mennesket gjennom sitt arbeid kan uttrykke sin sosiale natur, 4. hvis arbeidet ikke er et middel til å opprettholde menneskets eksistens, dvs. hvis arbeidet ikke utelukkende er et instrument.

(Israel 1972 s.38)

1. Innebærer at den enkelte har full kontroll over arbeidssituasjonen sin, og kan forandre den etter eget ønske. Arbeidet er en inkorporert gjennomtenkt del av en helhet, det har et gjensidig forhold til andre aspekter av personens liv og det er tilpasset et tankesett eller ideologi.
2. Forekommer ved lav grad av arbeidsdeling og spesialisering. Utøveren har store muligheter til å bruke flere av sine evner, og han har store muligheter til å fordype seg og utvikle sine evner.

3. Hvis du kan forholde deg til andre på en jevnbyrdig og ikke-egoistisk måte. Posisjonen i samfunnet, som er sterkt knyttet til arbeidet man har, må legge grunnlag for forståelse og medfølelse mellom mennesker, så andre ikke bare blir et middel for å oppnå egne egoistiske mål.
4. Når arbeidet ikke kun er noe som blir gjort for å tjene penger men har mer direkte iboende verdier.

I forhold til fremmedgjøringsbegrepet er det en distinksjon det her er nyttig å få med seg. Denne oppgaven tar utgangspunkt i fremmedgjøring som et psykologisk og subjektivt fenomen ved at hovedfokuset ligger på hvordan et individ oppfatter og tolker sine opplevelser i forhold til arbeidssituasjonen. Men det er også viktig å diskutere fremmedgjøring som et objektivt og mer sosiologisk fenomen. Dette gjøres ved å tolke observasjonene, og se på de sosiale prosessene og hvordan de påvirker individet (Israel 1972 s.13).

Å se på bondeyrket i et fremmedgjøringsperspektiv er interessant, spesielt i forhold til idealet og fortellingen om det fri bondelivet. Siden uavhengigheten i arbeidssituasjonen brukes som grunnlag for å tillegge bønder et lavere inntektsbehov enn lignende grupper er det interessant å se på graden av fremmedgjøring i forhold til andre yrker. Dette er avhengig av at vi antar det er mulig å være mer eller mindre fremmedgjort. Sammenlikningsgrunnlaget vil først og fremst være ufaglært arbeid, men strengt tatt kan alt lønnsarbeid vurderes som fremmedgjort fordi samme hvor god lønn en mottar vil det "*...ikke være noe annet enn bedre avlønning av slavene og ville ha gitt verken arbeideren eller arbeidet tilbake deres menneskelige bestemmelse og verdighet.*" (Marx 1992 s.36). Som nevnt, fører kontroll med seg mye ansvar. Alle vil derfor ikke nødvendigvis være enig i at det er best og ha all kontroll selv. Noen vil kanskje foretrekke å la andre ha kontrollen over arbeidssituasjonen, og da også ansvaret. Et menneske som tenker slik vil nok føle at fremmedgjøringsbegrepet ikke gjelder han, og at å bli vurdert ut fra det føles nedsettende. Dette kan helt sikkert være en rimelig tanke for mange, og det er mulig å si at som en fri rasjonell aktør i et fritt samfunn må det være lov å velge en slik løsning. Dessuten er det noen ganger andre og mer prekære behov som må dekkes før det er noen vits i å snakke om behov for kontroll over arbeidssituasjonen. Derimot hvis vi vil kreve noe mer av et fritt individ og godtar premisset om at frihet krever selvrealisering forventes det at en fri person ikke bare velger enkle løsninger, men at han oppsøker utfordringer for å oppnå noe mer. Det kan også argumenteres for at et menneske som sier seg fornøyd med en kjedelig rutinejobb uten mulighet for kontroll eller kreativ

utfoldelse gjør det som en ubevisst teknikk for å utjevne for kognitive dissonans, og dermed føle seg bedre tilpass med en jobb hun antar er den beste hun kan få (Engelstad 1988).

Forholdet mellom subjektiv og objektiv oppfattelse av en slik situasjon skal vurderes videre på slutten av oppgaven. Her vil jeg bare begrunne bruken av fremmedgjøringsbegrepet i denne oppgaven ved å påpeke at, også som nevnt over, frihet og kontroll over egen situasjon er høyt verdsatt og sentrale normer i vår kultur. Derfor ville nok mange mennesker, også blant dem som er fornøyd i et lønnsforhold, tatt i mot muligheten for større kontroll og frihet hvis det innebar mindre risiko enn det ofte gjør. Dessuten vil jeg nedenfor ta for meg krav/kontroll modellen som er en teori uten de samme ideologiske undertoner. Den kan empirisk støtte opp under tanken om at kontroll over sin egen arbeidssituasjon først og fremst er av det gode, og at mangelen av det kan være et problem selv om individet der og da ikke føler det slik. Som eksempel kan vi se for oss en som, fordi han er flink og takler press bra, hele tiden blir pålagt flere og mer kompliserte oppgaver han ikke har noen direkte mulighet til å si nei til, og som til slutt møter en vegg.

4.2.2 Krav/kontroll

For en mer pragmatisk og nyere teori å støtte meg til vil jeg bruke Karasek sin krav/kontroll modell (demand/control model) slik den er blitt beskrevet av Karasek og Theorell i boken *Healthy work* fra 1990. Krav/kontroll modellen er utarbeidet på grunnlag av studier av psykososialt arbeidsmiljø. Den baserer seg på stressteorier som sier at det er en årsakssammenheng mellom arbeidsmiljø og individets psykologiske helse som videre har en effekt på den fysiske helse. Hos Karasek og Theorell er det først og fremst to årsaksdimensjoner det blir lagt vekt på, psykologiske krav og avgjørelsesmuligheter (decision latitude).

Kontroll

Avgjørelsesmuligheter eller kontroll i arbeidssituasjonen er hos Karasek og Theorell satt sammen av to teoretiske komponenter. Den ene komponenten er spekteret av mulige måter å utføre arbeidsoppgavene på. Da er spørsmålet om en har flere mulige fremgangsmåter for en oppgave, om en har varierte arbeidsoppgaver, og om en har muligheten til fortløpende å kunne akkumulere relevant ny kunnskap. Den andre er graden av autoritet i forhold til å ta avgjørelser. Først og fremst det å ta avgjørelser over egne aktiviteter, og innen visse rammer,

man skal selv kunne bestemme tempo og rekkefølge på oppgavene. Disse to komponentene forekommer som oftest samtidig, og derfor slås de sammen for mer oversiktlige analyser. Siden de kan forekomme på egen hånd, men også ofte virker gjensidig forsterkende, er det en fordel og være klar over distinksjonen mellom de to. Modellen sier at jo større kontroll en arbeider har over sin egen jobbsituasjon, jo mer reduseres helseplager. Det blir også antatt at det er en grense når det gjelder forholdet kontroll og helseplager. Hvis en har en veldig stor grad av kontroll har en også mye ansvar, noe som kan fungere som stress og øke muligheten for helseplager. Graden av ansvar og kontroll virker i forhold til graden av krav som ligger i en situasjon.

Krav

De psykologiske krav en arbeidssituasjon legger på en utøver blir den motstående dimensjonen i modellen. Karasek og Theorell legger mest vekt på krav i betydningen kvalitetsstandard og tidspress, hvor mye som må gjøres på hvor lang tid og hvor bra det skal være. Men det kan legges til mange subkomponenter, som personlige konflikter og frykt for å miste jobben. Modellen ble satt frem som svar på behovet for teorier rundt voksende service og -informasjonsnæringer, så fokuset ligger på forholdet psykososialt arbeidsmiljø og helse.

Den fysiske delen med mer konkrete arbeidsskader blir ikke lagt stor vekt på hos Karasek og Theorell. Men den blir også brukt på mer kroppslige yrker som fremdeles er hverdagen for en stor del av befolkningen. De fysiske krav i en arbeidssituasjon vil ha en innvirkning på de psykologiske krav, og de to er vanskelig å skille klart fra hverandre. Hvis en arbeider hele tiden går og er redd for muligheten for å skade seg er dette en klar stressfaktor, eller skuldersmerter som følge av en ubehagelig arbeidsposisjon kan for eksempel gjøre en arbeider mer følsom for innstramming av tidsfrister. Kravdimensjonen setter rammene som kontroldimensjonen virker innen. Det vil alltid ligge en variant av krav til grunn i enhver arbeidssituasjon. Samme hvor fri arbeidssituasjonen er og samme hva slags grunnlag du har for å jobbe ligger det krav i situasjonen. Antagelsen i forhold til krav er at en viss mengde krav kan være positivt for både ytelse og læring, men for mye fører til stress og helseproblemer. Styrken på denne effekten vil påvirkes av graden av kontroll arbeideren har over situasjonen.

Krav/kontroll modellen har blitt brukt i en mengde empiriske studier. I en del har det ikke blitt funnet noen sammenheng, i andre har det blitt funnet motsatte sammenhenger, men i flertallet

av studier er det blitt funnet bekreftende resultater (Sterud 2004 s.29). Modellen ble på 90-tallet utvidet som følge av kritikken om at de overså sosial støtte i arbeidssituasjonen. Sosiale relasjoner har forskjellige effekter, ut fra typen relasjon kan det enten øke stressmengden i en situasjon, eller det kan fungere som en buffer mot stress. For mange bønder ligger mye av problemet i et nesten fullstendig fravær av sosiale relasjoner i arbeidssituasjonen. Dette er et anerkjent tema (F.Eks. Løwe, 2004(II)(III) og Rye 2000). Her er det relevant i forhold til at ensomhet er nært knyttet til selvstendighet og uavhengighet, og skal diskuteres kort mot slutten av oppgaven. Foreløpig er det fruktbart og påpeke at det som faktor spiller inn i den psykologiske velvære. Stressteorier går ut fra at alle har et grunnleggende behov for sosial kontakt og sosiale strukturer (Karasek og Theorell 1990). Når det gjelder bønder kan det vurderes som en del av kravene som ligger i yrket, og mange takler det ved å legge opp en dag hvor de kan gjøre noe arbeid sammen med andre eller dekker dette behovet i fritiden. En annen diskusjon i forhold til modellen er om hvor mye graden av kontroll utenfor arbeidslivet spiller inn i hvor bra du takler kontrollgraden i arbeidet. For bønder er dette interessant fordi det ikke alltid er like lett å skille mellom jobb og hjemme, og mellom arbeidstid og fritid.

Hvem som avgjør hvor stor grad av krav og kontroll det er i en arbeidssituasjon har vært et tema hos blant annet Dalner og Knardahl i 1997 (Fra Sterud 2004). Er det arbeideren som skal gi sin subjektive oppfattelse eller er det en utenforstående forsker med en liste stressfaktorer som avgjør? Dette kan videre kobles til spørsmål om det er noen personlighetstrekk som er bedre til å takle stress enn andre. En ansatt kan definere en arbeidssituasjon som ikke stressende mens en annen og objektive observatører sier den er det. Da er det interessant om de to får like store problemer med helsen eller ikke (Karasek og Theorell 1990). Denne oppgaven forholder seg til personlige intervjuer og vil da først og fremst fokusere på den subjektive oppfattelsen. Men det er en del objektive fakta som gjelder landbruket som de fleste vil være enig i at har en innvirkning, som for eksempel lange dager og slitasjeskader.

4.3 fremmedgjort eller ikke fremmedgjort

Bøndene snakker varmt om å være sin egen herre, de oppgir det gjerne som den viktigste grunnen til å være bonde. Spørsmålet er om de er så fri som de liker å mene. Er de i en situasjon av lav fremmedgjøring med stor kontroll over egen situasjon? Dette kapittelet skal ved hjelp av fremmedgjøringsteorien og krav/kontroll modellen belyse situasjonen slik den formidles av mine informanter.

4.3.1 Gjenstand for vilje og bevissthet

Innebærer at den enkelte har full kontroll over arbeidssituasjonen sin, og kan forandre den etter eget ønske. Arbeidet er en inkorporert gjennomtenkt del av en helhet, det har et gjensidig forhold til andre aspekter av personens liv og det er tilpasset et tankesett eller ideologi.

Ei føler at ei ha en helhetlig tanke rundt det ei driv med. Det å høste fornuftig av utmarka for eksempel, det å produsere ren mat, det å produsere lammekjøtt som ha gått i fjellet og levd et fantastisk liv. Det er noe tå den største tilfredsstillelsen med det å vør bonde. Og når du da blir møtt med at du ikke har forståelsen, og du føle kanskje sjøl at du sitt og vet mer om detta der enn den du har som motdebattant, i hvert fall at du har et mer helhetlig syn på tilværelsen og livet, og da vart ei litt sånn desorientert og desillusjonert, og jeg fant ut i ettertid at jeg heller vil bruke kreftan mine mer lokalt altså. Prøve å få opp interessen for sau for eksempel i Alvdal, jobbe mer aktivt mot næringskollegaer her.

(K1,337)

Denne kvinnelige informanten har inkorporert yrket sitt inn i en større livsfilosofi, hvor hun prøver å se seg selv og sin rolle som en del av en større verden og har en gjennomtenkt moral i forhold til det hun driver med. Dette synet inkorporerer mange aspekter, det har etiske elementer for dyrehold, miljøbevissthet om at vi er en del av naturen, og et sterkt selvbilde som produsent av ren og bra mat. Alt knyttet til yrket, men også en del av livet generelt. Hennes engasjement strekker seg ut over sin egen gård, og hun har engasjert seg for sauebønder som gruppe. Hun er selv veldig aktiv både når det gjelder egen produksjon og i sitt arbeid for yrkesgruppen sin. Samtidig uttrykker hun skuffelse over at engasjementet blant bøndene generelt kan være ganske dårlig, og at andre sauebønder ikke alltid ser ut til å ha samme interesse for å gjøre mer ut av mulighetene i det de driver med som hun selv.

Sauenæringa ligg litt nede syns ei, det går litt sånn på gammel vane. Det går ann å gjør en del ting med den og ... ei tru at det er et potensiale innafor sauæringa. Det er kanskje det største potensialet innafor tradisjonelt landbruk i Alvdal tru ei. Ut fra det ei har sett tå slakteresultater og sånne ting, så er det veldig mye å hente på å lever bedre og på å bli mer aktiv. Det er veldig sånn på gammel vane, sånn har vi dreve det i alle år. (...) Det er noen, men dem er jo ikke engasjert i noe som helst. Jeg skulle ønske folk vart litt mer ærgjerrige ovafor produksjonen sin.

(K1,353)

Her påpeker hun noe som er typisk for mange bønder. I den posisjonen de har ligger det ofte et stort potensial, enten for å forbedre fremgangsmåter og utstyr, bedre utnytte de ressurser som finnes på gården, utvide til en mer effektiv størrelse, eller legge om til noe som er mer passende. Som en av mine informanter sier "*Ei har no vælt også drive med litt andre ting attåt, ut fra det de ressursan ei har sjøl på gården. Prøve å få både traktorer og maskiner tel å gå flere timer*" (M6,198). Han eier og har sertifisering til å drive noe utstyr som ikke alle har, og tar på seg oppdrag i ledige stunder med dette utstyret som ellers bare hadde blitt stående. Han prøver også å utnytte skogen og jordene som hører til gården på nye måter ved siden av tradisjonell mjølkdrift. Dette er muligheter som ligger åpne for mange gårdbrukere, men likevel er det ikke alt for ofte disse mulighetene blir utnyttet. Samme informant sa også:

Det er jo det det dreier seg om (...) å bruke hue litt, prøve å dra nytte tå den ressursen du søtt på, den gården du søtt på. Det dreier seg om litt mer enn bare å mjølke. Hvis en svinge seg litt, men du må ha tid. Det er det som er problemet, du rekk ikke i dag når du ska gjør alt sjøl.

(M6,89)

Her påpeker han samtidig en av hovedgrunnene til at det er vanskelig å bruke mulighetene. De fleste bønder har nok med å jobbe, men for å finne nye ideer, og spesielt for å sette dem ut i livet, trengs tid og overskudd. Den andre hovedgrunnen er så klart penger, skal noe gjøres kreves det som oftest store investeringer, og gevinsten er ofte ikke større enn at den bare gjør arbeidet litt lettere.

ja, i og med at ei har lite lån og forholdsvis små utgifter da, så går det nå rent utrolig gjør det(...) Det er klart skulle en begynt i dag å fått lån kunne en ikke

dreve med sau nei. (...) kunne kanskje tenkt meg litt mer utstyr nå og da, men da blir det mer utgifter og. Det er arbe en gjør sjøl en får no att for da, hvis en har for mye maskiner så blir det itte noe betalt for det arbe en gjør sjøl.

(M3,154)

Denne bonden er nær pensjonsalder, og det er nok mange som sitter i en liknende situasjon. Han er fornøyd med inntekten, men kunne satt pris på å få gjort arbeidet sitt litt lettere, men det koster. Derfor er det bedre å overlate ansvar for eventuelle forandringer til neste generasjon som sikkert har egne planer. Han er også sauebonde, og er en av dem som faller inn under kritikken om ikke å være "ærgjerrig ovafor produksjonen sin" (K1,376). Like fullt er gården bevisst tilpasset hans ønsker, og er inkorporert som en del av helheten av livet hans. Han har lagt opp til en enkel drift uten alt for mye arbeid og store investeringer. Dette gjør at han ikke lenger må jobbe så hardt på slutten av arbeidslivet, og det gir muligheter for å fokusere litt mer på andre ting i livet, i hans tilfelle natur og jakt. Selvstendighet innebærer også denne muligheten til å si seg fornøyd med livet sitt, ingen sitter over deg og presser deg til å yte mer. Det viktige er at muligheten er der og at det helt og holdent er bondens eget valg⁹. Han kan sette seg ned, gjøre noen vurderinger av mulighetene sine, og ta et valg. En bonde kan legge opp livet sitt som han eller hun vil, men en slik posisjon gir størst muligheter til de som har ideer og initiativ til å gjøre noe med dem, de som kan "svinge seg litt". Selv med ganske strenge rammer fra de forskjellige landbrukssamvirkene og staten, har de fleste muligheten til å gjøre seg opp en bevisst mening i forhold til yrket de driver med, og til å kontrollere hvordan de skal utøve det.

En ting det at mjølka er best betalt om våren og utover sommeren, men du må sjå på litt tå det andre du driv med. Du må få en helhet ti det, itte legg deg kun etter ønsker både frå meieri og kjøtt for å sei det sånn, for da er du bøtten. Har du detta spredt over hele året da kjem du inn i en sånn jevn rytme, og da tru ei du går mye fortar le, ei altså. Driv med litt som bryt litt, at du da kan slappe av litt, og du har en måned fri uten at du treng å mjølke det tru ei er verdifullt.

(M6,149)

⁹ Som alle andre avgjørelser gjøres det ut i fra en mengde forhold. Forskjellen er at en gjennomsnittlig lønnsarbeider kan ikke ta den typen avgjørelser innen jobbsituasjonen sin.

Dette utsagnet kom på spørsmål om feriemuligheter, han svarte at hvis han absolutt vil kan han ta seg noe fri, men siden han planlegger kalvingen slik at alle kyrne er melketom på samme tid syntes han ikke ferie er så viktig, forandringen det fører med seg kan være god erstatning for en normal ferie. Da kan han gjøre andre oppgaver. "*Leiekjøring og sånn om sommeren, og driv med sprøyting da spesielt*" (M6,148). Kontrollen han har over tiden sin og muligheten til å gjøre forskjellige ting får arbeidet til å virke mindre slitsomt og har mye samme funksjon som en ferie. Det er ikke alle som trenger eller liker å ligge på en strand i en uke. Mange har ferier som i seg selv kan være mer anstrengende enn arbeidet (bygge på hytta, fylla hver kveld, nærmest løpe fra severdighet til severdighet, lange fjellturer, biltur med skrikende barn), det viktige er å komme bort fra hverdagen og den evinnelige rutinen. Siden han har en grunnleggende kontroll over arbeidssituasjonen sin kan han legge inn slike "ferier". Undersøkelser viser at selv om et arbeid innebærer mye fysisk slit og høye krav behøver ikke det å være avgjørende for den fysiske og psykiske helsen til utøveren. Faktorer som kontroll over arbeidet og muligheten til å legge inn variasjon i det senker farene for sykdom, både kortvarige tilfeller som forkjølelse og liknende, og for mer seriøse tilfeller som hjerteproblemer. Disse faktorene virker som "vaksiner" mot slit og krav, og det har også blitt vist at kontroll og variasjon er mer avgjørende faktorer for sykdom enn hvor slitsom jobben i seg selv er (Karasek og Theorell 1990 s. 9). Min informant påpeker også behovet for å få en helhet i det han driver med, vite hva som kan gjøres, og gjøre ting som passer sammen ut fra de behov den enkelte synes er viktig. Det kan være ut fra effektivisering, variasjon, redusere tunge løft eller rett og slett det en foretrekker å drive med. Mange av mine informanter har dyrene sine på seter om sommeren. Seterbruken gir noe ekstra støtte, men fører til en del ekstra arbeid og utgifter, så det jevner seg stort sett ut. Noen ganger fører setringen til direkte økonomisk tap, likevel er det ikke noe alternativ for dem å kutte ut den årlige setringen. Det er en trivselsfaktor som veier mer enn de negative økonomiske faktorene og det ekstra slitet som følger med.

Sia ei var 13 år, når vi bygde opp at setra her, så har ei nesten ikke løgge heme ei natt. Det er liksom noe som gjør meg helt avhengig tå det livet som er der. Også ei tru egentlig at sjøl om det er, ja det er et vanvittig styr. (...) Men samtidig tenkte ei: Det er ikke alle som får bu to måneder inne fjellet hell, så det liksom oppveier detta der da.

(K4,216)

Dette er en mulighet hun har fordi hun har kontroll på alle aspekter av arbeidslivet sitt, og har muligheten til å vurdere verdien av setersommer på fjellet mot det slitet som er der, og ta et rasjonelt valg som ikke bare er basert på effektivitets- og økonomihensyn.

Vi ser at det er mange forskjellige måter å drive en gård på. Bønder kan innenfor en del rammer som styrer mulighetene deres legge opp driften slik de vil ha den. Det er stor variasjon i hvordan bønder legger opp arbeidslivet sitt, og hvorfor de legger det opp på den måten. Noen vil ha en enkel drift for å kunne ha mer tid til andre ting og ikke slite seg ut. Andre liker å jobbe, men vil ha et variert arbeidsliv. Noen jobber hardt og mye for å kunne leve etter tradisjon og kjærligheten til en livsstil. Andre har et mål om å få frem kvalitetsprodukter, og legger stor vekt på produksjonsprosessen. I det intervjuet hvor opptaket forsvant kommer det frem enda en måte. Hos den gårdbrukeren drives gården i større grad som en tradisjonell bedrift hvor effektivitet og fortjeneste er hovedmålene. Det er mange måter å gjøre det på, men likt blant alle er at de har formet arbeidslivet sitt slik at det passer inn i hvordan andre aspekter av livene deres er. De har friheten til å leve og arbeide på en helhetlig og gjennomtenkt måte.

4.3.2 Uttrykke sine evner på omfattende måte

Forekommer ved lav grad av arbeidsdeling og spesialisering. Utøveren har store muligheter til å bruke flere av sine evner, og han har store muligheter til å fordype seg og utvikle sine evner.

I delkapittelet over ble det nevnt at variasjon kan være en god erstatning til ferie. Dette er mulig for mange bønder fordi i landbruket er det en liten grad av spesialisering. Den enkelte bonde gjør mange forskjellige oppgaver i løpet av en dag, og i løpet av et år. En lav grad av spesialisering fører også til at utøveren kan få et nærmere forhold til både produktet og produksjonsprosessen. Den enkelte kan gå dypere inn i de forskjellige prosessene og utføre flere ledd av den selv. Flere studier fra senere tid har vist at også når det gjelder større bedrifter er det ikke nødvendigvis store enheter som virker etter et samlebandsprinsipp og har et strengt hierarki som er de mest effektive (Karasek og Theorell 1990). I arbeidslivet generelt har det i det siste vært tendenser til at mange satser på mindre enheter og flate strukturer i håp om større trivsel, mer engasjerte ansatte, mindre sykefravær og mer effektivt arbeid (bla. Mintzberg 1983 og Engelstad 1988).

Bøndene jeg snakket med ga også uttrykk for at de setter pris på det å sette seg inn i flere aspekter av driften og den variasjonen det medfører. Dessuten ligger det også en mulighet for å vri vekten over på det en selv er spesielt interessert i eller flink til. På spørsmålet om hva som for han er det viktigste ved yrket svarte en bonde slik:

Det er allsidigheta. Det er helt opplagt, for det ei har da dreve med litt sånn forskjellig, og ei har nå hatt med mye andre yrker å gjort for å sei det sånn. Gjennom der ei jobba ... og du ser jo hva andre driv med. Du ser hva en elektriker driv me, du ser hva en ventilasjonsarbeider driv med, og du ser hva en målar driv med, og du ser hva en bygningsarbeider driv med. Og da kan du snu deg å tenkje at ei er jammen heldig ei som får vør gardbrukar å drive med litt tå alt liksom.
(M6,122)

Han er en som jobber mye på gården, han driver med flere forsøk på attåtning, og er samtidig engasjert i politikken, først og fremst lokalt. Alt er en del av livet hans som gårdbruker, og selv om han må jobbe mye så oppveies det ved at det hele tiden er noe nytt. Siden han har hatt jobber som har gitt han muligheten til å se hvordan andre yrkesutøvere har det i praksis er han glad for at han driver med noe mer variert. Ved å sammenlikne yrker, og tenke gjennom hvordan det er å drive med nesten det samme dag ut og dag inn har han hatt muligheten til å velge en annen løsning. En løsning som kan være mye mer slitsom, men samtidig er mer tilfredsstillende.

En annen påpekte at variasjonen han får i yrket er noe av det som veier opp for liten inntekt.

Ei er klar over at ei vil aldri bli millionær på å drive med det. Men det er jo interessant liksom, den kombinasjon tå flere ting da. Du har jo husdyrsia, den er jo en del tå faget, også har du det med jorda, også er det maskiner. Så ikke minst det siste, ei er vel litt sånn traktorrelst og maskininteressert da.
(M4,144)

Han er bevisst på det at variasjonen er viktig for ham. Siden han tok over som ganske ung¹⁰ har han hatt mange år på seg til å prøve flere forskjellige produksjoner før han til slutt fant

¹⁰ Han tok over for over 15 år siden, da var han så vidt over 20. Det er 5-10 år tidligere enn hva som er vanlig.

noe han var fornøyd med. Det han til slutt bestemte seg for er noe han liker å drive med, og som det er mulig å leve av. Siden han er såpass ung har han fremdeles mye initiativ, og holder øye med de forskjellige mulighetene gården har og vurderer hele tiden forandringer eller videreutvikling av det han har.

Storfekjøtt på gården. Ja også er det --- ei driv en del i skogen da. Ei har en del skog, så ei driv å produsere tømmer for salg da, og produserer ved te salg. Og driv litt leie kjøring og litt snøbrøyting og såing og sånt. (...) Hatt kjønn før, men så begynte ei på at med dyr i 98. Ei drev med kjønn og høyproduksjon, men så vart det så veldig svingende. Det var sau her til i 86, men dem strevde så med fjellbete, han hong itte der en skulle vør sauene. Så ei miste helt interessen for sauene, så ei ville itte fortsett med den når ei tok over. Så fatteren leverte sauene da det siste året han drev. (...) Ja da begynte ei med noe kjønn også høyproduksjon, for det er en del jord som er litt for rålendt ått kjønn så ei drev med en del gras men det vart så svingende med høyproduksjon så ei fant ut ei skulle begynne med dyr.

(M4,16)

Vi ser han har gjort forskjellige ting og at han driver variert nå også. Han har fått muligheten til å utvikle arbeidsplassen sin i takt med at han selv har utviklet sine evner og funnet ut hva han har evner i og interesse for. Under en diskusjon rundt utdanning kom det fram at han har to og et halvt år utdanning innen maskin og mekanikk, et aspekt av driften han setter stor pris på.

Ja ei driv med no sånn småsveising, og bygge noe redskap sjøl, så ei syns ei har god utnyttelse tå den ... ei like å drive litt med sånt, også er det jo --- bli jo en avveksling.

(M4,97)

Siden han har så stor interesse for den delen av driften er det rimelig at han utnytter det både for å gjøre seg selv mer selvstendig, for å tjene litt ekstra, og rett og slett fordi han synes det er gøy. Derfor lager han redskaper selv og bruker redskapene sine for å gjøre litt arbeid utenfor gården. Ved å gjøre det har han utvidet noe som for mange er en liten del av driften. Dermed har han i stedet for å drive med sine interesser ulønnet på fritiden inkorporert det i arbeidet sitt.

På en gård er det mange forskjellige ting som må gjøres, og andre bønder legger vekt på områder hvor de har sin styrke.

Økonomi er vel kanskje min sterkere side, så jeg tar inn på det, det jeg ikke kan på det maskinelle. (...) Økonomi er jo veldig omfattende da, det er jo hele greiene egentlig å sånn i det små så kan du sei at jeg må tjene over gjennomsnittet uti fjøset for å kunne betale det jeg trenger av ekstra til reparasjoner å sånt no, for sånt gjør jeg veldig lite av sjøl. Også økonomi sånn i det store så er det hele hvordan jeg forvalter alt sammen. Jeg mener at ... jeg trur at det er derfor det går såpass som det gjør i og med at det er her jeg har drevet i 20 år, jeg har aldri henta inntekt utenifra.

(K2,280)

Hun kan ikke noe særlig av det mekaniske, men føler seg flink til det økonomiske. Hun kan tjene mye på en ordnet og gjennomtenkt økonomi, og bruker derfor relativt mye tid på papirarbeid. Dessuten er hun er flink til ikke å bruke penger unødvendig. Hun gjør investeringer når hun vet hun har råd til det, og hun kjøper ikke nye redskaper bare fordi det finnes, "skulle gjerne hatt noe nyare (traktor) jeg og, men du reparer veldig mye på en gammel traktor før det lønner seg å kjøpe nytt i dag" (K2,305). Hun bruker ikke mye tid på det økonomiske fordi hun liker det så godt, men fordi hun føler at hun er flink til det og at hun dermed ikke behøver å hente inntekt utenifra i en jobb hun ikke liker, men kan bruke tiden sin på gården, da spesielt dyra som hun er veldig glad i å drive med. Og som hun sier;

Altså hvis noen hadde kommet hit og sagt at; "Vi skal ta alt det andre vi så kan du bare stelle dyra.", så hadde jeg jo ikke gått med på det. Nei det er jeg alt for innøvd med at med det og det skal gjøres sånn og sånn, for jeg har et forhold til det.

(K2,210).

Selv om det er deler av arbeidet hun ikke er så glad i så vil hun fremdeles gjøre det selv fordi det er en del av det hele og det skal gjøres slik hun vil det skal gjøres.

Denne posisjonen av lav arbeidsdeling fører til at de som ønsker å utvikle evnene sine og lære noe nytt hele tiden har muligheten til det. Dog så er det avhengig at man har tid og overskudd til å jobbe mer enn det som kreves for den daglige driften.

Kan vær litt kreativ og, for du bli jo aldri utlært. Du kan jo utforske nye planter og prøve å så nye ting, og prøve nye metoder hele tida (...) Det er klart, det er ikke hele tida en har det (tid og initiativ) men sånn av og tell, og spesielt når ei var yngre gjør ei jo det mye. Prøvde frem ting sjøl da. Også driv ei jo med regnskap gjør ei, det gjør ei jo sjøl, og ja, så det er veldig allsidig da.

(M2,200)

Flere påpeker at alder har en del å si, noen føler at de begynner å bli for gamle til å prøve mye nytt, andre tenker at de må få gjort en del før de blir for gamle. Alle gir derimot uttrykk for at de har eller har hatt muligheten til å prøve seg frem gjennom karrieren, gjøre litt forskjellig, og bruke evnene sine. Også denne bonden har hatt den muligheten. Han har størst interesse for jorda og det han kan dyrke, fremfor selve dyrestellet. Han har brukt mye tid på å lære seg hvordan den kan drives best, og han har gjort forsøk for å se hva som virker best på jordene hans.

Landbruket slik det er lagt opp i Norge nå gjør at de fleste som jobber der får muligheten til å gå inn i alle aspekter av sin produksjon. Som beskrevet i historiekapittelet var norske bønder i perioder veldig deltagende i distribusjonsprosessen og politikken som la rammene for yrket deres. Senere har distribusjon og politikk blitt mer og mer profesjonalisert og kompleks, så bøndene som mange andre grupper har blitt nødt til å overlate mye til andre. Mange tenker at politikk ikke har noen direkte påvirkning på sitt eget liv, og at de selv ikke har noe de skulle ha sagt. Samtidig er det klart at slike makrofaktorer, som landbrukspolitikken, har en stor påvirkning på bøndenes situasjon. Graden av kontroll over disse har vist seg å ha direkte effekt på psykologisk helse (Karasek og Theorell s. 60). Ideelt skulle bøndene hatt større kontroll over disse prosessene selv, og i en del av nisjeproduksjonene er det akkurat det som skjer, men det store flertall har ikke muligheten til det, og heller ikke alle har et ønske om det. Den grunnleggende produksjonen har den enkelte bonde fremdeles stor kontroll over. Noen setter pris på det fordi det gir variasjon, med mulighet til fordypning i de sidene ved det som de synes er mest interessante. Andre liker det fordi det gir muligheten til å få en forståelse for

hele prosessen og kan legge den opp slik de vil ha det, ikke bare utføre en liten del av noe større.

Få vil vel si at det er en ulempe å få en bred mulighet til å teste og bruke evnene sine, og kunne jobbe med noe en liker. Et argument mot, vil være at det er veldig lite effektivt å drive slik som disse bøndene gjør. Det effektive ville være å sette sammen gårdene omtalt her til en stor gård. Der kan hun som er god i økonomi drive med regnskapen, han som kan det mekaniske ordne med maskinene, og han som kan plantedyrking ta seg av jorda. En slik løsning vil alltid være diskutert fordi effektivitetskravet er sterkt i hele samfunnet. Hvis vi derimot godtar premisset om at minst mulig fremmedgjøring og mer selvstendighet er verdifullt så vil ikke det være et alternativ. Vi kan tydelig se av intervjuene at ingen ville vært fornøyd med en slik løsning. Dette er jo grunnlag for en evig diskusjon. Er effektivitet viktigere enn at folk er fornøyd i yrket? Ut fra fremmedgjøringsteorien er svaret klart. Effektivitet er meningsløst så lenge arbeidet ikke er skapende og gir arbeideren mulighet til å realisere sitt potensial. Karasek sin mindre normative teori gir støtte til hovedtanken hos Marx. Uten kontroll over arbeidssituasjonen sin står arbeideren åpen for psykosomatiske problemer som ødelegger både arbeidet hans, og livet generelt (Karasek og Theorell 1990). Noe annet som har betydning for forholdet mellom individets kontroll over arbeidet sitt og effektivitet, er at det er ikke en naturlov som sier at økonomisk effektivitet er det eneste mål på produktivitet. Mange organisasjonsteoretikere påpeker viktigheten av andre faktorer (interaksjonsmønstre, kreativ utfoldelse, osv.) når en skal vurdere konsekvensene av en spesiell arbeidssituasjon (Karasek og Theorell 1990 s. 10).

4.3.3 Uttrykke sin sosiale natur gjennom arbeidet

Hvis du kan forholde deg til andre på en jevnbyrdig og ikke-egoistisk måte. Posisjonen i samfunnet, som er sterkt knyttet til arbeidet man har, må legge grunnlag for forståelse og medfølelse mellom mennesker, så andre ikke bare blir et middel for å oppnå egne egoistiske mål.

I arbeidssituasjonen er bonden ikke direkte underlagt noen som utnytter hans arbeidskraft, men bonden er en del av et større samfunn og det foregår hele tiden en kamp for posisjonen til individet og bønder som gruppe. Mennesker danner seg fortløpende en formening om hvordan verden er (konstruerer virkeligheten), for eksempel hva som er verdifullt, matproduksjon eller

kulturlandskap? Disse formeningene blir forhandlet og omforhandlet i de daglige sosiale situasjoner (Berger og Luckmann 1991). I noen situasjoner kan det se ut til at bønder har en høy posisjon, andre ganger kan det virke som de står veldig lavt i kurs.

Ja, jeg mener at vi får for lite igjen for det arbeidet vi gjør, det er helt klart. Jeg mener det er mye større verdi i det vi gjør enn det vi får tilbake. Men selvfølgelig vi har en unik arbeidssituasjon i det at vi kan bestemme så mye sjøl innenfor en del rammer, og det er en fordel som en ikke kan sette kronebeløp på.

(K2,406)

Dette er et ganske typisk utsagn, og det oppsummerer mye av forholdet mellom bønder og samfunnet i helhet. De fleste bønder ser ut til å ha en stor selvtillit i forhold til yrket sitt. De er fri og selvstendige, de liker det de driver med, og de føler at de gjør noe som har en nytteverdi utover dem selv. Problemet er at de ikke får den respekt, i dette tilfellet beskrevet i form av penger, som de føler de har krav på. Senere la hun til

Det er jo noe av det her med verdsetting, det er jo noe som bøndene sliter litt mye med da ... ja at en føler at du ikke er verdsatt, at det ikke blir verdsatt det du gjør. Det blir jo sånn, sånn som landbrukspolitikken har vært de siste åra.

(K2, 1019)

Flere av mine informanter påpekte noe lignende, det er politikerne og media som ikke verdsetter landbruket. Mens folk flest har forståelse og respekt for arbeidet de gjør. Disse utsagnene har støtte i senere målinger som viser at det er et klart flertall som vil beholde landbruket på det nåværende nivå, og denne andelen har steget i de siste åra (Norsk Landbrukssamvirke 2005). Det kan virke litt annerledes fordi de som er i mot landbruket er veldig høyløyt, mens ikke-bønder som er for landbruket ikke har noen spesiell grunn til å stå på noen barrikader. Noen grupper er viktige støttespillere, men respekten bøndene har hos andre kan variere ganske mye fra sak til sak. Noen ganger skjer det noe som det er nærmest umulig å bli enige om.

Veldig reale mye reale folk som går i fjellet. Forstår probleman. Men det er klart slik som, ja nå kjem ei på rovdyr at, men hadde det ikke vør for ulven så hadde me kunne vør mer i kontakt med miljøbevegelsen ell sa rovdyrfolka. Men på grunn tå

ulven så har det vørte verre, hvert fall mellom saueiaran og dem som vil ha rovdyr da, sjøl om en har jo sikkert en del tå de samme måla. Som å ta vare på natur og sånn ... tru ei men på grunn tå na ulven og hele, der står dem så veldig mot hverandre.

(M3, 457)

På slutten av 60-tallet kom det en grønn bølge som la grunnlag for et samarbeid og en nærhet mellom landbruket og store deler av venstresiden, med en topp under EEC-kampen i 1972. Venstresiden er kanskje den gruppen mennesker som har mest sympati for ønskene til de mindre bøndene, og som ser at verdien i variasjon og spredt befolkning ikke står tilbake for effektivitet og økonomisk lønnsomhet. Rovdyrspørsmålet har skapt en splid mellom disse to gruppene som det vil være vanskelig å løse. Dette får kanskje ikke så mye direkte utfall i praktiske politiske avgjørelser, men det er klart at bøndene har mistet mye av respekten de hadde hos en ganske stor gruppe.

For landbruket er kampen om definisjonene veldig tydelig nå. Dette er kampen om hvilken gruppe som har den gjeldende konstruksjonen av virkeligheten (Berger og Luckmann 1991). Nå er avstanden mellom definisjonen tillagt landbruket av samfunnet rundt og bøndene sin egen definisjon større og mer uforenelig enn det har vært før (Bourdieu 2004). Denne kampen har i en eller annen form foregått siden hamskiftet på 1800-tallet, og har blitt kalt "bondeparadokset" (Østerud 1975). Landbrukets tekniske utvikling og dets inntreden i markedet startet en prosess hvor landbruket mistet mye av sitt særpreg, og fikk redusert sin samfunnsmessige betydning i forhold til industri og finans (Østerud 1975). Bøndene har en definisjon med lange historiske røtter, de vil være selvstendige, uavhengige matprodusenter.

Det offisielle Norge har en definisjon de forholder seg til. Den har forandret seg opp gjennom tidene, men det viktige var lenge effektiviseringstanken. Markedstilpassingen ligger fremdeles som grunnlag for den offisielle definisjonen. Men nå har trenden snudd mer mot markedsdeltagelse gjennom nisjeproduksjon og til å se for seg en stor del av bøndene som miljø, tradisjon og -kulturlandskapsansvarlige.

Ikke-bønder har en definisjon som har elementer av de to andre som blir sterkt påvirket av media, og legger mye vekt på bøndenes behov for støtte. Bøndene ser ut til å være på tapende

front i denne kampen siden de er helt avhengig av at både folkeopinionen og den offisielle politikk godtar deres definisjon, og de er ikke lenger i posisjon til å få noe større gjennomslag for den.

Også vrides det veldig no over fra produksjon tell miljø. Altså, vi går fra og vør produsenter av mat til å bli mer sånn gartnere som skal holde kulturlandskapet i hevd, sånn at det er vakkert. Og det kan godt hende at det er bra, men det fremme og stimulere itte produksjon tå landbruksprodukter.

(K1,173)

I det faktiske arbeid vil ikke dette innebære noen grunnleggende forskjell, men på papiret driver de med noe helt annet enn de har gjort i alle generasjoner. Da vil de gå fra å være selvstendige frie produsenter av noe alle har behov for, til å få lønn fra staten for å pynte opp rundt veiene, så turistene har noe å se på. Flere av de jeg snakket med var bekymret for denne vridningen.

Ska ei vør helt ærlig med meg sjøl så syns ei det burde ha vør viktigst med matproduksjon altså. Men ei ser at samfunnet mener at det andre ting er viktigere. Men ska ei gå her å slå ned jorda for å kjøre åt sauva, eller ei hell på å si på komposta med graset og ikke bruke det til noe fornuftig. Da ha ei plutselig te et steg inn i en anna verden.

(M5,231)

Å la jordene vokse opp bare for å slå dem som en plen og kaste graset blir en veldig fjern tanke for noen som har vokst opp med og levd av at graset som kommer opp må være best mulig kvalitet, fordi det er et ledd i prosessen som ender i mat. Her viser han en bekymring for å miste meningen i arbeidet sitt. Selv om han stort sett ville ha kommet til å gjøre det samme faktiske arbeidet så vil det føles feil, og vil ikke gi den samme tilfredsstillelsen. En slik posisjon gir dårligere selvbilde, og det forandrer hvordan andre ser på en.

Nei altså det er galskap. Det der med at ting må omdefineres i fra ditten og datten tilskudd. Ei krone fra staten er ei krone fra staten, om en kaller det grønn eller blå boks eller gul eller hva det er.

(M5,361)

Bønder sitter i en litt spesiell posisjon definisjonsmessig allerede, hvor mye de er fri produsenter og hvor mye de er avhengig av støtte fra staten varierer ut fra hvem du spør. Veldig mange ikke-bønder har vanskelig for å se forbi støtten, samme hva slags definisjon som brukes, men bøndene vil ikke uten videre gi slipp på definisjonen som frie produsenter. Alle er så klart bevisst sitt behov for støtte, og at behovet for og tilgangen på mat har forandret seg. De mener de fremdeles har en viktig rolle i samfunnet, og at kravene deres derfor er rettmessige. Dessuten er det et poeng som flere sa; "*Det er ikke bare landbruket som får statlige midler.*" (M4,452). Da kan det være vanskelig å se hvorfor de ikke bare kan få støtte til å produsere mat, men må kalle virksomheten sin noe annet for å få den samme summen penger for å gjøre det samme arbeidet. Dessuten kan det være vanskelig for forbrukeren å forstå hva det er han betaler for.

Vi pleie landskapet mer og mer og produsere kanskje mindre og mindre. Hadde vi kunne --- hadde tilskuddsordningen vært relatert til produksjon, så ville det kanskje vært mer forståelig for forbrukeren.

(K1,195)

Denne diskusjonen fører også til en viss usikkerhet om egen betydning blant bønder. De fleste bønder er oppvokst med lærdommen om at bondestanden har en viktig oppgave i samfunnet, de dekker et av de mest prekære behovene vi har. Da kan det være knusende når en fra alle kanter får beskjed om at det ikke er slik situasjonen er, men at bøndene er en utgift for samfunnet som vi hadde klart oss bedre uten. Da er det lett å miste selvtilliten, spesielt hvis en ikke har noe særlig nettverk som kan motsi informasjonen fra media.

Når du går for deg sjøl å sture og arbe, så har du itte så forbannade lett for å sjå rundt deg hva det er for no rolle du har i samfunnet. Det det er nok ikke så enkelt å sjå det, når du går der for deg sjøl å stulle i fjøsa og tæ imot dine statskroner, itte sant, for å drive med det. Og du da fæ ei stor avissie rett i mot deg at du da tappe skattebetaleran for milliarder tå kroner, og med hele greia. Det tru ei bli en trøkk i trynet åt flere enn me tru.

(M6,712)

Her snakker informanten ikke om seg selv, men om at han ser for seg at mange har det slik. Om han mener noen konkrete, om det er en måte og legge fram noe han faktisk gnages av selv eller om det er en løsere antagelse vet jeg ikke, men en del bønder er nok i en slik situasjon, og bondesamfunnet setter seg veldig i forsvarsposisjon i frykt for at slike holdninger skal forsterkes. Som denne informanten sa om programmet *Bonderomantikk* på TV2.

Jeg synes det kom veldig positivt ut. Det er typisk bøndene og, det der med at du er livredd for å bli fremstilt gæernt, men der også ligger det i bakgrunnen det at du har fått --- det har vært så mye negativt om bønder, så dem er redd at det skal bli ennan mer. Litt for redd, litt for redd for nye ting, en ska helst vite hvordan noe er før du godtar det vet du. (...) En kan ikke vite alt på forhånd, og det og er jo liksom noe i hele samfunnet, det at vi, ligg litt bakpå hele tida. Men du vet bondestanden har vært ganske utskjelt en del år, og da blir du litt mer forsiktig.
(K2,1030)

En slik mistenksomhet er vanlig for en gruppe som har blitt omtalt negativt over lengre tid, de har låst seg i "*forventninger om det negative*" (Lønning 2000 s.33), de stiller seg umiddelbart i forsvarsposisjon, og er klar til å tolke alt i negativ retning. Dette er en ond sirkel det er lett å havne i, og det kan lett gjøre deg motløs. Ut fra krav/kontroll modellen antas det at det er noen personlighetstrekk som har mye og si hvordan et menneske takler utfordringer i arbeidet. Selvtillit er en av disse, og når en over tid blir utsatt for kritikk kan den svekkes, og det kan gi store psykosomatiske konsekvenser. Spesielt hvis en samtidig opplever at kravene i situasjonen øker, eller kontrollen over den synker (Karasek og Theorell 1990 s. 97). Derfor blir det viktig å gjøre noen grep for å opprettholde selvbildet, og ikke la seg bryte ned. En måte å gjøre det på kan være å omdefinere seg til noe som kan støtte selvbildet, og/eller noe som er mer akseptert i det nye politiske miljøet, som for eksempel å drive økologisk.

Også er det jo naturbruk da. Det er jo kanskje litt derfor ei synes økologisk var viktig og da, for det blir jo litt mer sånn naturbruk da. Det blir liksom itte bare og vær maskinentreprenør og sveive over, du må liksom bry deg litt mer om hva som er under grasrota og.

Så når du tok over så var det litt mer at du var inne i det i starten da eller?

Ja altså det. Ei vet jo ikke hva ei asså, det er jo sikkert den viktigste årsaken til at en er bonde, men samtidig så er ei jo bonde i sinn og sjel også, ei er jo det i måten ei tenker på. Ja det har ei bestandig vør egentlig.

(M2,210)

Å drive en økologisk gård er litt forskjellig fra å drive mer konvensjonelt landbruk. For det første er det sjelden noen stor økonomisk gevinst ved å legge om til økologisk, så de fleste gjør det på et visst idealistisk grunnlag. Dessuten krever det en del i starten, en må sette seg inn i mye nytt, det trengs investeringer, og det er en del arbeid med omleggingen. Derfor kan vi anta at en bonde som driver økologisk har gjort seg opp en del mer gjennomtenkte ideer rundt gårdsdriften enn mange andre, og dermed også en stor grad av samkjøring mellom ideologi, hverdagsliv og yrke.

Et annet alternativ er som informanten under sier, å kreve respekt for det du driver med, noe som videre fører med seg både selvrespekt, og respekt fra andre. Sett ut fra Goffman sitt rollebegrep kan en si at bonden må ha tiltro til rollen han spiller for å kunne utøve den med autensitet så tilskueren kan bedømme hans bilde av virkeligheten som riktig (Goffman 1992).

At du blir respektert som bonde, det tru ei at du gjør sånn stort sett over alt. Du kan jo ikke bare gå med hue under armen og bukke åt alle, det er jo ikke det det dreier seg om da. Du må jo rette opp ryggen din og sei du er gardbrukar så blir du respektert for det, det tru ei. Så detta kjem litt ann på deg sjøl, men går du rundt å tru det at folk ikke respektere deg for at du blir gardbrukar da blir du aldri respektert hell tru ei ... Du må rette ryggen og stå for det du driv med, så blir du respektert. Det tru ei, tå de aller aller fleste.

(M6, 640)

Så lenge bonden kan bringe frem et produkt han er stolt av og mener det er behov for kan han opprettholde denne stoltheten og styrken til å tro på seg selv. Da gir den posisjonen bønder har muligheten til å uten blygsel presentere seg som bonde, jordbruker eller gårdbruker. Dette i motsetning til en som jobber på Rema og heller definerer seg gjennom hobbyen sin. Derimot hvis det går mot at bonden i større grad blir en "kulturlandskapsvaktmester" kan dette føre til

en helt annen og mye mer underlegen posisjon for bøndene. Ikke nødvendigvis i andres syn på bønder, men i bøndenes syn på seg selv.

4.3.4 Ikke utelukkende et middel, men også et mål

Når arbeidet ikke kun er noe som blir gjort for å tjene penger men har mer direkte iboende verdier.

Lønn og arbeidstid er avgjørende når det gjelder valg av og holdninger til et yrke. Mye fordi det er klare målbare faktorer som gjør det lett og vurdere forskjellige yrker opp mot hverandre. Tjene mye, med lite og fleksibel arbeidstid er drømmen for de fleste. I Norge er det mange som gjør akkurat det. Bønder henger etter på disse punktene, men det er ikke nok med det. Bønder er oftere ensomme enn andre yrkesgrupper. Bønder er like utsatt for yrkesskader og støy som ufaglærte, og mer utsatt for støv- og luftforurensning. Belastnings- og slitasjeskader er vanlig for litt eldre bønder. Bønder har mer bekymringer rundt arbeidssituasjonen sin enn de fleste andre grupper, først og fremst for været og økonomien til bruket (Løwe 2004(III)).

Ikke bare gir gårdsdrift en relativt lav inntekt for mye arbeid, men for mange forsvinner inntektene rett ut i gården igjen. To av mine ganske unge og nyoppstartede informanter bruker mesteparten av det de får inn og noen ganger litt mer på nødvendige investeringer på gården.

Ei har investert, og det går da rundt. Men klart ei er avhengig tå å jobbe utenom.

Så har ei nå brukt det som har kommet inn på gården til investeringer.

(K3,125)

Veldig få blir bonde for inntekten sin skyld, de fleste kunne ha funnet seg en jobb som betaler bedre. Ved siden av dårlig økonomi er det spesielt en ting til som gjør det tungt for mange å drive en gård, det er fysisk hardt. En omtrent 40 år gammel kvinnelig informant, som driver gården stort sett på egen hånd, sa:

Nei prøve og så fortsette, jeg sliter litt for mye med helsa kan du si ... jeg har litt for mye sånn ... meniskoperasjon to ganger på et år og betennelse i håndleddet og

senebetennelse og en haug med kortisonsprøyter og sånn (...) nei det måtte vær å ha mindre å gjøre, men da er jeg redd økonomien ikke går i hop.

(K2,99)

Når arbeidet koster en så mye er det lett og spørre seg: Hvorfor ikke finne et annet yrke? Et med fem ferieuker, helgene og helligdager fri, god årsinntekt som ikke varierer fra år til år, fast og oversiktlig daglig arbeidstid, mindre personlig ansvar og bekymringer, muligheten til å ta seg fri hvis en er syk eller skadet, skikkelig pensjon, sosialt miljø, fravær av tunge løft, små muligheter for å miste alt fra en finger til livet, og som ikke ukentlig omtales negativt i media?

Men da jeg spurte hva slags alternativer hun så for seg så svarte hun: "*Det er, ja du kan si alt er enten å sæl eller å forpakte bort, men foreløpig så må jeg prøve, for det, det er dette jeg vil.*"(K2,101). Det er mange gode grunner til å si at dette klarer jeg ikke mer og gi seg, men en gård er noe mer enn en inntektskilde. Bønder er bønder, fordi de av forskjellige grunner finner noe av verdi i bondelivet. Noe som er så viktig for dem at de, ikke bare er villig til å slite seg ut for en lav inntekt, men at de faktisk er villig til å betale for å kunne fortsette med det.

Dette passer veldig bra med tankegangen som blir beskrevet på slutten av kapittel 4.3.2 som sier at materielle objekter, som oftest i form av penger, ikke nødvendigvis er det eneste målet på produktivitet. For å følge opp de teoriene foreslår Karasek og Theorell begrepet "Conducive value"¹¹ (Karasek og Theorell 1990 s. 189). "Conducive value" innebærer at det ligger verdi i produksjonsresultater som fører til en vekst i kunnskap og evner hos brukerne (både produsent og forbruker) (Karasek og Theorell 1990). I dette tilfelle kan det for eksempel bety at tradisjon og bevaring av tradisjon har en stor verdi i seg selv, slik at bonden selv verdsetter dette foran en høyere inntekt. Men det gjelder også på samfunnsplanet, hvor vi kan se brukere som andre mennesker i samfunnet som er villig til å se at landbruket har en verdi for landet, selv om det ikke er økonomisk effektivt. En del av et produksjonsresultat vil fremdeles ligge i materielle objekter, men poenget er å vise at de ikke behøver å være det eneste som er verdifullt ved et arbeid.

¹¹ Kallt "New value" i den utgaven jeg bruker (1990), men de har påpekt i en note foran at i alle senere publikasjoner omtales det som "Conducive value".

Det som er, er jo om det er interessant det du driv med ell om det itte er interessant. Det er klart det, er det itte interessant det du driv med så begynner du å telle timer. Det ska ei sjå og, men du gjør itte det. Det er det samme hva du starter opp med, så må det driftes tå en viss idealisme, du må ha den i bakhue. Itte at du ska gå og arbeide gratis, sjølsagt itte det ei mene.

(M6,104)

Han fortsetter senere med

Det er klart en skulle ha tjent mer penger, at det hadde vør berre butikk og vør gardbrukar. Det er jo itte no tvil om anna, men ei har no valgt også drive med litt andre ting attåt ... ut fra de ressursan ei har sjøl på gården.

(M6,196)

Og

Du må itte ta over en gard hvis du itte er interessert, da møter du veggen.

(M6,607)

Dette er nok en vanlig holdning. Alle går inn i det med viten om hvordan lønna blir, og de fleste har andre hovedgrunner for å bli bonde. Som han sier så må det gjøres ut i fra interesse og lyst. Skal du bli gårdbruker så må du ha interessen for det du driver med, hvis ikke kan du sikkert drive på en stund, men etter hvert vil det bli hardt å fortsette. Dette vil også gjelde hvis du lar deg presse til å ta over, eller du føler en så sterk plikt til å ta over selv om du ikke egentlig er glad i å drive på gården. Hvis interessen ikke er der blir det den samme bakenforliggende tvangen som i veldig mange andre jobber. Du gjør det fordi du må, kun for å dekke et behov som ligger utenfor selve arbeidet, og arbeidet i seg selv blir meningsløst. Når denne jobben da samtidig er dårlig betalt og slitsom blir det vanskelig å legitimere for seg selv hvorfor man gjør den, og i lengden kan det bli en ganske avgjørende stressfaktor.

Å være interessert i og like det en driver med på gården er viktig, men for mange er det også kjærligheten til gården i seg selv og livet på den som er avgjørende¹².

¹² I utvalget mitt er det i å for seg et interessant skille mellom kjønn i at menn først og fremst snakker om å like arbeidet, mens kvinner snakker gjerne om kjærligheten til gården.

Ei ville ikke bytte med dem som må ut på jobb altså. Ei trivs med å vør heme. Ei har ikke behov for å gå ut på jobb, det er mange som gjør det og, for å komme seg ut. Men ei syns --- ei bare prise meg lykkelig for at ei kan vør heme her og ikke vør nødt til å ut for å jobbe.

(K4,66)

Helheten i det å være bonde er viktig, det er ikke bare en jobb du gjør. Gården er din, den er et sted du bor, et sted du vokste opp, og et sted familien har røtter langt tilbake i tid. Gården er i det hele tatt en stor del av ens identitet "Det er jo det liksom, ei er oppvøksen med det, det er en del tå meg har det vørte." (M4,139). Det går ikke noe klart skille mellom jobblivet, hjemmelivet og bonden selv. Så når bonden jobber ute på gården er det ikke for å tjene penger så han kan pusse opp kjøkkenet hjemme eller ha råd til å drive med hobbyen sin. Arbeidet ute på jorden er en del av oppussingen av hjemmet, og det kan gi bonden en tilfredsstillende som er dypere enn en tilfeldig hobby.

Ei har bestandig ville bli bonde for ei er ganske hemkjær, og na garden her den betyr mye liksom. Og da fann ei ut å koste på dyr dyrlegeutdanning og så skulle bli bonde, det var liksom ikke verdt det. Det har løgge i korta hele tida at ei vil vær bonde, og ja ei er egentlig litt for hemkjær.

(K4,130)

Gården selv blir veldig viktig, bonden legger ned mye tid og arbeid i den og mange ofrer mye for å opprettholde livet som bonde på den gården som har hele ens historie i seg. Når det kommer til overtagelsen av neste generasjon vises det hvor viktig gården er for en del bønder. Stort sett alle sier at de ikke vil legge noe press på barna sine for å ta over, men de har sterke ønsker om at de skal gjøre det, og det kommer ofte tydelig fram. På den måten legger mange et stort press på barna sine uten å egentlig ville det. Da kan det ofte være bedre å være åpen om det.

Noen foreldre uttaler; nei dem vil ikke legg noe press, ungan fæ bestemme sjøl om dem vil no anna og sånn. Og det er greit nok, men ska du få noen tel å ta over, så må du nok si at du ... hvert fall at du ønske og at du prøve å bakke på dem tel det. Men du ska ikke legg press, men ei tru nok kanskje en må bakke opp litt på det ska du få noen til det. Slik som tidan er no, så er det så mye anna dem kan utdanne

seg til. Hvis du vil at garden din ska drive videre, da må du hvert fall bakke opp på dem og få dem interessert, men ikke legg press på dem. Men du, det er litt skummelt hvis du bare tar den holdningen at du får gjør som døkk vil liksom, for da tru ei det kanskje bli vanskelig å ta over.

(K4,300)

En stor del av en slik holdning er nok ønsket om at barna skal få muligheten til å leve det livet bonden selv er så glad i. Men det er ikke bare snakk om å gi barna sine den beste mulighet, det ligger i den et visst behov for å føre gården videre. Gården i seg selv, som har betydd mye og krevd mye i mange generasjoner, har blitt så viktig at det er ikke noe du vil se forfalle uten å gripe inn når din tid på den er over.

Ei håpe en tå dem vil ta over, ellers så kjem ei til å vør ganske raskt ute med om det var noen i slekten altså. Da mene ei det er berre om ei ser ... hvis det er en ivrig nære i slekten som ville ta over å drive videre på med dyr, så er det viktigere enn at en tå dine egne unger te over og legg ned drifta og berre bu der. Men klart det er noe som ei tenker no. Men ei syns at det er en vesentlig, viktig ting tå garden, at det er noen som vil drive den, men ei ska ikke presse noen til det, det ska en ikke.

(K4,755)

Gården får en betydning større en de enkelte som har drevet den og som kommer til å drive den. Mange tenker fremdeles at de må gi den fra seg i bedre stand enn de fikk den. Å overlate den til egne barn blir ikke prioritert hvis de bare er interessert i å legge ned og bruke den kun som bolig, men det er likevel viktig å holde den i familien. Den samme brukeren ville nok heller gitt det til et av egne barn om de så bare skulle brukt det som feriehus, enn å selge den til tilfeldige fremmede som ville fortsette driften.

Gården er viktig, og mange er villig til å ofre mye for å opprettholde dette livet. Men i bakhodet lurar alltid muligheten for at du på et punkt er nødt til å avslutte.

Ei kan da ikke sett alt på spell for å drive med det. Ei er inneforstått med det, at ei kan ikke klare det for meg sjøl. Det vet ei om ei er aller så mye egen og sta, så går det ikke nei. Så dessa som mener det, dem må nå ... klart dem kan klare det, men

*det vet ei, det gjør ei ikke ... ja det er da bare med løft å du ser med, ja digre dyr.
Ei kan ikke begynne å basere meg på at andre skal stille opp og hjelpe meg, det
går ikke.
(K3,356)*

Selv om du aldri så mye vil, så er det bare så mye et menneske kan klare, og det er begrenset hvor mye du kan ofre for å fortsette med noe som sliter deg ut. Slik det ser ut på informantene her skal det dog veldig mye til før de kommer til en slik avgjørelse. Følelsene ovenfor gården og livet de lever er sterke, og som flere sa, så er det en del av dem. En slik tilknytning kan det være vanskelig for andre å forstå. En viss medfølelse og forståelse kan komme gjennom å se tv-program som viser gamle menn som gråter når de ser de siste dyrene forlate fjøset for å bli kjørt på slakteriet, fordi de ikke har noen som vil fortsette driften. Tilknytning til et arbeid og en arbeidsplass forekommer også i andre yrker, og en viss tomhet kommer fort når arbeidslivet er over. Likevel kan nok så ekstreme følelser være vanskelig å forstå for mange i vanlig lønnsarbeid og som tidlig begynner å drømme om, og planlegge pensjonsalderen.

4.3.5 Vi er alle fremmedgjort, men noen er mer fremmedgjort enn andre

Oppgaven er ikke ment å være komparativ, og jeg har ikke gjort undersøkelser av situasjonen til andre grupper. Likevel vil jeg her vurdere om landbruket skiller seg ut fra andre yrker i forhold til en fri og selvstendig arbeidssituasjon. Denne sammenlikningen blir ganske grov og det vil være mange muligheter for uenighet. Spesielt gjelder det for folk i yrker jeg tillegger en ganske stor grad av fremmedgjøring, men som ikke føler seg fremmedgjort. Jeg har forholdt meg til noen bredere arbeidslivsstudier (Løwe 1998, 2004 og Engelstad 1988), men denne bolken består hovedsakelig av min personlige synsing basert på generelle inntrykk av arbeidslivet. Derfor er det viktig at alle utsagn i denne bolken leses med forbehold om dette. Likevel er det greit å kunne sette denne ideen om bøndernes selvstendighet opp mot hvordan situasjonen er for andre yrker. Dette vil først og fremst gjelde ufaglærte og manuelle yrker, men andre yrker vil også være relevant å se på. Ut fra de fire fremmedgjøringspunktene er det mulig å se på andre yrker på grunnlag av en generell kunnskap om dem.

Punktet om at arbeidet skal være gjenstand for vilje og bevissthet viser en klar forskjell mellom bondeyrket og yrker hvor arbeideren er i en ansettelsesposisjon. Jobber du for andre

og har et visst krav til hva som skal gjøres og tidsrammene det gjøres under har du en begrenset mulighet til å inkorporere arbeidet ditt som en helhetlig del av resten av ditt livssyn og livet ellers. Da kommer du fort i en situasjon hvor mye av livet må tilpasses yrket ditt. Det du liker å gjøre forskyves til hobbyer på fritiden. Ditt tankesett og dine idealer må enten settes til side eller bygges inn i en forklaring på hvorfor du som, for eksempel er antimaterialist jobber for Coca Cola. Dette kan i en eller annen grad sies å gjelde så godt som alle som har et lønnet arbeid. Selvstendige næringsdrivende kommer unna, de kan bygge arbeidet sitt inn i livet sitt. Likevel viser undersøkelser at sysselsatte generelt, og overraskende nok selvstendig næringsdrivende føler en lav grad av egenkontroll over arbeidet sitt sammenliknet med bønder (Løwe 2004 (II)).

Når det er snakk om å utnytte sine evner på en omfattende måte vil det være store gradsforskjeller innen forskjellige yrker, også innen landbruket. Likevel er det her landbruket virkelig skiller seg ut fra andre yrker. På en gård er det mange aktiviteter en kan bruke evnene sine på, og det er mulig å inkorporere aktiviteter som ikke er direkte gårdsrelaterte. Hva en vil legge vekt på og eventuelt fordype seg i er helt opp til den enkelte ut fra hvor han eller hun føler evnene og lysten ligger. Liker du å fikle med store maskiner, eller vil du ale opp struts så er det mulig. For den saks skyld, hvis du er forfatter er det ikke vanskelig å samkjøre det med driften av en mindre gård. I det postmoderne samfunn sies det gjerne at spesialiseringen og arbeidsdelingen svekkes, og at alle har slike muligheter, men veldig mange mennesker sitter i ganske vanlige ni til fire jobber hvor de utfører få oppgaver og har liten mulighet for å prøve noe annet uten å måtte skifte jobb. Levekårsundersøkelsen fra 1995 viser at gårdbrukere rapporterer stor variasjon i arbeidet, spesielt i forhold til ufaglærte, men ikke mer enn blant sysselsatte generelt (Løwe 1998). Sannsynligvis er muligheten for variasjon i bondeyrket større enn i veldig mange andre yrker, men antallet som faktisk benytter seg av denne muligheten er ikke spesielt høyt.

Innen samfunnet vårt er det en mengde posisjoner med forskjellige innbyrdes relasjoner. Mennesker blir i stor grad definert ut fra posisjonen sin og får en betydning for andre ut fra hva slags produkt eller tjeneste de genererer. Dessuten blir forskjellige oppgaver tillagt veldig forskjellig verdi, og dermed blir mennesker verdsatt forskjellig. Dette hindrer mennesker fra å se hverandre som likeverdige, de ser hverandre mer som et instrument for å få noe de trenger. Dette er så klart et sterkt utsagn, og mange vil nok si seg uenig. Det er en grov forenkling, og en viss arbeidsdelingen må til i store komplekse samfunn. Men hvis man ser på hvordan

forholdet er mellom vennskap og økonomisk- og stillingsmessig posisjon vil man nok se at man får venner innen sin "stand", andre er statister i livet ditt som du forholder deg til ut fra rollen de har i samfunnet. Engelstad fant for eksempel at hos Pax forlag, som er en flat organisasjon med en kollektiv ideologi, var det en mye større grad av samvær blant de ansatte utenfor jobb enn det var i mer konvensjonelt oppbygde forlag (Engelstad 1988). Posisjonene i samfunnet er under stadig forhandling, og verdien til en posisjon kan forandre seg over tid (Berger og Luckmann 1991). Norske bønder har en spesiell posisjon, så lenge de kan definere seg som frie bønder kan de i prinsippet forholde seg til enhver annen som en likeverdig. Gjennom alle tider har de kjempet for å være selvstendige, uavhengige matprodusenter. Hvis de havner i en posisjon hvor de får penger fra staten for å opprettholde kulturlandskapet vil det være vanskeligere å definere dem som frittstående og de vil få en helt annen, og mer underlegen posisjon i samfunnet.

Veldig få mennesker ser arbeidet sitt kun som et mål i seg selv, og det er vel få som kun ser den som et middel. Her er det store gradforskjeller, fra en ufaglært med repetitivt, tungt og kjedelig arbeid uten noen kontrollmuligheter, til gründeren som bygger opp sitt eget firma fra bunnen av. Et firma som har utviklet seg ut av hobbyen hans. Det er ikke så vanskelig å se hvorfor den ene ser frem til fredag hele uka, mens den andre synes søndager er kjedelige fordi kona har nedlagt arbeidsforbud. Alle får så klart en viss tilknytning til det de gjør og stedet de gjør det på. Dessuten har vaner, sosialisering og personlighet mye å si for i hvor stor grad en slik tilknytning skjer. Mange føler en tomhet hvis de blir stående uten jobb, selv om de beholder samme inntekt og aldri egentlig likte jobben. Hvis de kunne valgt selv, ville de fleste valgt noe annet enn det de gjør, eller hvert fall en annen form på det. Som et tallmessig grunnlag for å underbygge at bønder kanskje ser på yrket mer som et mål i seg selv enn de fleste andre kan vi se at undersøkelser viser at bønder tjener lite, og at de er betydelig mer misfornøyd med inntekten fra bruket enn andre sysselsatte er med inntekten sin. Likevel er bønder, ut i fra hvilken undersøkelse en ser på, mer fornøyd med livet enn andre, eller minst like fornøyd som andre (Løwe 2004 (III)).

4.4 Grader av frihet

Selv om bønder har mye selvstendighet og frihet, så er det vel ikke så romantisk som det mange forestiller seg. Det idealiserte bildet av den norske bonde slik det er i reklamer og malerier, er ikke det hele faktiske bildet. Bak dette bildet ligger flere elementer som kan være

tunge bærer på skuldrene til en gårdbruker.inntekt og lange dager er en ting, men det kan de fleste leve med så lenge de føler seg som frie og selvstendige. Problemet er at det er en del elementer som påvirker gårdbrukeres situasjon, og som gjør dem mindre fri enn de ønsker.

4.4.1 Staten vs. bøndene (aka Mørk fremtid)

Først og fremst kommer alle pålegg fra staten som må oppfylles for å gjøre seg berettiget til de forskjellige støtteordninger som bønder er avhengig av. Mange vil påstå at dette gjør dem til statsansatte på lik linje med mange andre. Som et ekstremsyn kan de sees på som en slags sosialmottakere. På den andre ekstremisiden kan forholdet mellom bøndene og staten historisk sees som noe bøndene gjennom sine organisasjoner har slåss seg frem til, og som årlig forhandles frem med bønder som frie deltagere og produsenter på den ene siden og staten som representant for forbrukerne på den andre. Dette synet kan vel kalles noe romantisk, og det er klart at landbruket er veldig avhengig av opinionen sine ønsker, og de politiske avgjørelser. Staten legger rammene som bøndene kan handle innenfor. Rammene blir gjerne strammere for hvert år, og det kan være ganske vanskelig å manøvrere innenfor dem. Samtidig vil gårdbrukere beholde bildet av seg selv som uavhengige, og de har en offisiell status som selvstendig næringsdrivende. Dette gjør at mye av ansvaret for inntekt kan legges over på bonden, som det blir gjort i *Stortingsmeldingen for landbruket (1999-2000)*:

Det er en rekke forhold ut over landbrukspolitikken som er bestemmende for inntektsutviklingen i landbruket. Inntektsutviklingen i landbruket, med utøvere som er selvstendig næringsdrivende, kan ikke reguleres på samme måte som for lønsmottakere. Hvordan hver enkelt utnytter gårdens ressurser og egen faglig dyktighet innenfor de gitte rammebetingelser, spiller en avgjørende rolle for inntektene for den enkelte utøver og næringen totalt sett. Som selvstendige næringsdrivende har bøndene selv ansvar for å utnytte ressursene og utvikle bruket slik at inntektsmulighetene kan realiseres.

(St.meld. 1999-2000 kap. 3.1.9)

Politikken har en litt tvetydig definisjon av gårdbrukeren, de er selvstendig næringsdrivende med ansvar for å benytte ressursene, men de mottar en del støtte, og de er pålagt en del andre og strengere krav enn andre selvstendig næringsdrivende. Disse kravene påvirker også i noen tilfeller, som følge av kvoteringsordninger, muligheten for å øke fortjenesten for enkelte

bønder. Mange bønder har et veldig ambivalent forhold til staten. Uten en sterk landbrukspolitikk vil de være overlatt til markedskreftene, og de fleste vil ikke klare å opprettholde en levelig inntekt. Samtidig er de misfornøyd med inntekten sin, de føler seg alt for låst av alle forskriftene, og de sliter med å tilpasse seg forandringer i rammevilkårene, som kan være ganske store og kommer med jevne mellomrom.

Men altså, dem har jo kommet med det ene kravet etter det andre på oss, uten at vi får noen økonomisk kompensasjon for det (...) det er jo sånn som har skjedd i de senere årene det her med krav til husdyrrom, krav til ditten og krav til datten.
(K2,474)

Bøndene har liten kontroll over når og hvilke nye krav som kommer. Samtidig krever en del av de nye kravene store investeringer, uten at det resulterer i høyere inntekter. I slike situasjoner er det ikke så mange alternativer; "...har gjort at veldig mange har sett seg nødt til å avslutte." (K2,477). Stadig nye krav er en ting, men kravene fra år til år, spesielt etter regjeringsskifter, er veldig lite konsekvente.

Det som ei savne er kanskje litt mer langsiktig politikk enn det dem har i dag, det går litt fra år til år egentlig. Og landbruk er langsiktig, og da bør det vør litt mer langsiktig enn at ting varer en to, tre år og så finn på no anna i samme sjangeren. Og en del sånne ting har det vør, og det syns ei er uheldig. Burde kanskje holde på det litt lengre for å sjå om det virke ... enkelte ting inna landbrukspolitikken. Spesielt innafor detta med samdrifter no liksom. Det skulle berge norsk landbruk, også plutselig så avkorte dem på overføringa åt samdrifter bare etter en to tre år. Det og, det er sånne ting som gjør at folk blir skeptisk, at dem kanskje jukse folk til å gå over på noe som, når dem har gått over på det, så trekker dem det att. Det er for å få folk til å starte med ting også drar dem inn at midlan, sånn har det vør mye opp gjennom tida (...) også går folk på også ordner seg det herre, også tar dem det vekk at når det har gått ei stønn, så det er litt lite forutsigbart.
(M1,248)

Flere sa nesten akkurat det samme. Når du skal gjøre investeringer er det vanskelig når det kan komme nærmest helomvendinger i politikken et år senere. Denne uforutsigbarheten er et problem for alle selvstendig næringsdrivende, og det kommer til stadighet krav om stabile

rammevilkår fra næringslivsorganisasjonene. Forskjellen mellom bøndene og de fleste andre selvstendig næringsdrivende er at bønder har en mye mindre grad av bevegelig kapital og tilpasningen til nye krav går saktere. Flere av mine informanter har vurdert samdrift. For noen år siden var det et av satsningspunktene i landbrukspolitikken, og flere hang seg på og gjorde investeringer ut fra rimelige forventede følger for økonomien. Et par år senere ble overføringene de hadde regnet med kuttet og lånet ble tyngre å betjene. Forutsigbarhet er viktig. Karasek og Theorell ser på usikkerhet i forhold til arbeidet sitt som en avgjørende stressfaktor. Uforutsigbarhet legger urealistisk høye krav til å måtte tilpasse seg nye situasjoner, og siden man ikke vet hva som kommer er det umulig å kontrollere situasjonen ved å forberede seg (Karasek og Theorell 1990). Et dårlig resultat man er forberedt på er ofte bedre enn ikke å vite hva som kommer. Som en av mine informanter sa:

Nei for det er jo detta med landbruksstøtte i det hele tatt. Det er den biten med langsiktighet altså. Om ei så få 0 kroner i støtte ell om ei få 100 000, men ei vil vite hva ei få. Det er det som er det, om en da ska fortsett ell om en itte ska fortsett. Og vør med på no sånn seipining det er ei itte interessert i nei.

(M6,797)

Om støtten er høy eller lav er ikke så viktig, problemet er følelsen av aldri å vite hva rammene er. Overhengende usikkerhet gjør det vanskelig å planlegge for mer enn et par år fremover, og bønder vil gjerne planlegge helt til neste generasjon. Denne mangelen av kontroll over fremtiden kan være slitsom over lengre tid. Spesielt fordi gården samtidig balanserer på grensen for hva som fungerer rent økonomisk.

4.4.2 Å ha bundet seg til masten

Hva ska en si da? Klart du er jo --- noen gong så er du din egen herre men det er dyra som styre.

(K4,123)

Selv om nesten alle snakket om det fine ved å være fri i arbeidet, var en variant av oppfølgingssetningen som den i sitatet over like vanlig, eller: "Du er ikke fri men du slepp å

bli styrt tå klokka altså." (M5,85). Selv om bonden er sjef på gården og ingen andre direkte bestemmer hva han skal gjøre, så er det mye på en gård som holder deg fastlåst.

Det er klart de første åra, første ti åra gikk jo lett. Det blir litt tyngre etter hvert, føle at du har lite fritid, du er bøtten og du enkelte ganger kunne du jo tenkt deg å gjort no anna. Det kunne du i tunge stønner, prøvd no anna en gang i yrkeslivet sitt, men det er itte så enkelt når du er bonde. For du har dyr og du har garden du ska ta vare på, det er liksom itte bare å hoppe over et år ell to på no anna.

(M1,156)

Det største problemet for bønder med dyr er at det er veldig vanskelig å komme seg bort. Dyrene er avhengig av stell flere ganger daglig. Alle kan klare å få seg en ferie i løpet av året, men det er nok det daglige stellet som er mest slitsomt. Du kan ikke bruke hele lørdagen til noe, og du kan ikke sove lenge på søndagen. Våkner du sjuk må du stelle fjøset før du eventuelt kan ordne avløser for kvelden. Vanskeligst er det for de med mjølkeproduksjon. Mjølking er en litt mer komplisert operasjon enn foring og generelt stell, og det er forskjellig fra sted til sted, og fra dyr til dyr. Dermed er det ikke bare å overlate det til andre uten videre. Som vi skal se på senere så er bonden som oftest alene om driften av gården. I tidligere generasjoner var ektefellen mer deltagende i driften, og det var lettere å få avløsning når det var behov for det.

Båndene til gården er også som oftest sterkere enn til en vanlig jobb. Tar du valget om å ta over en gård er det veldig ofte et valg for resten av livet. Da har du bundet deg til gården, en ting er at en gjør mange økonomiske og psykologiske investeringer, og det blir vanskelig å gi den fra seg (Bourdieu 1999(I)). Videre, om du kunne ha lyst til å prøve noe annet i livet som informantene over sier, så er det også vanskelig å få til. Det er ikke bare å avslutte driften av en gård hvis du finner ut at du ikke liker det. Hvis driften avvikles så blir det sannsynligvis for godt, det er ikke bare å ombestemme seg og starte på nytt. Dermed har du et ansvar som strekker seg utover deg og ditt umiddelbare behov for en inntekt. I en vanlig lønnet jobb må du bare forsikre deg om at du har midler til å leve av eller at du har en ny jobb som venter. Med en gård må du også forholde deg til en ansvarsfølelse i forhold til generasjonene før og etter deg.

Det syns ei er tingen på garden ei, at du ska levere den i fra deg, i hvert fall ikke dârlenar forfatning enn du to over.

(K4,159)

Dette er en veldig vanlig måte å tenke på som de fleste forholder seg til, men denne forventningen er ikke direkte relatert til bondens foreldre eller barn sine ønsker. Det kan virke som ansvaret heller er i forhold til gården i seg selv. Forholdet mellom bruker og den materielle gården er ikke tilfeldig, den signifiserer en forventning om en handling, men det er også stort slingringsmonn for hvordan den handlingen skal utføres. "*...det finnes et flertall mer eller mindre rimelige, fornuftige, gode eller tvungne bruksmuligheter for bruk av materiellet...*" (Østerberg 1993 s. 134). Det ligger så mye mening i gården at det er som om den har et ord med i diskusjonen, og den stemmen kan gjerne være høyere og mer kravstor enn den direkte fra foreldrene. Nåtidens gårdbrukere er også veldig forsiktige med å ikke legge press på barna sine selv om de har et høyt ønske om at de skal ta over.

Ei har i hvert fall bestemt meg, ei ska i hvert fall ikke legg no press, at detta må du nei. For eksempel du har odel så no må du lissom pensle inn på detta. Nei det får dem bestemme sjøl.

(K3, 258)

Dette er moderne foreldre som ikke føler seg berettiget til å legge noe krav på neste generasjon, men som ofte selv føler et stort ansvar ovenfor sine egne forgjengere og gårdens historie. En slik posisjon blir ganske vanskelig, fordi ønsket om at barna skal ta over vil være tydelig i hele holdningen deres, men samtidig føler de at de hele tiden må påpeke at det er helt opp til dem og at de må ta et fritt valg.

4.4.3 Odelsplikt

Som bonde har du tatt på deg dette uuttalte, men likevel sterkt tilstedeværende ansvar for at slektsgården blir drevet videre. Dette ansvar føles først og sterkest hos de som har odelsrett. "*Du har jo en rett, men du har nærmest en plikt og, slik det legges opp.*" (K1,97). Hvordan de forskjellige takler ansvaret varierer veldig, og denne bonden var den av mine informanter som i størst grad ga uttrykk for å ha følt en viss grad av press. Hun var aldri blitt utsatt for noe direkte press eller krav, men følte tydelig at det var en forhåpning til at gården skulle drives

videre. "Ja, siste åran så tenkte han mye på om noen tok over eller ikke."(K1,106). Hun var også den eneste som hadde tatt valget relativt sent i livet. Mine andre informanter, med unntak av en som tok over en gård i slekta uten å være oppvokst der, har i større grad blitt oppdratt som odelsgutter/jenter. Alle sa tydelig at det aldri følte som noe press.

Har i grunn tenkt det hele tida, at ei skulle bli bonde. Ei har nå tenkt på andre ting, men det har nå vør sånn sia ei va guttongen at det va liksom odelsgutten. Det har ikke plage meg no det altså. Syns det har vør greit, ei har trivdes ei.

Var det et vanskelig valg?

Nei det var det ikke i det hele tatt, var ikke vanskelig.

Det er noen som føler en del press, følte du det slik?

Ja det kan en nok gjør. Men ei følte ikke sånn fordi ei hadde nå lyst, og da føler du det ikke slik da vet du. Klart er du tvilsam så ... ei skjønne godt at det fort kan bli press, for det er jo veldig viktig at noen tar over etter deg. Ei følte det ikke sånn, gjorde ikke det.

(M1,128)

På spørsmålene rundt press så svarte de fleste omtrent slik. De har ikke følt noe press, fordi de alltid har vært klar over at de skal ta over gården og bli bonde når foreldrene avslutter. Utsagn som det over kan tolkes på mange måter, og de kan sees som en del av diskursen rundt bondelivet. Å bli presset til å ta over er ingen ønskelig situasjon, og det er ikke en legitim del av fortellingen om landbruket. Da kan det være tendenser til å tilpasse tankene sine til situasjonen og legge vekt på at man alltid har ville bli bonde. Samme hvordan et slikt utsagn tolkes er det klart at skillet mellom arbeidssted og hjem er veldig svakt på en gård, og gårdbruker er en av de få yrker som går i arv. Dermed vokser en inn i det på en helt annen måte enn andre jobber. Sønnen til en av informantene mine var til stede under litt av intervjuet og understreker det poenget bra: "Ei satt i vogna i fjøset med flisbøtta foran meg." (K4(sønn 8 år),54). Når det gjelder bonden selv så begynte hun å tilbringe hele somrene på setra da hun var 13, og hun sa: "Ei tru ei har vør bestemt på det sia ei va fire år ell no ei, for det er første gongen ei begynte med saulemming, og styrte med det."(K4,260).

Selv om ingen følte noe press og de ønsket å bli bonde fra de var små er det helt klart riktig som den ene sa:

Det er klart hvis ei nær sagt hadde vør oppvøksen i en villa med foreldre som har hatt en fast jobb utenfor landbruket, og itte hatt no landbrukstilknytning så vet ei itte i dag. Da kunne utfallet ratt ha vørte no helt anna, det vet en jo itte.

(M4,161)

Ingen blir født som bonde, men når du er født og oppvokst i fjøset og på jordene, og foreldre, besteforeldre og stort sett alle andre hele tiden skryter av "odelsgutten/jenta vår" skal det mye til at karriereveien svinger vekk fra gården.

4.4.4 En stakkars ensom kugutt

Det er vel det, slepp å tenkje på andre å får vør min egen herre, det er veldig viktig. ...Klart det er litt ensomt men ei like halvveis å vør ensom og.

(M3,94)

En annen side av det å være fri, uavhengig og selvstendighet er at du har lett for å bli stående alene i mange situasjoner. Tydeligst ser vi det i at mange bønder jobber mesteparten av dagen for seg selv, noen har ikke noe problem med det, men en del er ensomme. I 2002 sa en av to at de ikke var ensomme, mens 23 prosent sjelden, 22 prosent av og til, og 4 prosent ofte var ensomme (Løwe 2004 (III)). Sosial omgang er en god beskyttelse mot stressfølelser. Når man derimot føler seg ensom takler man motgang dårligere, og det skal ikke så høye krav til før det får utslag på den psykiske og fysiske helsen (Karasek og Theorell 1990 s.69). Å innrømme at en er ensom er ikke alltid så lett, men blant mine informanter så var det flere som ga uttrykk for at de ville satt pris på en mer sosial hverdag.

Ja det er jo et minus det da, men ei greie fint å jobbe sjøl ei altså. Det er ikke no stort problem, men det hadde vør trivelig å hatt litt mer, noen å jobbe sammen med noen ganger ja, absolutt.

(M2,253)

De fleste gårder er bare arbeidsplass for en person, og det er ikke lenger snakk om noe familiebruk (Blekesaune og Haugen 1998). Hovedbrukeren er den som jobber på gården og han eller hun gjør det i de fleste tilfeller alene. Blant mine informanter var det varierende hvor mye ektefellen var med, men også for dem var dette regelen. En kvinnelig informant forklarte at mannen jobbet godt over en hundre prosent stilling.

...så da blir det i hvert fall ikke no hjelp å få (...) Nei så lenge du er avhengig tå at du må jobbe utenom da det er likest at alle gjør det dem trives med.

(K3,305)

For de mannlige brukerne gjaldt det samme.

Ho er ikke bonde, itte sånn direkte. Kan være noen få dager med no onn eller no sånt, har så vidt kjørt traktor og vør med litt i fjøset, men bare helt tilfeldig.

(M2,9)

Disse to beskriver hvordan det er for de fleste, det varierer fra å ikke delta, til å hjelpe til litt nå og da. Utenom disse var det et par hvor ektefellen også jobbet mesteparten av tiden på gården, og en bruker som bodde alene. De fleste jeg snakket med har barn som er for unge til å delta i noe større grad, men for de med barn som er gamle nok til å hjelpe til gjelder det samme. Barnas deltagelse varierer mellom å hjelpe til litt i travle perioder under sommerferien, til å være med hvert fall ukentlig. Denne tydelige arbeidsfordelingen har kommet med at kvinner har gått ut i arbeid og de fleste familier har fått et behov for to inntekter. Når ektefellen var hjemmeværende husmor var hun også i mye større grad deltagende på gården. Dette er en helt ny situasjon som har kommet litt saktere i landbruket enn i andre yrker. Mye fordi brukeren har hatt behov for hjelp, og gården betalte nok for en familie og leve av. Nå kan en klare nesten all jobben på en gård på egenhånd, og en familie er avhengig av flere inntekter. Dessuten sier det seg ikke lenger selv at de som gifter seg inn på en gård må ha noe spesiell interesse for gården, de har sine egne karrierer.

Utenom de konkrete problemene ved å ikke ha noen til å hjelpe seg, og ensomheten, så er det andre problemer som kan komme av å være sosialt isolert. Hvis en har et lite miljø uten variasjon (i noen tilfeller nesten fraværende) å diskutere situasjonen sin i, er det lett og miste følelsen av tilhørighet og innsikt i samfunnet utover sitt eget lille mikrokosmos. Som

Bourdieu skriver i *Ungkarsballet* får en fort et lokalsentrisk syn, og standpunkter blir tatt på grunnlag av den umiddelbare kontekst (Bourdieu 2004). For det første fører det til et veldig egoistisk politisk syn, hvor fordelingen alltid ser ut til å favorisere andre grupper enn din egen, og du ser ikke logikken i en politikk basert på et samfunnsbilde som blir stort og uoversiktlig. Informantene i dette utvalget hadde en klar generell holdning om at landbruket ble underprioritert, og ga uttrykk for en udiskutabel tiltro til de legitimerende argumentene som ofte blir brukt i diskusjoner om landbruket (For eksempel: "Norsk mat er sunnere." Og "Å fjerne importrestriksjoner hjelper bare de store rike landene."). Men de ga ellers ingen utsagn som ga grunnlag for å tillegge dem et veldig egoistisk samfunnssyn. De virket reflekterte og var innstilt på å ikke klage for mye over situasjonen landbruket er i.

Ei har da sånn formening om at i stelle for mange som syt å ber seg å klage, da mene ei du finne på no anna. Det hjelp ikke å gå i det samme å bare syte og bære seg. Men det er kanskje litt med det at ei jobbe utenom og ... for det er helst dessa som går heme å har hele dagen og "åååhh" ... ja gruble og gruble (...) ja så ei går sikkert ikke å gruble så mye på gardsdrifta som andre kanskje.

(K3,315)

På det personlige plan kan isolasjonen føre til tap av selvtillit og motløshet. Uten sosial støtte er det vanskelig å opprettholde et positivt selvbylde, og det er vanskelig å se at en selv har et verdifullt bidrag til samfunnet (Karasek og Theorell 1990 s.70). I kapittel 4.5.3 under diskusjonen om definisjon av bondens oppgave i samfunnet blir dette problemet nevnt, og som en av informantene sier på side 56, så er det lett å bli påvirket av det bildet som blir presentert i media når en i stor grad bare har seg selv og diskutere med. Han fortsatte med å si:

Du har mye enkeltstående personer i landbruket som itte ser så veldig mange andre som tæ åt seg ting når du fæ det direkte. Dem ser det itte som ei gruppe dem ser det mer som en enkeltperson, og tæ åt seg saker å ting mye mer tru ei.

Så det burde være bedre muligheter for en mer sosial hverdag?

Ja. Og mengde seg med andre yrkesgrupper og slike ting. Og det uten tvil for som ei sa, detta med rolla i samfunnet det er itte så enkelt å sjå for en som går for seg sjøl å stuller. Tross alt skaper du mye arbeidsplasser med det du produsere i fjøset,

er dem itte litt vaken å går på litt så er det itte så godt å oppfatte det. Ei ser det, absolutt, at folk kan føle seg trødd på, det tru ei.

(M6,724)

En slik tankegang kommer fort når en ikke har noe større miljø som gir annen og utfyllende informasjon. Den ensomme bonden sitt syn på verden blir et veldig ensidig bilde, og det er lett å bli motløs. Selvbildet blir svekket for hver gang media presenterer nyheter om at det norske landbruk er dyrt og at folk har mistet tilliten til det. Hjemme blir bonden gående å drøvtygge på ideen om at han er unyttig og at ingen har behov for han. Når han er i sosiale situasjoner kommer han i selvforsvarsposisjon og det er lett å ty til enkle fiendebilder av andre samfunnsgrupper, og ureflekterte argumenter for landbruket ("Vi gir alle pengene våre til innvandrere og utlendinger som bruker dem til å kjøpe våpen, men å støtte vårt eget rene og sunne landbruk det har vi ikke råd til"¹³). Etter hvert blir mennesket fanget i en ond sirkel, og tar bare til seg argumenter som bekrefter holdningene sine, og overser eventuelle avkreftende bevis (Lønning 2000). En slik posisjon er ikke ny for landbruket. Historiekapittelet viser at bønder gjennom historien har vært undertrykt og utnyttet, og har hatt lett for å bli lokalsentrisk. Collins påpeker at isolasjon har gjennom tidene gitt europeiske bønder noen særegne religionsbaserte ideologier, og ført til at de har deltatt i opprør og revolusjoner på den siden de i et historisk lys ser ut til å ville tjent på at tapte (Collins 1994). Samtidig har det vært mer dialog i større grupper på det lokale plan, og i noen situasjoner på et nasjonalt plan, spesielt i Norge. Norske bønder har, som påpekt, vært flinkere (som følge av bedre betingelser) til å samarbeide enn bønder i sammenlignbare land. Dialogen har virket som en vaksine mot motløsheten, og var en del av grunnlaget for organisering. Både organisering for samarbeid om distribusjon og politikk, og for opprør når det har føltet nødvendig. Nåtidens bønder er i mye større grad en del av det demokratiske samfunn og den globaliserte verden, men det er en uoversiktlig verden, og mange føler at de blir oppfattet som etterslep som vårt moderne samfunn skulle ha kvittet seg med for lenge siden.

Noen liker seg best uten mye sosial omgang, og foretrekker friheten i å jobbe på egenhånd. Andre har behov for å være sosial, som en informant sa: "*Ei tru det er ganske viktig å klare å skaffe seg noen arenaer der en treff folk utenom*" (M5,95), og mange ordner seg så de på en eller annen måte får dekket det behovet. Noen dekker behovet for det sosiale på fritiden.

¹³ Dette er et ekstrempel som ikke kommer fra mine informanter, og som sannsynligvis ikke er mye utbredt. Men det representerer generelle holdninger jeg har hørt varianter av før.

Informant K3 må jobbe ved siden av gården, men som hun sier på forrige side, så er det godt å komme seg ut litt å snakke med andre. En annen jeg snakket med ordnet seg arbeid utenom for å komme seg litt ut i et mer sosialt miljø. Nesten alle jeg snakket med hadde enten noe arbeid utenom gården eller noe gårdsrelatert samarbeid. To av mine informanter drev å planla samdrift da jeg snakket med dem. Samdrift har det blitt mer av de siste årene, og kan være en god løsning. Det fungerer som et kompromiss mellom samfunnet som vil ha billigere og mer effektiv drift, og bøndene som først og fremst starter det for å få en bedre økonomi og mer oversiktlig fritid. Som et ekstra insentiv gir det også et mer sosialt arbeidsmiljø. Problemet med disse forskjellige løsningene er at for å få en mer sosial tilværelse må en ofte ofre noe av den viktige selvstendigheten.

Silolegging og sånn det driv me nå sammen. Men syns det er veldig greit å vør for eksempel en dag i skaua helt for seg sjøl. Det syns ei er veldig koselig, slepp å stresse. Så har førre å vør sammen i skauen og, men det blir mer lissom litt sånn stressopplegg. En ska vør ferdig til ei viss tid og kanskje en må vente på de andre hvis en bestemme ei tid. Det er itte bare bare det hell. Er en for seg sjøl kan en rese når en har anledning.

(M3,100)

Samarbeid krever at en gir fra seg litt av kontrollen over sin egen situasjon, og litt av uavhengigheten forsvinner. Større samarbeid krever flere kompromisser, og plutselig er enkeltpersonen en del av noe som har forventninger og krav. Samarbeid kan gjøre livet enklere, men det går på bekostning av at en i noen situasjoner blir låst. Forsøk på organisering eller planlagt samarbeid kan fort falle sammen som følge av at partene nekter å gi slipp på sine små egenheter. Samarbeid kan være en god beskyttelse mot ensomhet og de negative effekter som kommer av det, men sosial omgang kan også gi en motsatt effekt. Hvis det er mye gnisninger innen en gruppe kan det ha større negative helseeffekter enn ensomhet (Karasek og Theorell 1990 s. 71).

Å skulle være sin egen sjef og stå for seg selv koster. Arbeidet krever mer, det føles hardere når en driver for seg selv hele tiden, og det er lett å miste tiltroen til sine evner og sin verdi i samfunnet. Hvis landbruket skal fortsette som før, så ser det kanskje ut som om de kunne ha behov for å finne flere samarbeidsløsninger. På samme måte som bønder før klarte å samarbeide for å finne løsninger, uten å gi fra seg for mye av selvstendigheten, burde det være

mulig å gjøre det på eget initiativ for den enkelte bonde, og på lokalt plan. Ikke bare legge ansvaret på organisasjonene.

4.5 Fortellinger om frihet

I *Weight of the world* skriver Bourdieu om situasjonen for nåtidens bønder. Han beskriver dem som:

Salaried workers in disguise, employed by a dairy company that can hire and fire them, that sends out "memoranda" with its orders just like any central administrative office, and runs regular quality checks on their equipment and their products, etc, these men can keep up the illusion, which is sustained by the group, of being masters in their own house, and they can continue to cultivate the ancestral myth of the farmer's freedom.

(Bourdieu 1999(I) s.382)

Bourdieu snakker om den franske bonden. Utenom de med virkelig store gårder lever franske bønder under hardere kår enn de norske. I forhold til Norge har Frankrike gått mye lenger i effektivisering av landbruket og privatisering av distribusjon og foredling. Likevel er beskrivelsen treffende også her. Norske bønder sitter i mye den samme situasjonen, de har begrenset med kontroll over sitt eget. De har ikke bevegelig kapital til å delta på likefot i markedet, men de er avhengig av å operere innen det. De er selvstendig næringsdrivende, men er avhengig av en støtte de må oppfylle en rekke krav for å innkassere. De har et bilde av seg selv som selvstendige, men mange andre faktorer enn deres egen vilje setter grenser for handlingsrommet deres.

Fortellingen om den norske bondes frihet og uavhengighet er en av de dominerende fortellingene innen og om landbruket. Tanken om at bønder ved å produsere ren, sunn mat gjør en nyttig jobb for samfunnet, viktigheten av tradisjon og gårdens gang gjennom generasjoner, og den overhengende følelsen av at regjeringen motarbeider landbruket er mer tilstede i det daglige liv og diskusjon for bønder. For mennesker utenfor landbruket står ideen om det dyre norske landbruket og landbruket sin motstridighet til modernisering sterkt. Bildet av den fri bonden ligger solid i bakgrunn og har stor betydning både for de innen landbruket, og måten andre ser på livet som bonde. Denne ideen sitter ganske godt i folks bevissthet. Det

har fått en klisjéaktig posisjon og kommer automatisk når noen skal svare på spørsmålet: "Hva er det som er bra ved å være bonde?". Denne fortellingen har ikke et veldig sterkt grunnlag i hvordan situasjonen er akkurat nå, den bygger på en historisk ide om den uavhengige småbonden, og beskriver et ideal og et potensial, mer enn en realitet.

Historisk har norske bønder, som beskrevet i kapittel 3, alltid vært selvstendige og holdt seg lenge på utkanten av markedet. Da de til slutt måtte inn i markedssystemet gjorde de det i stor grad på egne premisser hvor de i samarbeid tilegnet seg stor kontroll over sin egen situasjon. Uavhengighet ligger historisk veldig dypt for bønder og måten de ser på seg selv og for hvordan de blir sett av andre. Som sagt har flere påpekt at det er et reelt historisk grunnlag for å se på den norske bonden som relativt friere og mer selvstendig enn i mange andre land (Østerud 1987). Samtidig er det klart at bildet av den frie "Bonden" ble i en periode glorifisert ut over realistiske proporsjoner. I overgangen fra 17- til 1800-tallet foregikk en "oppfinning av tradisjon"¹⁴. For at nasjonsbyggerne, intelligentsiaen skulle få med seg hele folket, var det viktig å legge vekt på de positive og tiltrekkende sidene ved det norske. De nedtonet for eksempel det faktum at de for det meste snakket og skrev dansk, og la vekt på "*...ei spesiell historie, odelsretten med ein særleg bondefridom, det krigerske og fridomselskande hos det norske folket, norske skikkar, førebels mykje knytt til klede, skirenning og bjørnejakt.*" (Lunden 1992 s.102). Trekkene de la vekt på er veldig bonderelaterte. På den tiden var fremdeles storparten av nordmenn bønder, og de fleste andre var ikke mange generasjoner unna en gård. Da er det klart bondekulturen var en kultur veldig mange kunne identifisere seg med, og som en del hadde et nostalgisk forhold til. For å få med seg massene var det et effektivt trekk å legge vekt på en kultur som så mange hadde et nært eller romantisk forhold til (Lunden 1992). Dette glansede bildet av bonden har blitt moderert, men i intervjuene mine kommer det frem at det fremdeles er sterkt tilstedeværende i mange bønder sin måte å snakke og tenke om landbruket. Det er et grunnleggende element i bøndernes selvilde, spesielt hos de mest tradisjonelle. Selv om samfunnet er forandret, så føler de seg fremdeles som kulturbærere av det norske. Bildet av den frie bonden er også et idealbilde som ligger i bunn av mange ikke-bønder sitt syn på bondens liv. Men i dette synet representerer ikke bøndene Norge slik det er nå, de er i større grad bærere av norske tradisjoner.

¹⁴ Østerud sin oversettelse av uttrykk "invention of tradition" fra Hobsbawm og Ranger (1983).

I intervjuene kommer det tydelig frem at informantene setter pris på livet som bonde og legger mye vekt på den friheten de har. Samtidig så er det klart at alt ikke er bare fryd og gammen. De fleste, bønder og ikke-bønder, kan fort komme på ganske mange negative sider ved bondelivet. I løpet av oppgaven har vi sett at det er mange lite ønskelige elementer som følger med livet som fri, selvstendig, og uavhengig bonde. Mange jobber hardt og er slitne, de har dårlig råd, og det er et ensomt arbeid de er bundet til. Når mennesker sitter i situasjoner som er lite ønskelige er det lett å tillegge de positive sider av situasjonen urealistisk stor vekt. Å være sin egen herre er et anerkjent positivt trekk ved bondelivet. På spørsmål om det fine ved yrket kommer det veldig fort som svar fra de fleste, og svaret kan være formelpreget. Variasjonene i svaret fra person til person er ikke veldig stor. Det gir en følelse av at svaret er noe som har blitt prentet inn, men som ikke er så grundig gjennomtenkt. Derfor kan denne ideen vurderes som et slikt positivt og overvurdert trekk ved en situasjon som ofte kan virke ganske håpløs.

Kognitiv dissonans er et begrep utviklet av Leon Festinger (1957), og beskriver en slik mekanisme. Begrepet er hovedsakelig brukt i psykologi, og beskriver tankeprosesser, men har effekter på et makroplan. Mennesker vil ha et ryddig mentalt landskap. Når motstridende kognisjoner som holdninger eller ideer forekommer samtidig blir det dissonans mellom dem, og det følger en følelse av ubehag og stress (Festinger 1957). Barn med odell må på et tidspunkt velge mellom å ta over eller ikke. For det kan vi se for oss for eksempel følgende motstridende tanker: "Gården er verdifull og betyr mye for forrige generasjon og hvis ingen tar over forsvinner den.", mot "Gårdsarbeid er fryktelig kjedelig, ulønnsomt og slitsomt.". Samme hva som velges vil det følge med store negative tanker, som vil komme til overflaten med jevne mellomrom, og dermed gi kognitiv dissonans. Ved overtagelse vil angeren komme på neste skolegjenforeningsfest når venner som har lette, oversiktlige jobber tjener det dobbelte av hva gården innbringer. Ved å ikke ta over gården kan du fort få en skyldfølelse for å svikte alle generasjonene av familien som jobbet hardt for å kunne overrekke gården til deg i bedre stand enn noensinne. Poenget til Festinger er at mennesker er veldig flinke til å jevne ut for slike negative tanker. Vi lager oss godkjente "unnskyldninger" for hvorfor vi tok det og det valget. Innen sosiologien er teorien blant annet videreført av Elster, som kaller det "adaptive preferanser", henger druene for høyt, så er de for sure (Elster 1983). Det er viktig å påpeke at det ikke er en unnskyldning eller et argument den enkelte finner på for å bruke når andre spør, det er noe personen inkorporerer i sin egen tankegang og overbeviser seg selv om for å opprettholde et ryddig mentalt landskap. Hva som til enhver tid er en holdbar

unnskyldning varierer fra kultur til kultur, fra generasjon til generasjon, og person til person. For noen ville kanskje tradisjon og plikt være et godt nok argument for seg selv. Penger (byttedmidler) vil alltid fungere bra for å jevne ut kognitiv dissonans, det vil nesten alltid kvele et hvilket som helst motargument. I dette tilfellet er unnskyldningen friheten, uavhengigheten og selvstendigheten: "Jo det er slitsomt arbeid, jeg tjener lite, og jeg har aldri fri, men jeg er min egen herre, og det er viktig.". Mennesker gjør slike små tilpasninger og kompromisser kontinuerlig i sine tankesett¹⁵. Her vil jeg ikke gå dypere inn i disse tankene, men bare påpeke at menneskene sine evner til å tilpasse seg en situasjon som egentlig ikke er bra for dem er veldig sterk, og at det kan se ut som noen slike mekanismer påvirker bøndernes syn på sin situasjon. Studier i generelt arbeidsliv og mer spesifikke landbruksstudier får stort sett høye og stabile tall når de måler jobbtilfredshet (Sørensen 2005, Løwe 2004 (III) og Andersen 2001). Samtidig viser det seg at når spørsmålene blir mer spesifikke, så gir studiene svar som motsier de høye tilfredshetstallene. Derfor blir det blant annet antatt at dette er en effekt av behovet for å fjerne kognitiv dissonans (Sørensen 2005). Disse mekanismene er til for å gjøre verden oversiktlig og levelig, men noen ganger er det bedre å forholde seg til at druen er søte selv om de henger høyt, og finne en ny måte å nå opp til dem på. Problemet kommer når disse unnskyldningene blir overdrevne eller direkte feil, og får store konsekvenser¹⁶. Hvis et syn på verden blir veldig skjevt i forhold til virkeligheten kan det bli vanskelig å tilpasse atferden sin i forhold til resten av verden.

For landbruket vil dette bety at hvis bildet som fri bare er illusorisk vil det ikke være bare lurt å klynge seg til det. Når du gir et inntrykk av å være selvstendig og uavhengig, er det vanskelig å samtidig legitimere et såpass stort behov for støtteordninger. Dessuten kan det være slitsomt å leve etter et slikt feilaktig syn. Den enkelte gårdbruker kan i stor grad ta på seg for mye ansvar for sin egen situasjon, og ha skyldfølelse for å ikke drive gården bedre. Dette fordi holdningen om at han er uavhengig fører til at han ikke klarer å se at hans situasjon er en følge av prosesser som foregår på et større plan enn det han har kontroll over eller har mulighet til å påvirke.

¹⁵ "Jeg burde sitte lenger og jobbe i kveld, men sitter jeg lengre nå blir jeg så treg i hodet at det blir bare rot."

¹⁶ "Irak har masseødeleggelsesvåpen."

5. AVSLUTNING

Landbruket har opp gjennom historien hatt en spesiell posisjon i Norge, det har slåss mot en fullstendig overtagelse av markedet og samfunnet ellers. Fremdeles er bøndernes situasjon annerledes enn den er for de fleste andre yrkesgrupper. Livet som bonde har noen elementer som er litt vanskelig å sette fingeren på og definere. Tradisjon, livsstil og yrket er sterkt sammenfiltret, og det er vanskelig å skille dem. Noe av det som ligger i fundamentet for det norske landbruket, om det så er reelt eller illusorisk, er selvstendigheten, uavhengigheten og friheten som jeg har tatt for meg her. Under arbeidet med oppgaven har det vært to spørsmål jeg har lett etter svar på. Det ene og det som er viktigst i oppgaven er problemstillingen min som lød som følger: Jeg vil bruke intervjuer med elleve bønder fra Alvdal og teorier om fremmedgjøring til å belyse bøndernes selvoppfatning som fri, selvstendige og uavhengige i arbeidssituasjonen, og vurdere om denne oppfatningen er realistisk. Det andre som jeg parallelt med arbeidet på oppgaven har lett etter et svar på, er spørsmålet om det er noe vits for meg og drive en gård. Men som med alle gode spørsmål så har jeg vel kommet ut av prosessen med flere nye spørsmål enn egentlige svar på de originale.

5.1 Den tynne røde linje

Hovedfokus i oppgaven har vært rundt vurderingen av norske bønder sin frihet i arbeidssituasjon. På grunnlag av hvordan informantene mine har lagt frem situasjonen sin i intervjuene, og ut fra Marx sine krav som må oppfylles for å ikke være fremmedgjort er det klart at bøndene føler en stor grad av frihet og kontroll. Samtidig er det mange andre faktorer som styrer arbeidssituasjonen deres. Det er viktig å understreke at det ser ut til at bondeyrket har et stort potensial for selvstendighet. Men det er opp til den enkelte bonde og ta grep for å kunne utnytte dette potensialet. Hvis den norske stat er interessert i å opprettholde distriktene og landbruket som det er, og vil sikre rekrutteringen, så har styresmaktene også et ansvar for å tilrettelegge mulighetene innen rimelighetens grenser. De som nå har kommet nærmest og oppfylle potensialet er de som driver nisjeproduksjon. Med nisjeproduksjon tar den enkelte bonde over en del mer av ansvaret for sin egen produksjon, og står da også friere i utførelsen. Problemet med nisjeproduksjon er at det ligger ikke for alle, og det er ikke grunnlag for at alle kan drive med det (Almås 2005). Bønder har ved hjelp av organisering i alle år holdt

markedet på en armlengdes avstand. En overgang til nisjeproduksjon fører til større avhengighet av markedet enn konvensjonell drift, og det legger en hel del nye krav på dem som fjerner litt av friheten.

Gjennom analysen av intervjuene mine kommer det fram at det innen landbruket er store muligheter for å leve et selvstendig, uavhengig liv:

Bønder kan gjøre "selve sin livsvirksomhet til gjenstand for vilje og for bevissthet". Graden av selvstendighet og kontroll de har over gården og arbeidssituasjonen sin gjør at de har muligheten til å innrette seg på en slik måte at livet i helhet og arbeidet deres flettes inn i hverandre og det kan samkjøres under en gjennomtenkt helhetlig ideologi. Alle mine informanter har i varierende grad utnyttet denne muligheten til å tilpasse yrket til livet som helhet. Om det så er å forenkle arbeidet å få en mer behagelig avslutning på arbeidslivet, drive økologisk fordi det virker som den etisk riktige tingen å gjøre, eller bruker det for å få muligheten til å tilbringe mer tid sammen med barna sine.

Bønder har muligheten til "å uttrykke sine evner på omfattende måte". Som eier av en gård blir du ikke låst til å utføre en oppgave dag ut og dag inn¹⁷, du deltar selv i alle aspekter av produksjonen din. Det er også mange varianter å velge mellom. Du kan velge det såkalte mangesysleriet, og dermed ha en variert hverdag hvor du driver med litt forskjellig. Eller du kan spesialisere deg, gå dypere og grundigere inn på noe du synes er interessant eller liker å drive med. De fleste jeg snakket med driver med litt forskjellig. En del av dem gjør det mest ut i fra økonomiske behov, og noen hadde foretrukket å slippe, så de kunne fokusere på gården. Men flere av dem gjør det også for å få en variert og mindre ensformig arbeidsdag. Samtidig var det noen av dem som legger alt sitt fokus på selve gårdsdriften og som ikke kunne drømme om å drive med noe annet selv om det krever at de må ofre en del økonomiske fordeler som følger med å ha en jobb utenfor.

Bønder sin uavhengighet i forhold til andre mennesker gjør at de "gjennom sitt arbeid kan uttrykke sin sosiale natur". I prinsippet er bonden et fritt menneske, og de er stolt av å kunne produsere noe som alle trenger. Dermed skulle det være mulig å gå ut i sosiale situasjoner, og møte alle andre mennesker som likestilte og samarbeidende deltagere i samfunnet. Samtidig blir mennesker rangert i forhold til hverandre innen et samfunn, og grupper står mot

¹⁷ Det er så klart noen oppgaver som er veldig rutine, og som må gjøres stort sett hver eneste dag, men det er bare en del av alt, og det varierer veldig hvor stor del av dagen det fyller.

hverandre i kamp om ressursene. Dette svekker muligheten for samarbeid og forståelse på tvers av samfunnsgrupper. Hva som avgjør en gruppe sin posisjon i samfunnet er under stadig forandring (Berger og Luckmann 1991). Tendensen nå er at det som bøndene mener er verdifullt ved landbruket er noe annet enn det mange andre mener er verdifullt. Alle jeg snakket med føler at det viktige først og fremst er matproduksjonen, og mener det er en viktig jobb de gjør. Ikke-bønder mener at norske bønder produserer unødvendig og dyr mat, men veldig få er for å legge ned landbruket som vi kjenner det. De ser at landbruket er nyttig for å opprettholde distriktene og tradisjonelle kulturlandskap. Det vi sitter igjen med er en forskjell å se verden på som hindrer følelsen av likeverdighet og gjør det vanskelig å komme til enighet.

Bønder har som følge av flere elementer en spesiell tilknytning til gården sin som gjør at "arbeidet ikke utelukkende er et instrument". I forhold til å være fremmedgjort så kommer andre selvstendig næringsdrivende på de fleste punkter minst like godt ut som bønder. Det gjelder mye det samme for dem, de er selvstendige, eier sitt eget og har full kontroll over det. En vesentlig forskjell er dog at selvstendig næringsdrivende kanskje ikke har den samme sterke følelsesmessige tilknytningen til det de driver med. Tradisjon, tilknytningen til gården som det stedet du vokste opp på, du bor på gården og alt er ditt. Det er mange elementer som er med på å gjøre gården til noe mer enn bare en jobb. I intervjuene kom det tydelig frem at alle, kanskje med unntak av de to eldste som tok over i oppgangstider, hadde gått inn i det med full viten om at de ikke ville komme til å tjene spesielt mye. For alle var det andre og mer iboende aspekter ved situasjonen som gjorde at de ble bønder, og som gjør at de ofrer ganske mye for å forbli bønder. Det kan være kjærlighet til gården og livsstilen, behovet for å føle at de skaper noe nyttig, eller det å ha kontrollen selv. Men alle gir uttrykk for en iboende verdi i yrket utover det at det gir en inntekt å leve av.

Et liv som bonde gir helt klart muligheten til å være fri, selvstendig og uavhengig, men det er ikke så fritt som det noen ganger høres ut som. Det er ganske mange begrensninger på hvor stor kontroll bonden har over sin egen situasjon. At staten legger mange krav på bøndene er rimelig siden den direkte utbetaler såpass mye i støtte til landbruket. Problemet slik informantene mine ser det, er at rammebetingelsene for landbruket forandrer seg så ofte og at forandringene ofte er veldig store. Det er ikke situasjonen slik den er til enhver tid som er bøndenes problem. Problemet er at situasjonen om så lite som ett år eller to er så uforutsigbar, og det blir vanskelig å legge langsiktige planer, da spesielt i forhold til investeringer.

Staten legger noen begrensninger på friheten, og dyrene og gården legger andre begrensninger. Gården må holdes ved like. Det er en stor bygningsmasse som krever tid og investeringer, og det er ikke bare å la den forfalle. Det er et ansvar både ovenfor gården og neste generasjon at den aller helst skal være i bedre stand når den overleveres. Å legge ned gården er heller ikke noe som gjøres uten videre. Generasjoner av ansvar ligger på bondens skuldre, og legges den ned er det ikke snakk om å bare starte på nytt igjen når en angrer. Dyrene er de som krever mest, de er helt og holdent avhengig av bonden, og de krever sitt hver eneste dag (ikke engang julaften og første nyttårsdag fri).

Før bonden tar over gården kommer det også en del frihetsbegrensende elementer som kan tvinge den blivende bonden til å ta valg som ikke er basert på rasjonelt gjennomtenkte argumenter, men som kommer av en følelse av forpliktelse ovenfor generasjonene bakover. Når hundre års arbeid går i vasken på grunn av en avgjørelse du tar, så kan det være lett å velge mer ut i fra plikt enn ønske og evner.

Noe som ikke begrenser selvstendigheten og uavhengigheten, men som er en følge av dem er at bonden til syvende og sist står for seg selv. Med ansvaret for å holde gården i gang, en stor arbeidsmengde, og rent sosialt. Hvis bonden ikke har foreldre som fremdeles deltar, barn som deltar, eller en sjelden gang sin bedre halvdel, så har ikke bonden mange mulighetene til å slippe fra i løpet av året. Innhøsting er mye og tungt arbeid, og uten hjelp fra slekta blir det ofte å leie dyre maskiner. Hvis bonden ikke er flink til å innrette seg blir det sosiale livet på det personlige plan tynt og ensomhet er et problem. Sett i et litt større perspektiv er isolering negativt fordi det er lett å miste følelsen av tilhørighet i samfunnet når miljøet blir for lite og inntrykkene for ensidige.

Disse negative punktene viser at den friheten mange snakker om i forhold til bondeyrket er mer begrenset enn det ofte gis inntrykk av. På grunnlag av det kan det se ut som om det ligger en del overdrivelse i ideen om at bondelivet er så fritt, og at bonden er så selvstendig. Den frie og uavhengige bonde er en historisk sterk fortelling som kan være god å lene seg på når andre deler av bondelivet blir for tungt og overveldende. Derfor går det an å si at bonden ikke er sin egen herre i så stor grad som mange mener, og tror. Likevel er det som sagt noe spesielt med livet som bonde, og jeg tror det er en ting jeg kan si med sikkerhet: Livet som bonde har ikke fullstendig fravær av ytre tvang som er den ytterste frihetsdefinisjon, det innebærer mange

begrensninger. Fravær av ytre tvang er et lite dekkende frihetsbegrep fordi det er ingen som lever i en slik verden, og det finnes ingen rimelig verden hvor mennesket til enhver tid skal være fri til å gjøre akkurat det som faller det inn (Aakvaag 2005). Derimot er det en lav grad av fremmedgjøring i landbruket. I landbruket ligger det muligheter for å leve opp til et dypere frihetsbegrep som sier at det å være fri er å "...leve autentisk, på den måten at det er et samsvar mellom indre kjerne og ytre virksomhet." (Aakvaag 2005 s.165).

5.1.1 Uforbeholdent forbehold

I forhold til å snakke om at noen er fremmedgjort eller ikke er det et punkt som må klargjøres. Som jeg påpekte i kapittel 4.4.1 så kan fremmedgjøring deles i subjektiv og objektiv fremmedgjøring (Israel 1972), og det kreves en viss konsentrasjon for å se en situasjon fra begge ståstedene. Når jeg her sier at en gruppe kan være mer fremmedgjort enn bøndene, er jeg fullstendig klar over at det er et objektiviserende syn som baserer på et syn utenfra situasjonen, og at de som er i den kan være helt fornøyd, og føle seg i kontroll over sin egen situasjon. Likevel mener jeg at der er det noen klare kriterier for fremmedgjøring som for eksempel ikke oppfylles i et ensidig og lønnet arbeid. På den annen side, når jeg sier at bøndenes situasjon innebærer en lav grad av fremmedgjøring så sier jeg det basert på hva mine informanter har fortalt meg i intervjuene, som da er på grunnlag av deres subjektive tolkning av sin situasjon. Jeg har prøvd å være kritisk til det de sa, og jeg har sett på muligheten for at det de har sagt er basert på adaptive preferanser. Videre er det klart at adaptive preferanser har positive egenskaper hvis de ikke blir overdrevet. Selv om noe er gjort for å fjerne kognitiv dissonans betyr det ikke at det er problematisk uansett. I forhold til bønders levekår påpeker Rye at det er store forskjeller på hvordan to mennesker takler en situasjon, og siterer Ruut Veenhoven som har omskrevet Thomas-teoremet: "*A person who thinks he is happy, really is happy*" (Rye 2000). Karasek og Theorell sier noe liknende, de har funnet at hvis du tolker en situasjon positivt, så takler du den bedre enn en som tolker den negativt (Karasek og Theorell 1990). Dette betyr at hvis en bonde føler seg fri og har et bra liv, så er det slik, selv om en forsker påstår at han er bundet til gården og møter store krav fra alle kanter. Det er to spørsmål i en slik situasjon. Når blir de adaptive preferansene for skjeve i forhold til virkeligheten? Når får tilpasning flere negative enn positive konsekvenser? Og når er det på tide at noen (forsker, terapeut, venn) tar ansvar for å klargjøre denne skjevheten? Mennesker har ikke alltid så lett for å se at situasjonen deres er uholdbar og gjøre noe for å komme seg ut av den. Derfor mener Bourdieu at oppgaven til sosiologien er å gå ut over

aktørenes egen oppfatning av en situasjon, og avdekke de objektive sosiale strukturene som ikke er så tydelige for den som lever i den (Bourdieu 1999(II)). For en kvinne er det en ting å si at "barn må vokse opp med faren sin", og dermed gi mannen en sjanse til etter et lite sidesprang. Det er noe helt annet å si at "barn må vokse opp med faren sin", og forbli i et forhold hvor hun blir slått ukentlig. På et tidspunkt må det komme noen utenfra å si at "du er ikke fri og selvstendig, du blir holdt fanget og slått".

5.2 Den lange veien videre

I oppgaven har jeg belyst tankene til den norske bonde rundt friheten, selvstendigheten og uavhengigheten ved bondelivet. I løpet av prosessen har det dukket opp andre interessante temaer, noen relevante som jeg har vært innom i oppgaven, og noen som jeg har måtte legge til side for å holde et fokus. Noen tema er direkte knyttet til friheten, andre er mer generelle tema som har innvirkning på landbruket.

5.2.1 Fra tilskuerplass

Frihetsideen som tema synes jeg det kunne vært fruktbart og gjort en oppfølgende studie av. Da kunne jeg gått tilbake og gjort nye og flere intervjuer som ville gått mer spesifikt inn på friheten og kontrollen i arbeidssituasjonen, for å finne ut litt mer om hva de selv legger i det, og hva slags tanker de har gjort seg rundt det. Da ville jeg kunne gå dypere inn i disse tankene, og gitt informantene en mulighet til å snakke mer utfyllende rundt temaene. Det hadde gitt et bredere bilde av hvordan de tenker, og det ville vist seg om dette er ting de har dannet seg gjennomtenkte holdninger til. Eventuelt ville det komme frem at de bare har den overfladiske forklaringen på det: "er din egen herre", og ikke har gjort seg opp en grundigere formening om det. Dette kunne gitt grunnlag for å gå mer inn i fortellingene om landbruket og se litt mer på hva de som forsvarer landbruket bruker som legitimering og berettigelse. Selvstendigheten som ligger i bondeyrket regnes som grunnlaget for at norske bønder har vært flinke til å organisere seg og samarbeide. Nå ser det ut som organisasjonene har blitt for store og uoversiktlige, og samvirkene har blitt løsrevne bedrifter som har et forretningsforhold til produsentene, bøndene, som selv ikke har noen kontroll lenger. Samtidig ser det ut som om det i de siste tretti årene har blitt mindre og mindre samarbeid på det lokale plan. Det kunne vært interessant å gått lenger inn i mekanismene rundt dette skillet mellom organisasjonene og medlemmene og det som kan se ut som en pasifisering av den enkelte bonde.

På et lokalt plan er det fremdeles mange utfordringer når det kommer til spørsmål om fraflytting og rekruttering. Selv om jeg synes Dag Jørund Lønning (2000) legger for mye vekt på hvor postmoderne menneskene har blitt, så har han interessante poenger som kan brukes parallelt med det jeg har sagt. I boken *Gøy på landet?* sier han at det postmoderne mennesket ikke vil binde seg til noe så rutinemessig og langvarig som en gård. Samtidig mener han at potensialet med en gård, både for å drive den og som produkt for andre, er å legge vekt på det lokale og tradisjonelle som noe eksotisk. Større vekt på særpreget og mangesystemet ved bondelivet og mer egenartede produkter (mat, opplevelser, kulturlandskap osv.), vil gjøre landbruket mer tiltrekkende både for potensielle bønder og forbrukere (Lønning 2000). Lønning sitt tema er rekrutteringen til landbruket, og i forhold til den diskusjonen kunne en grundigere studie på postmoderne behov satt opp mot det potensielt frie bondelivet vært interessant. På et internasjonalt plan er forholdet til resten av verden med globalisering og diskusjoner rundt import- og eksportbegrensninger noe som blir mer og mer viktig for landbruket. I en verden bestående av et voksende gjensidig avhengighetsforhold mellom nasjoner og komplekse internasjonale samfunnsforhold er jordbruket fremdeles en viktig faktor. Her er det store diskusjoner som foregår og det blir kontinuerlig tatt livsforandrende avgjørelser som det kunne vært interessant å se nærmere på.

5.2.2 Som deltager

Bønder har en fri arbeidssituasjon, men de har liten kontroll over sin fremtid. De er ikke lenger med på å sette dagsorden. Siden de bare er en brøkdel av befolkningen er det rimelig at de ikke har den samme makt som de en gang hadde. Samtidig legger landbruket mye av grunnlaget for liv i distriktene, og landbrukets problemer blir veldig nært knyttet til problemene for distriktene i helhet. Mye av problemet for landbruket ligger i at de ikke har makt til å definere hva som er viktig, og samtidig er ikke den alminnelige bonde interessert i nye løsninger, men krever å bli anerkjent som matprodusent. Som vist i analysen kommer dette tydelig frem i intervjuene mine. At bøndene selv foretrekker og se på seg selv og bli sett på som matprodusenter fremfor vedlikeholdere av kulturlandskapet har også blitt påpekt av Katrina Rønningen (2005) i forbindelse med diskusjonen om det multifunksjonelle landbruk (Rønningen, m.fl. 2005).

Skal bøndene først og fremst være matprodusenter så må produksjonen foregå i en mye større skala enn den gjør. Industrielandbruket er utelukket for de fleste i Norge, og verken bønder

eller andre ser ut til å ønske det. Slik situasjonen er nå så står landbruket i en mellomposisjon det kan være vanskelig å legitimere. De vil ha respekt og kontroll, men er avhengig av ganske dyre og kompliserte støtteordninger. I sin artikkel om jegere skriver Krange og Skogen (2003) om distriktenes problemer. Den høyt utdannede middelklassen som stort sett befinner seg i byene og på større steder har kontroll over de formelle beslutningsorganene, og får presentere sitt syn i media. Denne gruppen og byggedeboere (her da med vekt på bøndene) har forskjellige formeninger om hva som har verdi, men det er den andre gruppen som er dominerende og har best mulighet til å bestemme hva som gjelder (Krange og Skogen 2003). I Bourdieu sine ord: "*Idet de er utsatt for en dominans helt inn til produksjonen av sitt bilde av den sosiale verden, og derigjennom av sin sosiale identitet, så uttrykker ikke de dominerte klasser seg selv - de blir uttrykt.*" (Bourdieu 2004 s.234). Krange og Skogen mener at bygdemennesker setter seg opp mot de andres definisjon av verden, ved at de ikke underkaster seg den dominerende gruppen sin måte å se verden på. Dermed beholder bøndene en stor grad av selvstendighet og uavhengighet, men de taper de konkrete sakene fordi de ikke kan den dominerende kulturens måte å argumentere og legitimere seg på, og dermed mister de formell påvirkningskraft (Krange og Skogen 2003). Synet til Krange og Skogen er tildels en fortsettelse på bruken av adaptive preferanser, bøndene tar den selvstendigheten de kan få og fraskriver seg påvirkningskraften de ikke har tilgang på. Bøndene kan være fornøyd i denne situasjonen, de kontrollerer sine egne liv og føler at de har en legitim plass i samfunnet. Samtidig foregår det diskusjoner på et mye større plan som kommer til å avgjøre fremtiden for bøndene. Siden bøndene ikke kan "språket" som brukes i disse diskusjonene fører det til at overraskende koalisjoner, som for eksempel mellom Dagens næringsliv og Kirkens nødhjelp, kan beskyldte norske bønder for noe i nærheten av et begynnende folkemord: *Hvor mange afrikanske liv er en norsk bonde verd?* (Wiedswang 2005). I disse diskusjonene har bøndene representanter med perifere koblinger til landbruket som snakker for seg. Representanter som kan legge frem saken på den riktige måten, men som ofte har en noe annerledes agenda enn det den alminnelige bonde har. Bøndene er ikke med i diskusjonen, og når det kommer konkrete pålegg som de må forholde seg til har de få alternativer å reagere med. De kan fortsette denne motstanden mot de andres definisjon av verden. Siden nye krav vil tvinge dem til å forandre livene sine, så vil det kreve en veldig stor tilpasning av sin egen definisjon, uten at det gjør situasjonen noe bedre. De kan sette seg på bakbeina, med streiker og demonstrasjoner. Det vil skape oppmerksomhet rundt problemene deres, men vil ikke gi noe sympati, og de er ikke sterke nok til å tvinge gjennom noe. Så enten må bøndene prøve å forandre bildet som folk har av landbruket, vise at bondeyrket på mange punkter er et yrke

som de fleste andre, være litt mer ydmyk ovenfor ønsker fra samfunnet ellers, og bli bedre til å vise at det har en nytteverdi. Skal de beholde selvstendigheten er det en bedre løsning å ta kontrollen selv. Få landbruket tilbake til et småskala/mangesysleri landbruk med frie aktører som satser på varer og tjenester som er lettere å berettige. Ikke bare kreve at de skal bli godtatt og få støtte som mengdeprodusenter av mat. De må lære seg legitim argumentasjon og delta i definisjonen av hva som er bra. Samtidig må de satse på potensielt sterke sider ved landbruket, bredden i evner og kunnskap, kvalitet, økologi, særegenheter, tradisjon, lokalitet, osv. Dette betyr ikke at alle skal bli nisjeprodusenter, men det krever at alle må tenke gjennom hva de driver med, og vurdere om det ikke finnes en mer hensiktsmessig måte å utnytte ressursene de sitter på. Regjeringen og organisasjonene har mye ansvar, men hovedansvaret ligger hos bøndene. Det krever et stort lokalt engasjement, kreativitet og en større grad av samhandling enn det som er vanlig for nåtidens bonde.

5.3 Mange spørsmål, få svar

Jeg startet oppgaven med to spørsmål jeg ville ha svar på. Når det gjelder spørsmålet som er viktig for oppgaven og uttrykt i problemstillingen, om bøndenes selvoppfatning som fri, selvstendige og uavhengige, føler jeg at jeg har trukket opp noen linjer mot et svar. Det andre personlige spørsmålet som gnager på alle odelsgutter tror jeg nok fremdeles jeg står ganske stille på. Men jeg vil avslutte med en konklusjon som jeg føler gir et foreløpig svar på begge spørsmålene:

Å være bonde er grunnleggende fritt. En bonde har et stort potensial for å ta kontrollen over sin egen situasjon, og utforme livet sitt slik han/hun vil ha det. Likevel er det ikke noe lett liv å drive en gård. Når du tar avgjørelsen om å bli bonde velger du noe som er slitsomt, i løpet av livet vil du sikkert angre gjentatte ganger, og du vet fra du tar valget at det er vanskelig å hoppe av senere. Men livet som bonde har en iboende og høyere verdi som gjør det verdt slitet. Dette er selve definisjonen på frihet som selvrealisering (og fravær av fremmedgjøring) slik Aakvaag beskriver det (Aakvaag 2005). Lik Odyssevs som med viten å vilje binder seg til masten for å ikke la seg bli lokket til sirenene, velger bonden å knytte seg til gården, fordi den og livet på den er viktigere enn andre flyktige ønsker du kommer til å føle i løpet av livet.

Ei har egentlig aldri lett meg sjøl ta no valg hell. For fra ei var lita visste ei at ei hadde odelen og skulle ta over.

(K4,125)

LITTERATURLISTE

Almås, Reidar 1977: *Norsk jordbruk - Det nye hamskiftet*. Oslo: Gyldendal norske forlag.

Almås, Reidar 1993: "Landbrukspolitikk i spenningsfeltet mellom statleg regulering, velferdskrav og marknadsretorikk 1950-90." I: *Bygdepolitikk*. Reidar Almås, Berit Brandth og Marit S. Haugen (red.). Trondheim: Senter for bygdeforskning. (Rapport nr. 6/93)

Almås, Reidar 2002: *Norges landbrukshistorie IV. 1920-2000 Frå bondesamfunn til bioindustri*. Oslo: Det norske samlaget.

Almås, Reidar 2005: "Dei som dett imellom" I *Adressavisa* 31072005.

Alvdal kommune 2003 URL: <http://www.alvdal.kommune.no/default.asp>
[Lesedato: 27042005]

Andersen, Fredrik Tennøe 2001: *Arbeid og det gode liv -en kausalanalyse av arbeidsmiljø og livskvalitet hos norske bønder*. Trondheim: Senter for bygdeforskning. (Rapport nr. 3/2001)

Berger, Peter L. og Thomas Luckmann 1991: *The social construction of reality*. Penguin books.

Blekesaune, Arild og Marit S. Haugen 1998: Hva slags landbruk ønsker vi? I *Nationen* 04051998

Bondelaget hjemmesider 2004: Fortsatt nedgang i antall bruk. 08112004
URL: <http://www.bondelaget.no/nyheter/dbafile45727.html>

Bourdieu, Pierre 1999(I): "A life lost" i *Weight of the world*. Pierre Bourdieu (red). Cambridge: Polity press.

Bourdieu, Pierre 1999(II): *Meditasjoner*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Bourdieu, Pierre 2004: *Ungkarsballet. Krise i bondesamfunnet*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Collins, Randall 1994: *Four sociological traditions*. Oxford: Oxford University Press.

Elster, Jon 1983: *Sour grapes Studies in subversion of rationality*. Cambridge: University press.

Elster, Jon 1985: *Making sense of Marx*. Cambridge: University press.

Engelstad, Fredrik 1988: *Likhet og styring Et deltagerdemokratisk eksperiment i perspektiv*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning (rapport 12/1988)

Festinger, Leon 1957: *A Theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford university press.

Furre, Berge 1971: *Mjølke, bønder og tingmenn*. Oslo: Det Norske samlaget.

- Furre, Berge 1996: *Norsk historie 1905-1990*. Oslo: Det Norske samlaget.
- Gjerdåker, Brynjulv 2002: *Norges landbrukshistorie III. 1814-1920 Kontinuitet og modernitet*. Oslo: Det norske samlaget.
- Goffman, Erving 1992: *Vårt rollespill til daglig*. Oslo: Pax forlag.
- Hobsbawm, Eric og Terence Ranger (Red.) 1983: *The invention of tradition*. Cambridge University press.
- Israel, Joachim 1972: *Om fremmedgjøring*. Oslo: Pax forlag.
- Jacobsen, Knut Dahl 1964: *Teknisk hjelp og politisk struktur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kalleberg, Ragnvald 2001: "Arbeiderkollektivet i samfunnsfag og opplyst offentlighet" Introduksjon i Lysgaard, S. *Arbeiderkollektivet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kalleberg, Ragnvald 2003: *Litt om arbeidet med hovedoppgaven*, Utdelt forelesningsnotat 10/6-2003. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi.
- Karasek, Robert og Töres Theorell 1990: *Healthy work: stress productivity, and the reconstruction of working life*. New York: Basic books.
- Khan, Nasir 1995: *Marx on alienation*. Oslo: Solum forlag
- Koht, Halvdan 1975: *Norsk bondereising*. Oslo: Pax forlag.
- Krange, Olve og Ketil Skogen 2003: "Skudd i løse lufta? Unge jegere og rovdyrpolitikken" i *Ungdom, makt og mening*. Fredrik Engelstad og Guro Ødegård (red.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Krokann, Inge 1942: *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*. Oslo: Norsk kulturhistorie.
- Lunden, Kåre 1992: *Norsk grålysning. Norsk nasjonalisme 1770-1814 på allmenn bakgrunn*. Oslo.
- Lunden, Kåre 2002: *Norges landbrukshistorie II. 1350-1814 Frå svartedauden til 17. mai*. Oslo: Det norske samlaget.
- Löfgren, Orvar 1980: "Historical perspectives on scandinavian peasantries" I: *Annual review of anthropology*, vol. 9.
- Lønning, Dag Jørund 2000: *Gøy på landet? Landbruk i ei postmoderne tid*. Oslo: Det Norske samlaget.
- Løwe, Torkil 1998: *Levekår i landbruket. En studie av landbruksbefolkningens levekår*. Oslo-Kongsvinger. Statistisk sentralbyrå (Rapport 98/25).
- Løwe, Torkil 2004(II): "Bonden arbeider hardt for føden" I: *Samfunnsspeilet*, vol. 5.

- Løwe, Torkil 2004(III): "Gårdbrukere flest fornøyd med livet" I: *Samfunnsspeilet*, vol 5.
- Marx, Karl 1992: *Arbeid - Kapital - Fremmedgjøring*. Åsmund Birkeland (red.). Oslo: Falken forlag.
- Mintzberg, Henry 1983: *Structure in fives: Designing effective organizations*. Prentice/Hall International.
- Myhre, Bjørn og Ingvild Øye 2002: *Norges landbrukshistorie I. 4000 f.Kr.-1350 e.Kr. Jorda blir levevei*. Oslo: Det norske samlaget.
- Norsk Landbrukssamvirke hjemmesider 2005: Statistikk "Er du for eller mot å Opprettholde et jordbruk av samme omfang som i dag?"
URL: http://www.landbruk.no/aktueltall/pop_stat.cfm?news=415 [Lesedato: 27102005]
- Rye, Johan Fredrik 2000: *Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra? - en studie av sammenhengene mellom levekår og livskvalitet i landbruket*. Trondheim: Senter for bygdeforskning. (Rapport 3/2000)
- Ryen, Anne 2002: *Det kvalitative intervjuet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rønningen, Katrina, Elsa Fjeldavli og Bjørn Egil Flø 2005: *Multifunksjonelt landbruk -Hva slags legitimitet har fellesgodeproduksjon innad i landbrukssektoren?* Trondheim: Senter for bygdeforskning. (Rapport 8/2005)
- Salomonsson, Anders 1999: "Bondeliv", i *Svenskt bondeliv: Livsform och yrke*. Anders Salomonsson (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Silverman, David 2001: *Interpreting qualitative data* 2.ed. London: Sage publications
- Skirbekk, Sigurd 1970: *Akkulturasjon bygd by*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- SSB hjemmesider 2003: Levekår blandt landbruksbefolkningen 2002-Bonden bekymret for fremtiden-trives i hverdagen. 04062003 URL:
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/levland/main.html>.
- SSB hjemmesider 2004: 141000 kroner i jordbruksinntekt. 21062004
URL: <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/binfo>.
- Steimoeggen, Einar og Nørstebø, Einar 1994: "jordbruk og fedrift", i *Alvdal, ei bygdebok. Bind 1: Bygda gjennom tidene*. Alvdal bygdeboknemnd 1966 (red.). Tynset: Smith reklame.
- Sterud, Tom 2004: *Psykososialt arbeidsmiljø og helse*. Hovedoppgave ved institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo.
- Stortingsmelding* nr.19 (1999-2000): Om norsk landbruk og matproduksjon.

Sørensen, Bjørg Aase 2005: "Den invariante tilfredshet -om måleparadokser i jobbtildfredshetsforskning", i *Helsetjenesteforskning*. Christina Foss og Bodil Ellefsen (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

Widerberg, Karin 2001: *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt: En alternativ lærebok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Wiedswang, Kjetil 2005: "Men Afrika velger ikke", i *Dagens Næringsliv* 20082005.

Wikipedia 2005 "Landbruk" 15082005.

Østerberg, Dag 1993: *Fortolkende sosiologi I Almene emner og metodologi*. Oslo: Universitetsforlaget

Østerud, Øyvind 1975: "Nytt perspektiv på det store hamskiftet", i *Historisk tidsskrift* vol 2, 120-129. Oslo: Universitetsforlaget.

Østerud, Øyvind 1978: *Agrarian structure and peasant politics in Scandinavia. A comparative study of rural response to economic change*. Oslo: Universitetsforlaget.

Østerud, Øyvind 1987: *Det moderne statssystem og andre politisk-historiske studier*. Oslo: Gyldendal norske forlag.

Aakvaag, Gunnar C. 2005: "Sosiologi og frihet", i *Sosiologisk tidsskrift* Vol 13, 157-182. Oslo: Universitetsforlaget

INTERVJUER

Kvinnelige informanter:

K1 : 29/10-2004 (Prøveintervju, ikke fullstendig)

K2 : 15/12-2004

K3 : 31/01-2005

K4 : 19/12-2004

Mannelige informanter:

M1 : 14/12-2004

M2 : 03/02-2005

M3 : 16/12-2004

M4 : 16/12-2004

M5 : 20/12-2004

M6 : 28/01-2005

Mx : 04/02-2005 (Tapt intervju, bare så vidt hentydet til i analysen)

Alle kilder brukt i denne oppgaven er oppgitt

Antall ord i denne oppgaven er 39165

VEDLEGG

Vedlegg I (Intervjuguide)

DET JEG VIL VITE:

Hvordan oppfatter bønder sin egen situasjon?
Hvorfor mener de situasjonen er som den er?
Hva tenker de kan gjøres for å forbedre den?

FAKTA OM RESPONDENTEN

Navn

Alder

Kjønn

Sivil status

Ledsager

bondeslekt?

arbeidsfordeling?

Barn

Antall,alder

Odel

Når tok over

Hva slags produksjon

Størrelse

dyr

kvote

areal

Tidsbruk

Andre jobber

Utdanning

Gården lenge i familien

vesentlig forskjellig drift?

Skal barn ta over

OMGIVELSER

Hvis muligheten dukker opp, observer informant i jobbsituasjon.

Inntrykk av slit eller trivsel? Generell holdning til arbeidet og gården?

Så langt det er mulig å tolke.

Observere gården, både inne og ute finnes det noe i nærheten av reliable tegn på om den blir behandlet med entusiasme eller som et ork?

INTERVJU

POLITIKK

Hva synes du om landbrukspolitikken som føres nå?

Hvem mener du styrer landbrukspolitikken? (det norske folk, bøndene, markedskreftene)

Hva synes du om hvordan den blir styrt?

Ut fra Almås sine tre dimensjoner, for mye, for lite: Velferd

Regulering

Marked

Hva er de viktigste spørsmål for deg innen landbrukspolitikken?

Økonomi, miljø, tradisjon

Hvem er det du synes best representerer bøndene?

Rent politisk (et parti) eller organisasjon, forening, lobbyister (Bondelaget

osv.)

generelt og deg personlig?

lokalt, nasjonalt, internasjonalt

Gjør de en god jobb?

(Stort sett småbønder jeg intervjuer. Almås sa i 77 at bondelaget og SP (og

Høyre) kun jobber for storbønder og støtter utrenskning av småbruk.)

Har du som bonde/bygdeboer noe du skulle ha sagt om utformingen av politikken?(MAKT)

Deltar du politisk (alt engasjement som kan relateres til deg som bonde eller bygde/distriktboer)?

GÅRDEN

Skal fortsette å drive gården som nå eller skal du gjøre forandringer?

Hva slags forandringer? (nisjeprodukter, økologisk, omlegging, samdrift)

Hva forventes å følge av forandringene?

Hvorfor gjøre forandringer? (Økonomisk nødvendighet, for moro skyld)

PERSONLIG

Hva slags ord bruker du til å beskrive deg selv? Bonde, gårdbruker, landbruker

Hva legger du i å være bonde?

Hva ved bondeyrket er det viktigste for deg? (inntekt, tradisjon, "det gode liv")

Hvorfor tok du over gården?

Vanskelig valg?

Press?

Kunne du ha tatt over en hvilken som helst gård?

Ble det som du trodde?

Anger, i forhold til andre valg som kunne vært gjort

Hvordan er det å jobbe på gården?

Liker du arbeidet?

Jobber du stort sett for deg sjøl?

Er det ikke kjedelig å jobbe alene? (blir det ensomt?)

Alltid følt det slik?

Hvordan er økonomien? (I forhold til gården, om den andre jobben gir såvidt til mat på bordet eller drar inn en million er uvesentlig)

Hvor mye fritid har du?

Hverdager, ferier(vanskelig å ordne vikar?)

Skal du drive til du pensjonerer deg?

LANDBRUK

Hva gir landbruket til samfunnet nå?

Både det norske og det internasjonale

(sysselsetting, kulturlandskap, mattrygghet, krisesikring)

Fordi: dyr produksjon, mat fra andre land stort sett trygg, overproduksjon

FREMTIDEN

Hvordan tror du det blir å være bonde fremover?

Ut din tid

neste generasjon

Hva synes du at barna dine bør gjøre når det er på tide for deg å slutte?

Hvorfor?

Hva vil de?

Har de gitt noe uttrykk om hvorfor?

Er de med i arbeid?

når begynte de, ev skal de begynne å være med?

Når begynte du å være med? Ga det mersmak eller avsmak?

FORTIDEN

Hvordan var det for forrige generasjon her?

Lettere, vanskeligere?

Hvordan tror du det var i forhold til resten av landet?

ANDRES HOLDNINGER

Hva slags holdninger tror du andre har av bønder?

Av deg som bonde, hele bondestanden, bygdeboere (som ofte blir sett som bønder)

Byfolk, media (relevant nå: TV2 sjekkeprogram, men tror ikke det er beskrivende for media sin vanlige framstilling), Ikke-bønder fra bygda

Nå mot før, og vil det forandre seg?

Er det noe riktig i det synet?

Hva?

Hvorfor er det slik?

Er det bøndene selv sin feil?

Hva kan bøndene gjøre for å forandre det synet?

Enkelt personer (du), bondeorganisasjoner

Bør de gjøre noe?

I forhold til det du la i å være bonde og hva som er viktig for deg med yrket:

hvordan føler du at du (og bønder i helhet) blir verdsatt av andre? (reliable matprodusenter, anakronistiske museumsobjekter, pengesluk, staute representanter for fortid og/eller distriktene)

Skiller "byfolk" mellom bønder og andre fra bygda? Personlig tror jeg at bønder ofte sees som representant for hvordan alle på bygda er. Kanskje de andre blir verdsatt lavere enn bønder fordi de vil bo på bygda uten å ha noen "grunn" til det.

På hvilken måte?

Hvordan tror du det er for andre bygdeboere?

KONKRETE TEMA (som jeg egentlig allerede burde ha fått frem et synspunkt på)

Globalisering

EU

WTO/GATT

Rovdyr

Subsidier

Kan føre til destruksjon av mat

Kan føre til dumping i U-land (Dokumentarfilm)

Miljøvern

Opprettholdelse av kulturlandskap vs. matproduksjon

ETTERARBEID

Skriv sammendrag fra det jeg husker pluss ideer og tanker rundt det.

Vedlegg II (introduksjonsbrev)

.11.2004

Mitt navn er Tore Steien Rasmussen, jeg studerer sosiologi ved Universitetet i Oslo, og skal nå skrive hovedoppgave. Opprinnelig kommer jeg fra gård i Alvdal (Vestgård) og har planlagt å skrive hovedoppgaven min om gårdbrukere herfra. Hovedmålet mitt med oppgaven er å prøve å finne ut noe om hvordan gårdbrukere oppfatter sin egen situasjon, og videre hvordan de ser for seg at det blir fremover, og hva som eventuelt enkeltpersoner eller grupper kan gjøre for å forbedre situasjonen. Som grunnlag for dette har jeg tenkt å bruke omtrent 10 intervjuer med lokale bønder.

Jeg ønsker derfor å spørre om du har mulighet til å sette av omtrent 2 timer i løpet av desember til en samtale med meg om bøndenes situasjon i dag. Per Arne Aaen ved kommunen har vært behjelpelig med å plukke ut deg og de andre for å få en så stor som mulig variasjon i alder, produksjon osv. Men jeg vil påpeke at dette intervjuet vil være helt og holdent anonymt. Selv om kommunen forhåpentligvis vil kunne få nytte av oppgaven min til den handlingsplanen for landbruket som de jobber med, og har vært med å plukke ut navn til meg, er det heller ingen der som vil vite hvem som har sagt hva.

Innen en uke etter at jeg har sendt ut disse brevene vil jeg ta en ringerunde til dere jeg sendte brev, for å høre om dere vil være med og da avtale tid for møte. Jeg vil være veldig takknemlig hvis du vil være med og jeg kommer dit du vil møte meg, og du velger tidspunkt, så det skal bli minst mulig bry for deg å delta. Hvis du av en eller annen grunn skulle ha interesse av å kontakte meg før jeg ringer, så legger jeg ved telefonnummeret mitt.

Tore S. Rasmussen
2560 Alvdal

Vedlegg III (Brev fra kontakt i kommunen)

Til

Intervjuobjekter for hovedfagsoppgave.

Alvdal kommune er midt i en prosess med utarbeidelse av handlingsplan for landbruket. Denne planen er ment å være et arbeidsredskap og styringsverktøy for kommunal landbruksforvaltning men like viktig for den enkelte næringsutøver, faglag og andre faginstanser/sammenslutninger.

Bondens egne meninger om og opplevelse av hverdagen, holdninger og fremtids tanker er viktig å få kartlagt. I Alvdal er landbruk tradisjonelt viktig og vil også i fremtiden være det. Gjennom å bidra i denne spørreundersøkelsen vil du være med å gi viktige innspill i arbeidet med felles målsettinger og tiltak for å utvikle landbruket i kommunen.

Tradisjonelt blir andre faktorer som ressursgrunnlag og tekniske produksjonsfaktorer gitt stort fokus. Denne oppgaven omhandler i større grad sosiale forhold og holdninger som må sies å være minst like viktige faktorer.

Bidra i denne undersøkelsen, gjengi situasjonen slik du føler det og se bort fra det du tror andre mener.

enhetsleder skogbruk
Alvdal kommune

